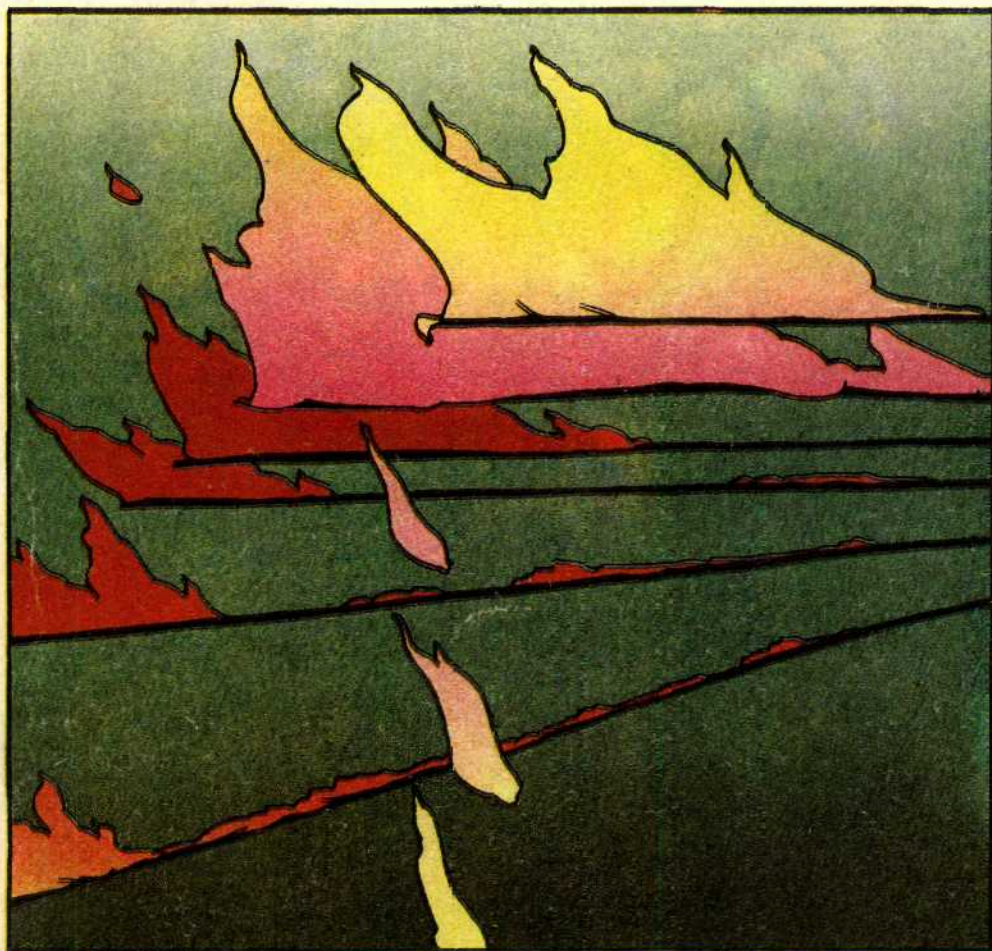

Vikerkaar

3/1986

Jevgeni Jevtušenko, Rudolf Rimmeli, Ott Arderi luule; Mati Undi, Jaan Kaplinski, Lehte Hainsalu proosa; kirjanike kongressi järelmõtteid; Discipulos Enn Vetemaa draamaklassis, Tamara Luuk Tiina Reinsalu graafikast; Lugeja kool, Poeetika lühikursus, Lendlaused. Püsimõtted, Filosoofi märkmik; uus põnevusjutt G. K. Chestertonilt «Raamatu needus»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 1 aastakäik.

September 1986. Nr 3

Sisukord

- Jevgeni Jevtušenko *Konserveeritud kultuur* 1
Mati Unt *Jutud jutus* 3
Jaan Kaplinski *Varemed* 9
Rudolf Rimmel *Luulet* 12
Mihkel Reinkort *Luulet* 13
Marina Tervonen *Luulet* 15
Toomas Raudam *Koosu, Koosu, Koosu, kallis Koosu* 17
Reet Tens *Hulled* 21
Kalle Muuli *Luulet* 26
Mall Paas *Luulet* 29
Tarmo Teder *Pimeduse neelus* 31
Ott Arder *Luulet* 35
Lehte Hainsalu *Selle talve isa* 37
Kirjanike kongressi järeldõtteid 48
Discipulos *Meie esimene õppetund Enn Vetemaa draamaklassis* 50
Tamara Luuk *Tiina Reinsalu graafika* 56
Meie intervjuu
Igor Žurjari *Direktori monoloog* 59
Dixi
Mihkel Zilmer, Toivo Tasa *Lipidne revolutsioon. Miks mitte?* 61
- Lugeja kool**
Ain Kaalep 63
Poeetika lühikursus
Mihhail Lotman *Mis on kunst?* 65
Lendlaused. Püsimõtted
Linnar Priimägi *«Verba volant . . .»* 67
Filosoofi märkmik
Ülo Kaevats 71
Lugemissoovitus
Andrus Pork *Tee filosoofia juurde* 74
Vaatenurk
Rein Raud *Lääne ja ida piiril* 76
Rein Veidemann *Naudingut ja õpetlikku* 80
Sirje Kiin *«Ei iialgi raugemisest»* 81
Vikerkaar
Vilen Künnapu *Arhitekt Steineri uus elu* 84
Toomas Kall *Reaktsionäär* 84
Konstantin Melihhan *Grafo- maaniast* 85
Jutusaba
Gibbert Keith Chesterton *Raamatu needus* 88
Kaleidoskoop 94

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel: Tiina Reinsalu, «Tilkuv tuli», värviline lito, 1985.

Tagakaanel: Tiina Reinsalu, «Mängud tulega I», värviline lito, 1984.

JEVGENI JEVTUŠENKO

Konserveeritud kultuur

Vene keelest tõlkinud Arvi Siig

Bugi jõe äärses
noores asulas —
tuisu ja
igavuse asumaal
öös vast mingi

Marsi kroonik
näebki üht lõket, mis almust noolib.
Selle paistel

üksühe najal
Michael Jacksoni rütmide lajas
pooleli jäetud kultuurimajas
tantsivad armunud,
unistajad.

Raisatud mõrdi ja rooste kremplis,
ümber viisaastak, suured kavad,
konutab

uue kultuuritempli
konserveeritud kondikava.
Vastu turris armatuuri
pilved siin verele rebivad end.
Tantsivad noored ses koletus puuris,
laeks ja seinteks
lobjakalend.

Maalritüdrukud, alid vaabale,
aga ikkagi noorukesed-värsked,
tammuvad

moekais kosmosesaabastes,
mukitud päis
ka Assadovi värssse.

Samas puuris on nende unelmad —
lukksepp Žora, kel pilk nii sume, ja
pleekja harja all film Pugatšovast,
Kanada hoki,

ning taskust end hoovab
välja tal kõike täheldav mees —
kapsja krimka kaane-Maigret.

Fr. R. Krentzvaldi
n/m. ENSV RAAMIK
Raamatukogu

Millega toidate lõket nõrka,
 mille lõhn on nii
 tuttavalt mõrkjas?
 Konserveeritult ongi kultuur
 tuli,
 mis teeb ka Catullusest
 tuki,
 ilma et tahakski teada tast suurt
 tüdruk, kes joobnud oma
 moodsaist sukist.
 Kuis võib küll
 laste joonistusi
 ja rahvateatreid
 kõrbema jätta!
 Näitlejaandel, kes keevistööd pusib,
 laval mitte lasta proovida kätt ka!
 Tules Tšaikovski noodileht kooldub —
 leegilgi
 lahvatada on häbi.
 Aga ei võpatand plaani-Napoleon,
 kriipsutades
 kultuuri
 läbi.
 Ärge ometi
 sinatsel kombel
 konserveerige
 rahva homset!
 Mis on kultuur konserveeritud kujul?
 Inimnäod
 purgikaantena ilmetud.
 Polituuriga tõstetud tuju.
 Pilk, mis vaid
 pärast süsti ilmestub.
 Võitleme joomise vastu, kuid igavus,
 hall igavus hullem on peedist.
 Meile me parema-mina-igatsust
 nii ei kindlusta ükski meedik.
 Kahekümneaastased! Pärida teile
 jäetud on sajandi raugaiga.
 Mida on sellele lisada meil veel?
 Tantsupuur
 tuisudiskoriga?
 Helikassetid on
 hinge konservid,
 ainuraksete vaimne tervis.
 Konserveeritud kunsti vapiks —

portatiivsed poprütmi klapid
selle kõrvus, kes vahet ei tee,
kas Pasternak

on puu või poeet.

Noored,

tarvis on uurata karedalt
oma tõde,

seda ainsat ja karmi.

Uut Jevtušenkot,

olevast paremat,

sada korda paremat

teile on tarvis.

Armastan teid, seepärast ka sarjan.

Ei, ei ole

«eliiti» ja «karja».

Milleks maailm, too päritav, muutuks,
kui Dostojevski ja Beethoven puuduks?

Tuhandeaastaseks aatomivabaks

saab ta, kui

hinge

surm ei taba.

Nii,

pihud verel noist varvust puuril,

kus tantsib ja tantsib igavus kole,

Aljoša Karamazov teid pilguga puurib,

aga kes ta on, teil

aimugi pole.

MATI UNT

JUTUD JUTUS

1

Juba pikemat aega on mu meeles mõlkunud üks jutt, mille kirjutamine on aga edasi lükkunud teema esimesel pilgul talumatu didaktilisuse pärast. Samuti pole ma enam olnud pidevas kontaktis uue noorsooga, mistõttu on hirm mõjuda naeruväärsena nagu need kirjanikud, kes loodavad raugaeas tabada noorsoo kõnepruuki ja mõttelaadi. Olen neid kolleege ikka imestanud. Kas nad tõesti arvavad, et saavad asjadest aru? Näiteks mõtlevad oma noorusele ja leiavad, et mis seal ikka, teada puha? Loomulikult on nad unustanud, et siis oli kõik äärmiselt segane.

Ühestki probleemist ei kumanud ühtki väljapääsu. Homne päev võis tuua kurat teab mis, ja mitte kelleltki polnud midagi küsida, sest kõik vanemad inimesed vastasid eranditult asja läbiteinud inimeste vaatepunktist. Nad teesklesid sind küll mõistvat, väljendusid tihti liberaalselt, kuid andsid ikkagi mõista, et hiljem tundub sinu praegune probleem sulle tühja-tähjana. Või teine võimalus: nad väitsid, et asi on eriti raske, et su praegune valik otsustab su elus kõik. Umbes nii, et kui sa seda tüdrukut maha ei jäta, siis lähed varsti vangi. Või sured verevähki. Nii tuli pidevalt ükski olla. Aga seda tunnet hiljem kesk seltsielu enam ei taasta. Mis tunnet, isegi kõnepruuki, millest alguses jutt oli. Kõnepruuk on asi, mida kirjanduses üldse ei ole mõtet kasutada. Žargoon püsib värske ehk ühe kuu, raamat aga ei ilmu enne aastat. Kuid aitab pisiasjadest, naaseme meie teema juurde.

2

Kuuekümnendatel aastatel tegid kirjanduselu kaasa noortealmanahhid, ja meie Tartu 8. Keskkooli almanahh oli üks esimesi. Ta nimi oli «Tipa-Tapa» ja tema esimene number ilmus 1959. aastal. Mina selles veel ei osalenud. Olin liiga väike, rumal ja maalt. Jälgisin suure huvi ja kadedusega oma kooli kirjanikke. Üks meeldis mulle eriti, tema nimi oli Rein Saluri. Just tema on kirjutanud nimetatud esiknumbrisse väikese, ent tõsise jutu «Tuttavad trepid», mille ma alles mõni päev tagasi üle lugesin. Ja siis mõistsin, mis ma pean tegema, et mind vaevanud lugu kirja panna, sellele verbaalset vastet leida. Taipasin, et Saluri jutu süžee sobib mu uue jutu tarvis. Niisugusel laenul oleks laiemgi tähendus. Kõigepealt väljendaksin muidugi oma isiklikku kinnisideed, teisalt aga meenutaksin ühiskonnale kunagiste koolialmanahhide ja seega ka üldisemate mentaliteetide olemasolu ja lõpuks teeksin kolleeg Salurile meeldiva üllatuse, publitseerides samas ära tema noorpõlvejutu ja sundides teda koguni meeldivat pisikest honorari vastu võtma. Nali naljaks. Mul on tegelikult tõsisemad kavatsused, kuid häbenen neid otseselt deklareerida. Olen paatosevastase aja laps. Kõigepealt asume aga lubatu juurde ja publitseerime vähimategi muutusteta ära Rein Saluri jutu «Tuttavad trepid», kirjutatud XI-b klassis.

3

Trepi käsipuu oli mõnusalt jahe ja see sundis asetama mõlemad hõõguvad peopesad tuhandetest kätest siledaks hõõrutud puule. Ta pidi veel kõige juhtunu üle järele mõtlema, kuid peas keerlesid vaid üksikud mõtteniidid, mis kadusid, niipea kui neil sabast kinni näpsata. Meelekohtades kopsis tuimalt ja kõrvades ei olnud ikka veel lakanud see tüütu kohin, mis sai alguse juba kooli trepil, kus ta kuumava pea vastu koolimaja seinaga oli surunud.

Nüüd aga oli kõik möödunud, nüüd pidi ta ennast koguma. Ees sulasid pimedusega kokku lõputud trepiastmed ja kusagil ülal kohisevate

pärnade all ootas väikeses majakeses teda ema, kelle rahutult päri-
vatesse silmadesse ei tohtinud vaadata süüdlase eksleva pilguga.

Veel kunagi polnud talle tundunud nii raske astuda need kakssada
sammu ülal kohavate pärnade suunas. Alles eile oli ta siin koos emaga
rasket turukotti koju tassinud ja emale oli see nalja teinud, kui ta vana
harjumuse kohaselt oli trepiastmeid loendanud. Ja hommikulgi oli ta
siit kiiruga alla jooksnud, sellise kiiruga, et kolmekümnenda astme juu-
res loobus lugemisest: jalad jõudsid peast ette! Aga juba keskpäeval olid
vanad tuttavad trepiastmed veninud lõputult pikaks ja kogu trepp muu-
tunud ületamatult raskeks takistuseks . . .

Täna hommikul oli ta koolimajast välja aetud. Näis, et alles nüüd
hakkas ta mõistma seda, kui väiklased võivad olla inimesed. Noorest
ja närvilisest ajalooõpetajast võis seda veel arvata, aga oli ju hallipäine
direktor ise palunud tal koolimajast lahkuda. Kas tõesti annab peda-
googi nimi inimestele nii piiramatud õigused? Teda oli ju rängalt sol-
vatud ja ta oli vastanud võib-olla ainult veidi teravalt: kas tõesti pidi
sellepärast kaldutama äärmustesse? Eriti õpetajad oleksid pidanud
olema rohkem tähelepanelikud ja arvestama seda, millise löögi annab
selline sündmus tema isiklikule autoriteedile. Ja hiljem koduski ei mõis-
tetud teda: ema oli algul kohkunult õnnetu, pärast aga ütles resoluut-
selt, et õpetajatel on õigus ja et poeg veel täna kõik taas peab heaks
tegema. Ta oli ka kodus veidi ärritunud ja liiga palju mõtlematut öel-
nud, kuid kooli ta tagasi siiski poleks läinud. Seda sundis tegema ema
sagedane silmade pühkimine . . .

Paar tundi tagasi oli ta direktori kabineti uksele koputanud ja nüüd
ta kahetses, et ta seda üldse oli teinud — kõik nad saavad asjast hoopis
teisiti aru ega ole ühtegi inimest, kellele võiks südame tühjaks rääkida.
Ei saa ometi sellest kõigest rääkida pinginaabrile, kes täna pärast
kõike seda talle tunnustavalt õlale patsutades oli öelnud: «Täitsamees!»
Ja kas tõesti peab ta minema selle noore ja ninakalt enesekindla õpetaja
juurde ning tema ees alandlikult pea langetama?

All säras kesklinna tulede meri. Kusagil seal ühe valgustatud akna
juures seisab võib-olla praegu direktor ja kahetseb, et sellisele toredale
poisile liiga tehti . . .

Tore poiss ohkas ja hakkas üles ronima. Üks, kaks, kolm . . . Milline
mõttetu harjumus lugeda trepiastmeid, kui on teada, et neid on täpselt
kakssada! Viis, kuus, seitse . . . Tuli seisma jääda.

Kes ta siis õieti on? Mida ta tahab saavutada? Polnud ju kaaslaste
elumehelik kiitus meelitav ja valus oli meenutada seda, kuidas ema oma
silmi põllenurka pühkis.

Aeglaselt sammus ta trepist üles, aeglaselt ja astmeid lugemata.
Praegu olid tal peas teised mõtted. Aga kui neil tõesti on õigus? Kas
ma mitte liiga kõvasti oma «mina» küljes ei rippunud?

Jälle muutus samm aeglasemaks ja hetkeks vilksatas pähe mõte, et
huvitav oleks teada, mitmes aste see nüüd juba on. Vilksatas ja kadus,
sest praegu näisid kõik mõtted koonduvat ühte punkti ja tundus, nagu

oleks keegi tuliste nooltega tabanud midagi hellalt valusat, midagi sellist, millele tõenäoliselt suurte tähtedega oli kirjutatud «MINA».

Poiss trepil tõmbas sügavalt hinge, surus käed taskutesse ja astus jälle ülespoole. Kusagil pärnade võras siutsatas uniselt mingi lind ja poiss märkas rahuldustundega, et tüütav kohin kõrvadest on kadunud.

Alt linnast oli kuulda tornikella kõmisevaid lööke. Tuli kiirendada sammu. Aga mis saab homme?

Jälle seisatuti hetkeks, kuid siis hakkasid vanad trepiastmed rõõmsalt kõlama kiirest ja tõttavast sammude müdinast. Poiss jooksis, jooksis nii, nagu jookseb inimene, kes on kaua kahelnud ja kes nüüd tõttab, et teha kõike halba heaks.

4

Paar kommentaari jutu juurde. Ärme hakkamegi parem rääkima, et siin on naiivsust ja didaktikat. Muidugi on. Sest kust pidi eesti koolipoiss tollal teadma, et on ka teistsugust kirjandust? Meenutame, et oli aasta 1959. Kolm aastat tagasi oli ilmunud Sirge «Maa ja rahvas», samal aastal Smuuli «Jäine raamat». Kuusbergi «Enn Kalmu kahe minani» ja Prometi «Roosa kübarani» jäi veel kaks aastat, Vetemaa «Monumendini» kuus. Hoopis tähtsam on, et mõned motiivid tulevad Saluri hilisemast loomingust tuttavad ette, kas või valiku vaev ja süüme. Meenub ka Bel Kauffmanni romaan «Allakäigutrepist üles». Igal juhul pealkiri. Kas mainime, et trepp on vabamüürlik asjandus? Ärme astume libedale teele. Räägime pigem sellest, mis teha nüüd edasi.

Muidugi ei saa teise juttu lihtsalt ümber kirjutada, ainult reaaliaid asendada. See mõjuks paroodiana, travestiana. Igal juhul humoorikalt, mida pole vaja. Kuid üldstruktuuri juurde võiks jääda. See oleks nimelt piisavalt põgus, ilma eel- ja järelloota. Domineeriks meeoleu, mitte liig keerulised küpsed eetilised heitlused. All-linn heidaks oma sooja valgust, puud kohiseksid, kell lööks. Kõik oleks lihtne, ebausutav ja samal ajal lüüriline. Võimatu saaks teoks, paradiisi väravad avaneksid. Oma kinnisidee paneks sisse, kuid ajakajalisust väldiks. — Oh, kui hea on arutleda. Palju raskem on alustada.

Kuid mis raske ta tühi ikka on, sest juba oli

5

trepil käsipuu mõnusalt jahe ja see sundis asetama mõlemad hõõguvad peopesad tuhandetest kätest siledaks hõõrutud puule. Ta pidi veel kõige juhtunu üle järele mõtlema, kuid peas keerlesid vaid üksikud mõtteniidid, mis kadusid niipea, kui ühel neist sabast kinni näpsata. Meelekohtades kopsis tuimalt ja kõrvades ei olnud ikka veel lakanud see tüütu kohin, mis sai alguse juba kooli trepil, kus ta kuumava pea vastu koolimaja seina oli surunud.

Nüüd aga oli kõik möödunud, nüüd pidi ta ennast koguma. Ees sulasid pimedusega kokku lõputud trepiastmed ja kusagil üleval koihi-

sevate pärnade all ootas teda ema, kelle rahutult päri vatesse silmadesse ei tohtinud vaadata süüdlase eksleva pilguga . . .

Veel kunagi polnud talle tundunud nii raske astuda need kakssada sammu ülal kohavate pärnade suunas. Alles eile oli ta siin koos emaga rasket turukotti koju tassinud ja emale oli see nalja teinud, kui ta vana harjumuse kohaselt oli trepiastmeid loendanud. Ja hommikulgi oli ta siit kiiruga alla jooksnud, sellise kiiruga, et kolmekümnenda astme juures loobus lugemisest: jalad jõudsid peast ette! Aga juba keskpäeval olid vanad tuttavad trepiastmed veninud lõputult pikaks ja kogu trepp muutunud ületamatult raskeks takistuseks . . .

Täna hommikul oli ta raamatukogust minema jooksnud. Näis, et alles nüüd hakkas mõistma, kui igavad on raamatud. Võis ju aru saada, et Kant on igav, isegi täiskasvanud ei tahtnud teda meelsalt lugeda, ehkki ei julgenud seda üksteisele tunnistada . . . Aga Sartre, isegi Esa Saarineni küllalt mõistetavas interpretatsioonis? Kas tõesti on kultuuril õigus end noorukile peale suruda? Ta pidi tegelema ränga vaimsusega, pidi see vaimsus siis omakorda kalduma äärmustesse? Raamatukoguhoidjad oleksid pidanud olema ettevaatlikud ja arvestama seda, millise löögi annavad teadmised, iseäranis võõrkeelsed või esoteerilised, nooruki isiklikule autoriteedile. Ja hiljem koduski ei mõistatud teda. Ta purustas laua, toolid, magnetofoni ja loopis aknast välja serviisi. Ema oli algul kokkunult õnnetu, siis aga ütles, et kultuuril, Goethel, Camus'l, Buninil, kas või Nietzschel on siiski õigus ja et ta peab veel täna minema uuesti lugema. Ta oli ärritunud ja liiga palju mõtlematut öelnud, kuid raamatukokku ta tagasi poleks siiski läinud. Seda sundis tegema alles ema sagedane silmade pühkimine . . .

Ta oli kõndinud ümber raamatukogu ligi paar tundi ja nüüd kahetses, et oli seda üldse teinud. Jah, ta mõistis küll, et teadmised annavad võimaluse end kaasinimestest kõrgemale tõsta, kuid teiselt poolt nõudis lugemine painavat ja asjatut jõukulu. Aga polnud ühtki inimest, kellele võiks südame tühjaks rääkida. Ei saa ometi kõigest sellest rääkida napi-sõnalisele äripartnerile, kelle juurde agulisse hiilid läbi öise tuule ja tuisu, parajasti moes olevad rõivad kotis?

All säras kesklinna tulede meri. Igast raamatukogu aknast kiirgas vaimsust, täis tagasihoidlikku etteheidet toredale poisile, kes sealt oli põgenenud.

Tore poiss ohkas ja hakkas üles ronima. Üks, kaks, kolm . . . Milline mõttetu harjumus lugeda trepiastmeid, kui on teada, et neid on täpselt kakssada! Viis, kuus seitse . . .

Kes ta siis õieti on? Mida ta tahab saavutada? Kuulata kaaslaste elumehelikku kiitust? Minna koju, purustada veel teinegi serviis ja vaadata, kuidas ema oma silmi põllenurka pühib? Või alluda täiesti vandalisismi meeletule nukrusele ja heita aknast alla televiisor?

Võib-olla. Aeglaselt sammus ta trepist üles, aeglaselt ja astmeid lugemata. Praegu olid tal peas teised mõtted: aga kui kultuuris, kollek-

tiivses teadvuses ehk tõesti midagi on? Kas ta mitte liiga kõvasti oma individuaalse ego küljes ei rippunud?

Samm muutus aeglasemaks ja meelde tuli ühe koolivenna isa, kes oli väitnud, et riided ei tee veel meest, et võõrkeelte oskuse, vanade kultuuride tundmise ja süvafilosoofilise haridusega saab seltskonnas täpselt samuti hiilata nagu Ameerika jakkidega. Paljudele naistele mõjuvat Jungi ja Frommi asjatundlik — jah, aga tõesti asjatundlik! — tsiiteerimine sama efektiivselt kui mingid kootud mütsikesed. Ja vaadake, mul on isegi rahakopikas taskus, ütles koolivenna isa. Ma olen kogu elu veetnud lugemissaalides, aga ometi pole suvila ostmine mulle mingiks probleemiks.

Jälle muutus samm veelgi aeglasemaks ja hetkeks vilksatas pähe, et huvitav oleks teada, mitmes aste see nüüd juba on. Vilksatas ja kadus, sest nüüd näisid kõik mõtted koonduvat ühte punkti ja tundus, nagu oleks keegi tuliste nooltega tabanud midagi hellalt valusat, midagi sellist, millele tõenäoliselt suurte tähtedega oli kirjutatud «MINA».

Poiss trepil tõmbas sügavasti hinge, surus käed taskutesse ja astus jälle ülespoole. Mõrkjas võidurõõm läbis teda hetkelisest kujutlusest, kuidas televiisor asfaldil puruneb.

Siis aga oli alt linnast kuulda tornikella kõmisevaid lööke. Tuli kiirendada samme.

Aga . . . mis saab kogu ülejäänud elu? Mida toob surmaeelne ahasatus? Mis täidab tüütu keskea? Millega hiilata? Millega täita üksindust?

Jälle seisatuti hetkeks, kuid siis hakkasid vanad trepiastmed rõõmsalt kõlama kiirest ja tõttavast sammude müdinast. Poiss jooksis nii, nagu jookseb inimene, kes on kaua kahelnud ja kes nüüd tõttab, et teha kõike halba taas heaks.

6

Mu ülesanne on justkui täidetud. Mõte Saluri jutu ainetel teha uus jutt, kus nooruk kõhkleb vandalismi ja vaimsuse vahel ning valib siiski viimase, on nüüd teoks saanud. On vaja pikemat distantsi, et ise aru saada, mis see kõik mulle tegelikult tähendab. Olen täitnud oma kohuse, teatanud oma seisukoha. Ma nimelt arvan tõesti, et noored inimesed vajaksid tänapäeva massiühiskonnas enam tutvust mineviku suurte mõtlejatega, kes olid ju samuti individualistid ja kelle elutee ei olnud üldse täidetud mõistmisest või austusest. See ei tähenda, et need noored peaksid seejuures valima konformistliku elulaadi. Kõike saab omavahel ühendada, ka trotsi ja lugemust. Indolentsed noorukid võiksid vabaõhukohvikus limonaadi imedes tsiteerida «Dichtung und Wahrheiti», ja muidugi originaalkeeles.

See teema on mu lemmikhobu. Võiksin sellel veel pikalt ratsutada, kuid ei taha kaduda didaktikasse, millest alguses rääkisin. Kõnelgu karakterid ja psühholoogia ise enda eest. Kõnelgu kunst, mida ta arvatavasti äsja ka tegi — ainult talle omaste vahenditega.

JAAAN KAPLINSKI

VAREMED

Võis käia Toomel, Kassitoomel ja Tähtvere pargis palli mängimas. Võis Emajõe ääres õngitseda või püüda linna tagant luhalt turbaaukudest kahvaga triitoneid. Ja mis oli vaata et põnevamgi — võis käia prügimäel ja varkades, see tähendab varemetses ja otsida sealt midagi huvitavat.

Prügimäed olid päris linna ääres mõlemal pool jõge. Seal nägi alati kooserdamas ja sorimas poisikesi ja vanemaid mehi. Igal olid oma huvid ja igaüks midagi ka leidis. Mida prügimäel kõike ei olnud — raudvoodeid, reformpõhjasid, ratasteta lapsevankreid, jalgrattaraame, autokumme, katkisi lillepotte, ämbreid ja piimanõusid, treimisest jäänud metallilaaste, stantsimisest jäänud pitsilisi metallilehti, ahjupottide ja telliskivide tükke, roostes traati, ahjuuksi, isolaatoreid, kolme jalaga toole, vedrumadratsid, vedrud püsti ja mererohust polster välja tolknemas, murdunud labidaid, irvakil saapaid, läbipõlenud elektripirne.

Meie poisid otsisime muidugi väiksemaid asju. Võib-olla oli keegi ära visanud vana raadio, kust sai osi. Võib-olla leidis metallijäätmete vahel ilusat vask- või alumiiniumtraati. Võib-olla leidis mõni huvitav vanaaegne pudel, tindipott või ukselink. Võib-olla oli keegi ära visanud padruni- või mürsukesti või vana kiivri. Need olid juba päris tõeline varandus. Kuigi padrunikestadel olid tongid läbi löödud ja kiiver (millega polstrit nagunii enam sees ei olnud) oli meile lootusetult suur.

Kiivreid võis leida ka varemetest. Mäletan üht, milles oli väike ümargune kuuliauk, — mul ei tule küll meelde, kelle käes ma seda nägin ja kust ta oli leitud. Mis mul aga hästi meeles on, on tules kõveraks paindunud ja tagiga kattunud kuulipildujatoru, mille ma varemetest välja tuhnisin. Ta oli üsna raske ja ma olin uhke, kui temaga koju jõudsin ja ta toanurka püsti panin. Seal ta nädalapäevad seisis, kuni tädi ta õue peale prügikastide vahele tassis. Toru oli mängimiseks liiga raske ja tagist ning roostest mul teda puhastada muidugi ei õnnestunud.

Samadest varemetest oli leida muudki põnevat. Seal oli olnud väike haigla — seda tunnistasid otsekuu kärkeledeks kokkusulanud ampullid, tules kõverdunud ja vikerkaarevärvides küütlevad mikroskoobiklaasid. Nähtavasti ei olnud tulekahju siiski olnud väga suur, sest üht-teist oli tules päris puutumata, nagu pakid kirurgilist siidi. Arvan, et maja süttis, siis aga tabas teda lõhkepomm ja varing kustutas algava tulekahju.

Ka neid kärkeledeks sulanud ampulle tassisin koju, nendega sai juba üht-teist ette võtta, nad võisid aga kergesti katki minna ja kätte lõigata — nii koristati nemadki varsti ära ja visati minema.

Ega poisikesed polnud ainsad, kes varemetest midagi kasulikku said.

Paljud oma-pere-majad on ehitatud kividest, mis enne sõda seisisid kesklinna majade seintes.

Varemeid oli igasuguseid. Oli täielikke rusuhunnikuid, mis oleksid mulle meenutanud paemurdu, kui oleksin paemurdu näinud enne kui Tartu varemeid. Oli maju, mis olid seest tühjaks põlenud, seinad aga seisisid püsti ja vahel sai treppe mööda veel üleski. Nendes varemetes me ronisime ja mängisime peitust. Vahva oli, kui sul õnnestus pääseda kolmandale korrale ja sealt aknast teisi hõigata. Keldrid olid vahel täitsa terved, ka seal sai käia. Puutaladega laed olid põlenud ja varisenud, betoonlaed aga — niipalju kui neid leidis — osalt alles, nii et varemetes ei oldud alati lageda taeva all.

Sellistesse varjatud kohtadesse kogunesid nii poisikesed kui mehed. Meie õppisime seal suitsetama ja elu tundma. Meestest, kellel polnud elust enam midagi õppida, jäi maha viinapudeleid ja heeringapäid ning joonistusi ja kirjutisi, mida meie uurisime ja täiendasime.

Varemejoonised andsid mulle esimesed seksuaalkasvatuse õppetunnid, mis jäid küll üsna poolikuks ja rohkem äratasid uudishimu, mida ka kooliõpilaste mõistu- ja muud jutud päriselt ei rahuldanud — mõnigi küsimus jäi segaseks. Et arutada naisterahva anatoomia põnevamaid seiku, kritseldasime kord pinginaabriga oma variandid tema maja piiravale madalale müürile. See hakkas mõne lapsevanema silma. Meile korraldati ülekuulamine ja anti vits.

See ei olnud aga kõige drastilisem lugu. Üks sõber rääkis mulle, kuidas tema umbes samal ajal esimeste klasside poisina kuulnud mehi varemete vahel laulmas huvitavat laulu, mille sõnadest talle üht-teist kohe meelde jäi. Koolist koju jõudnud, laulis ta elutoas, kus parajasti istusid külalistega ta isa ja ema, mõlemad ülikooli õppejõud, valjul häälel:

Ükskord vallavanem kellas vallavaest,
nii et lupja langes sitamaja laest.

Teda tabas muidugi sama saatus, mis meid pinginaabriga.

Nii hiilis varemete varju all Tartu südalinna agulivaim ja agulikeel, mis varemetelt sealt vist küll eemale hoidis. Ta jõudis isegi kunstitempli «Vanemuise» varemetesse, mis hulga aastaid seisis künkal linna kohal nagu mõni õudustefilmi loss. «Vanemuise» seinad olid väljast veel kaitsevärvi siiruviiurulised — kes neid enam üle värvima hakkas —, seest aga kaunistatud parimaga, mida suutis pakkuda see, mida Pompeji eeskujudele mõeldes võiks kutsuda peldikukunstiks. Eks olid ju varemed, ükskõik kas teatri, restorani või palvemaja omad, ka peldiku eest kõigile hädalistele. Varemed olid demokraatlikud. Varemetes valitses sõna-, väljendus- ja teovabadus, mida noil aastatel mujal puudu jäi.

Eks see vabadus meid varemetesse tõmbaski. Kui me ka sealt midagi ei leidnud või ei õppinud, saime vähemalt tegutseda. Varemeid võis lammutada. See oli põnev ja vahel isegi ohtlik, arendas meie julgust, leidlikkust ja fantaasiat. Mõni osavam sai hakkama isegi sellega, et lõhkus kõrgel üleval maja viilu, kuni osa sellest mürinal alla varises, pai-

sates õhku pilve lubjatolmu. Väiksemad ja aremad hoidsid eemale püstitiseisvatest seintest ja lõhkusid edasi seda, mida pommid olid juba lõhkunud, katsusid jõudu mõne piida või korstnajalaga, mis rusude vahel veel püsti püsis.

Meie varemend olid linnamüüri kõrval, ja kui nad koristati ja maatasa tehti (seda nimetati tookord taastamiseks), jätkasime meie oma lammutustööd müüri kallal. Istusime nagu varblased seal otsas ja kangutasime kive lahti. Oli uhke vaadata, kuidas nad mürinal alla veeresid. Mõnel õnnestus lahti saada mitu kivi, terve müürikamakass korraga, see vaarus enne veidi, kui hakkas kalduma ja prantsatas siis alla, nii et maa tühises. Ma ei oska ütelda, kui palju linnamüür seal meie pingutustest madalamaks jäi, aga vaksa või paari jagu küll kindlasti.

Varemete koristamine võttis mitu aastat aega, aga viimaks olid nad kadunud. Järele jäid lagedad platsid, mille ääres siin-seal kerkisid akendeta tulemüürid, meenutades, et noore muru ja põõsaste asemel olid äsja olnud hotellid, restoranid, kinod, kaubahoov, Treffneri gümnasium ja palju muud, millest mina tean ainult kuulu ja vanade Parikase postkaartide järgi. Minule ei olnud Tartu varemend aga mitte Kaubahoovi, Centrali, Treffneri, «Vanemuise» või mõned muud varemend, mitte see, mis nad olid olnud, mitte enneminevik, vaid see, mis nad olid, olevik ja lähiminevik.

Varemend olid mulle kõigepealt nemad ise, kasvukeskkond, mängumaa. Ma võtsin neid täiesti loomulikuna, nendes ei olnud minule traagikat ega nostalgiat. Võib-olla on minus pigem natuke nostalgiat nende varemete endi järele, sulanud ampullide, mikroskoobiklaaside ja kiivrite järele, mida sealt leida võis, lapsepõlve järele, mis, nagu meile koolis õpetati, oli kõige õnnelikum maailmas. Ja selle kõige õnnelikuma lapsepõlve kõige õnnelikumad päevad veetsin ma Tartu varemete vahel.

Paljud minust vanemad mäletavad hardusega ja igatsevad taga Kivisilda. Mina silda ei mäleta, küll aga kive, mis silla õhkulaskmisel üle kesklinna laiali olid lennanud. Need olid suured graniidirahnud ja nendest oskasin aimata, mida võib tähendada plahvatuse jõud. Üks kivi asus minu meelest Toome jalamil ülikooli võimla juures. Kus olid teised, ei mäleta ma enam hästi. Mul on aga selgesti meeles, et kui mõnest sillakivist mööda läksime, jäin tihti seisma ja kivi vaatama. Aga mõne aastaga koristati kividki tänavatelt ja tunnistan ausalt: mul on kahju, et mõnigi neist kuskile kõnnitee äärde vedelema ei jäänud.

Meie perel ei olnud oma varemeid, kuhu tulla möödunud mäletama ja leinama. Majal, kus elasime ühe okupatsioonistaasta, ei olnud meile erilist emotsionaalset väärtust ja vanaisa poe asemele ehitati varsti uus hoone. Muidugi teadsin ma, et varemetel võib olla vanematele inimestele hoopis teistsugune ja suurem tähendus kui mulle, kuigi ma sellest alati hästi aru ei saanud.

Ükskord siiski jõudis see suurem tähendus päris selgelt minuni. See võis olla kevadsuvisel ajal. Jalutasime vanaisaga mööda toonast Tallin-

na, nüüd Puiestee tänavat ja meiega liitus tumedapäine prillidega mees. Nad meenutasid igasugu asju ja inimesi, võõras rääkis, et aitab Oskar Lutsul oma töid korda teha, Lutsust endast ei pidavat enam asja olema. Kui jõudsime Tallinna ja Liiva tänava nurgale, jäid mõlemad mehed ühe väikese maja ahervarte ette seisma. «Siin ta siis oligi,» ütles võõras mees. Nad seisid vanaisaga seal tükk aega ja vaikisid, enne kui edasi jalutasime. See mees oli Friedebert Tuglas.

RUDOLF RIMMEL

Armastus

naine

läheb

naine

läbipaistvas kilekotis õhulises kirevas

piimapakid räimekarp läbipaistvas kotis

süldikauss rohelised sibulad läbipaistvas

kotis pool pätsi leiba redised nii viib

naine

väikesest toidupoesst ilusas läbi-

paistvas kilekotis koju ei midagi muud kui

hellust hoolitsust armastust

Rõõm

kui ühel on rõõmus

kui teisel on rõõmus

kui ühes on rõõm

kui teise ümber on rõõm

kui kaks rõõmu on üks rõõm

kui üks rõõm on kahe rõõm

ühe sees

teise ümber

ikka ühe sees

teise ümber

kui ühe rõõm on kahe rõõm

kui teise rõõm on kahe rõõm

siis kokku saab neli

mis oleks rõõmsam ühele mõlemale

meile ja kõigile kõikjal ja alati

rõõmuta elu on pool elu

pool elu ei olegi elu

*

need armsad naised
neljakümne ümber
kes juba üle
kes veel veidi alla
neil armastuse aeg
ei saa veel ümber
kui aastad sulguvad
jääb süda valla

MIHKEL REINKORT

*

Vahtrasalus voolab kevadet
mina vaatan kurbi käsi
vastu valgust hoides
taevasse.
Tagasi olematuks ei saa
nüüd on juba oldud
mingisugune
elu on elatud
õrn helesinine
õhuskafander keerutab
tolmu kui vaatad taevasse
silmad tähtedest tühjad.
Mispärast inimene hoiad pihud
alati allapoole
nõndaviisi ju voolavad
neist välja elujooned.

Ülistuslaul Tahkuranna kividele

Ma mäletan veel päiksekuumi kive
kui viimast suvepäeva veetsin Tahkurannas
sa minu mälestustes siinemaale elad
mu Tahkuranna leid
mu neid
Susanna
Mul meeles tuuleõhk ja kajakate irve
su õrnad puusajooned paistsid läbi kleidi
kes loll loob laule palmidest Havannas
Susanna leidsin ma
siinsamas
Tahkurannas

*

tahan suudelda
su rohelisi
mõtteid kulmukaarte all
turnida su õlgadel
ja panna

ihu vastu sinu rahu
tunda rõõmu elust nagu on
saada kirgastatud lihtsast hommikust
mulla häälest
taeva vaikimisest
viibida veel mõni miljon hetke
sinu embuses
koos hapra eluga
kui vaid
Looja
loobib
nädalaid

Saabumine koju

mu lääpas kingad põevad hallil jalamatil
ka minu maks ja neerud väga kurvad
ning minu kõrval vanaaegsel puhvetkapil
on pikast ootamisest lonti vajund kõrval

laupäeva õhtul naabri-Juss ja sõtse Mari
lapsarmsalt matsutasid teineteise süles
käest kinni läksid läbi elukalahari
külj külje kõrval tõusid taevatrepist üles

mu lääpas kingad põevad hallil jalamatil

ei ole alati siin olnud nõnda kõle
noh näiteks siis kui kroonust naasnud onu Mati
mul andis pagunid ja üles võttis tule

hall aknaruut ei lase kiiri läbi
ei ole mina mees kes jätkaks ürgset sugu
pea põlvedel saab nähtud ööpäev läbi
üht pikka olematut lugu
unenägu

MARINA TERVONEN

Tõlkinud Doris Kareva

Ophelia monoloog

Vaid naine olen. Ning seetõttu tumm.
Pilk kisendab — ent naeratavad huuled.
Mu kallisl! — Taanima on türml!
Siit põgeneme!

Tuled? . . .

Ah, õigus — tulla sa ei saa,
sest kättemaksu oma ihus kannad.

On kuningatel asju ajada.

Kuid mida tegema peab
kuninganna?

Vaid naine . . . ning seetõttu õrn kui laps
jõu jõhkra vastu, mis on talle jumal.

Tean, keda himustas su kättemaks.

Kuid keda lõpuks tabas ta,
mu rumal?

Jah, armastus on kahe teraga.

Võid murda — asja olemust ei muuda.

Ma isast vabaks kuidagi ei saa.

Ja isatapjast . . .

lahkuda ei suuda.

Vaid naine olen. Saad, siis andesta.

Te tahtel umbtee eal ei kao
mu jalust.

Jääb ainsaks väljapääsuks hulluda
mul valust.

*

Maa ja taeva vahel käib,
ausa rahva hulgas ringi
rändab rahutumaid hingi
paljajalu, paljapäi.

Ei nad oska elavaid
õnge võtta, õnneks võtta.
Puutud: kust sa? kuhu tõttad?
Vastust otsi endast vaid.

Tuhat tuult neil jalge all —
vilgast putku, visa valvet.
Hingematvat hingepalvet
valab vihm poolüminäl.

Tänamatu töö on neil —
terad eraldada tuhast.
Sünnib soolakirja puhast
põse peal ja paberil.

Aimatagi ajaseos.
Viimse võtab närvidest ta . . .

Tahaks ärgata — ent kestab
kõik kui hirmsas unenäos.

Robinsonaad

Kaugel sünniti. Kaugeks ristiti.
Ühe maalapi peale siis pisteti.
Veeti ninapidi meid vististi.
Või ehk — päriselt — hoopis päästeti?

Oma hingemaad ei saa jagada.
Ühe lein teise lõõpiv lobin on.
Kuidas ühtsama aeda siis harida?
Kumb siis Reede meist on, kumb Robinson?

Olgu põud, olgu vihm, olgu pakane —
küll saab külvatud, küll saab lõigatud.
Taga kaugete udurandade
kõik on kaotatud, kõik on võidetud.

Udu vannume, uttu vahime,
nagu neetud siin kõrvu seisame.
Võõramaalased, võõrameelsed me —
kel meid vaja? vaid teineteisele.

*

Ei uskuda maksa Poeti, kes haarab teil hinge
ja otsekuu puhtamaist südamest välja laob kõik;
tas varjul on saba ja sarved — tont itsitav, ilge,
kuiv kiretu uurija: kuidas on asjade käik?

Ei uskuda maksa Poeeti, kes pisaraid valab
ja peidab te õlale õilsa õrnkahvatu näo;
kaks silma tal nutavad, kolmas ent valvel on ala
ja tont hõõrub käsi: siit ainest ma saan omajao!

Surmkindlalt ta segatud loosse, kus kõik pole puhas:
suits loorib ta näojooned. Aga kus suitsu, säääl tuld!
Misasja ta irvitab just kõige kurvemas kohas?
Misasja ta ahastab säääl, kus on lõbudetulv?

Ta oleks kui täidetud millestki seletamatust,
pilk pöördunud sellesse, millest muu maailm ei tea.
Mis on tema otsija osa? «Oh, pärast mu matust
te mõistate kõike,» ta muigab. «Kuid mitte niipea.»

See oli sust üldse, oh Looja, üks kentsakas tegu;
konveierilt küll poleks kukkunud sellisest puust . . .
Sa võta talt velvet ja nahk, tema tegu ja nägu,
ta uni ja isu — vaid Sõna ei anna ta suust.

TOOMAS RAUDAM

KOOSU, KOOSU, KOOSU, KALLIS KOOSU

«Kas sina või?» küsis Koosu poisi käest, kui see tema kõrval trepil istet oli võtnud.

«Mina ikka,» vastas poiss ja vaatas kortsulisse näkku, kus silmade asemel oli naeratus, mille poisi hääl oli välja meelitanud. Koosul oli temast hea meel. Poiss teadis seda, aga mõnikord ei suutnud uskuda, et Koosu tema ära on tundnud.

Kas ta ise tunneks?

Vaevalt. Tema Koosut küll, sest memmel oli alati seljas paks lambanahkne poolkasukas, mis oli kõva ja krobises, kui käega katsuda. Heledamad jooned olid nagu vaod Koosu näol; kasukas oli nagu kontuurkaart, mille värvimise ta just praegu oli lõpetanud, ainult maad oli siin vähem, jõgesid, riigipiire ja raudteid rohkem. Kui kaarti vastu akna-klaasi suruda, paistis valgus läbi, nõnda sai päriskaardil oleva kergema vaevaga kontuurkaardile üle kanda; Koosu nahk oli kollane. Koosu oli pime.

Selle lambanahkse kasuka ja kepi järgi tunneks ta Koosu ära, kui ta ise pime oleks. Ise ta ennast küll ei tunneks, sest kes ta siis õieti oli? Ühegi tunnusmärgita ümmargune sile poisipõnn. Koosu aga ütles alati ilmeksimatult, kes tema kõrval trepil on.

Kui poiss äratundmises kahtlema lõi, õssitas ta Koosut küsimustega — väga kavalalt sätitud püünised olid need! — nii kaugele, et memm pidi nime ütleva. Mõnikord küsis kohe otse: «Ütle, mis mu nimi on?» — «Jüri ikka, mis muu,» vastas Koosu ja poiss jäi rahule, ehkki tunne oli niisugune, nagu oleks emale või isale «teie» öelnud.

Täna oli ta jälle tulnud, et mängida: Koosu tõstis karupeaga kepi üles, esialgu madalale, siis järjest kõrgemale, ja tema hüppas üle. Tihti istusid nad niisama ja ei mänginud midagi, ei rääkinud isegi, nii et Jüril hakkas uuesti tunne, et Koosu ei teagi, et ta tema kõrvale konutama on tulnud või on unustanud, et see nii on: teretamata ei pääsenud ta kunagi trepile, kuidas ka hinge kinni ei hoidnud. Mõnikord tuli poiss küll hoopis teisest kandist: Koosu oli nagu ratta keskpai, millest võis nii palju kiiri välja tõmmata, kuni see päikeseks muutus. Neid jooni pidi sai Koosuni jälle tagasi hiilida. See oli nagu veekeeris. Mõnikord oli ta õige tükk aega vait, enne kui nina ülespidi tõmbas või kivikillule peale astus. Põnev oli niimoodi olla; ta oli mullale kriipsud tõmmanud, mis näitasid, kui kaugele ta Koosust nii on saanud, et see teda ei märka. Sellest mängust poiss Koosule ei rääkinud, tundus, et nii on parem.

Koosu juurde tuli ta siis, kui kodus igav hakkas või kui paistis, et keegi teda ei armasta. Kodus oli tal endal vanaema, aga see muud ei teinud, kui käsutas: kord vett tooma, kord seale ja kanadele limurohtu korjama. Ja poes käima. Tükid selgeks õppima. Mõistagi oli see vastumeelt.

Ning siis hiilis ta jälle Koosu juurde, kes temaga kunagi ei riielnud. Ükskord oli Liisbet — nii ta oma vanaema vihahoos kutsus — kisades tulnud ja poisi Koosu juurest trepilt ära kiskunud ja Koosu polnud ka julenud vastu hakata, ehkki oli niisuguse näoga, nagu tahaks midagi ütelda, aga selle aja peale oli ta juba ammu toas luku taga, sest Liisbet tegutses kiiresti, kiiremini kui Koosu mõelda jõudis. Ütle siis veel, et inimese mõte liigub valgusest kiiremini. See näitas, et Koosu on vana. Räägiti, et üheksakümmend kaks saab sügisel, aga Jürile meeldis mõelda, et Koosu on saja-aastane. Nooremat poiss endale sõbraks poleks valinudki. Ka Liisbet, kui ta ükskord vanaks, tõeliseks vanaks saab ja pimedaks jääb, võib talle sõbraks olla. Siis võtab ta Liisbetil kaela ümber kinni ja ütleb: «Vanaema, kallid! Minu kallid, kallid vanaema!»

Majas, mille trepil nad istusid, elas veel kaks naist. Üks neist, see, kes alalõpmata raadiot kuulas ja kuulamise saatel süüa vaaritas, pidi poisi arusaamise järgi Koosu tütar olema. Tütar oli ka vana inimene, käis nagu Koosugi lambanahkses kasukas ning kandis imepisikest kirjust sitsist pearätti, kust pea alatasa kippus välja tulema, hoolimata sõlmedest, mida nagu helmeid räti otse külge lükitud. Vihaselt, justkui iseenda, mitte räti peale pahane olles, kiskus ta rätikut tahapoole, ajas terava lõua ette, aga kõik oli asjata, järgmiseks kaevulkäimiseks oli rätt otsaette vajunud ja varjas poolenisti silmi nagu beduiinil.

Teine naine oli hoopis teistmoodi. Esiteks polnud tal pearätti. Rätist loobumisega oleks ta nagu ennast muust perekonnast, Koosust, tütrest

lahti öelnud. Juuksed olid tal süsimustad, nahk tõmmu. Eriti imetlusväärased olid juuksed: kobrutava kosena langesid nad naise õlgadele. Ka rõivad olid tal tumedad: tumepruun samet, must mantel samasugust kurja värvi kaabuga. Tulipunased huuled olid kitsad, halastamatud ja ilusad. Naine armastas vabadust, oligi hoovirahva sõnade järgi «vaba». Vabalt langesid juuksed, olles ometi kaharalt-kangelt ümber pea; mürkroheline kittelkleit jättis vabaks heledates põlvikutes jalasääred, mis nii õige tumedate ja tervetena ka sellele silma pidid hakkama, kes ei vaadanud. Vitamiine ja puhtaid mahlu pidi niisugune jalasäär külluses sisaldama. Naisest õhkus tõesti midagi sellist, mis neelata pani, kuigi isu polnud. See oli siis Koosu tädi.

«Räägitakse, et tihased kaotavad kord aastas aru, aga kui palju kordi seda inimestega juhtub,» ütles ükskord Koosu tütar. Jüri ei saanud esialgu aru, kelle kohta see käima pidi, siis tuli tal meelde, et eile õhtul, siis kui ta magama hakkas minema, kostis väljast lärmi ja keegi lubas kedagi maha lüüa. Natukese aja pärast plartsatas auto uks ning sumbu-tajatoru tige nnnnnngggh kuulutas, et seks korraks on kõik läbi. Küllap see siis musta inglil kohta öeldud oli. Siiski meeldis poisile tõmmu naine rohkem. Ta ei teadnud, miks see nii on: halba ta ei tahtnud, halvad inimesed said kõik lõppude lõpuks karistada, aga ometi hakkas ta naist pärast õist kaklust unes nägema. Kõikides karamellkompvektivärvides ilmus ta tema ette, nägu ütlemise äärel nagu Koosulgi: «Sina, Jüri, arvad, et on olemas valge. See on tõsi, aga võimalik on ka vastupidine: valge võib olla must, väga must. Kohe ma näitan sulle.» Poiss läks higinäks, hakkas voodis vähkrema, tahtis ütelda, et näidata pole vaja, ta usub niigi, aga suust tuli ainult arusaamatu korin. Need unenäod väsitavad, aga olid meeldivad, igal juhul ta ootas neid, ja kartis.

Kõige rohkem tahtis ta Koosu juures istuda ja mängida üle kepi hüppamist. Viimasel ajal oli Koosu kuidagi unine, ei võtnud vedu ei sõnadest ega mängust. Sellepärast oli poisil hea meel, kui tema tulemist täna kohe märgati. Koosu nägu ja kasukas olid äravahetamiseni sarnased, kollased.

«Kas sina või?» küsis Koosu.

«Mina ikka, kes muu,» vastas poiss. Koosu ohkas, leidis kobamise peale kepi ja tõstis selle põiki üle kitsa teeraja.

«Kõrgemale,» nõudis poiss. Koosu oli täna nagu vanaaegne viisiga kell: temast tuli laul, muusika, aastate soojus, aga selleks pidi sõrmega peale koputama, õrnalt raputama. Mustadest juustest tuli ka soojus: nende omanikku polnud juba kolmandat ööd kodus; ainult tütrest ei tulnud midagi, ta oli külm ja kondine nagu surm.

«Veel, tõsta veel!» ütles poiss, kui oli paar korda üle kepi hüpanud. Vasakult ja paremalt. Paremalt ja vasakult.

Äkitselt, justkui ei teaks ta ise, mida teeb, viskas Koosu kepi enda kõrvale trepile, sirutas käed välja ja tõmbas teerajal seisva poisi endale sülle. See oli hullem kui unenägu, hing jäi poisil kurku kinni. Ta tahtis hüüda, appi karjuda, sest tundis tõmbes tigidust, järeleandmatust, aga

ei suutnud: suu oli poolkasuka karvu täis. Kiiresti, jõuga, mis võrdus saja hiiglase omaga, tõstis ja langetas Koosu karupeaga keppi. Kõik see kestis sekundi, igavikust igatahes kauem. Hoobid tabasid teda just sinna, mis seni — ta oli hellitatud laps! — puutumata oli olnud. Ning jumal tänatud: muidu oleks ehk selgroog murdunud. Taevas — täna nii sinine, peaaegu valge — ja maa — nii must, nii leinavärvi — said äkki üheks, nagu oleks ta aknast välja kukkudes kukerpalli teinud. Ükskord varem see juhtunud oli, poiss mäletas hästi viivu, hirmu, surmakartust, mis akna all tagumiku peal istudes, kõigest kõrist lõuates siiski eluks oli osutunud.

Siis lasi ta poisi lahti. Nagu poleks midagi juhtunud, pööras ta näo jälle kuhugi kirikuõpetaja aia kanti. Aias kasvas tihe kreegivõsa, sellest läbi näha polnud võimalik, aga tema vaatas just sinna. Tuuleõhk puudutas Koosu nägu, mis oli nagu pleekinud kontuurkaart. Rätikust vaba kollase silmitu sõõriga tundus Koosu rohkem hingavat kui ploomsiniste huultega. Kuigi poiss oli peksust ehmunud, ei jooksnud ta ära, vaid vaatas sõpra tähelepanelikult. Päris ligi ei läinud, uuris esimese kriipsu tagant. Natukese aja pärast ilmus uksele tütar.

«Mis siin oli, kas ta lõi sind?» küsis ta Jürilt, nagu oleks ta kõike pealt näinud või hiljuti ise midagi taolist üle elanud. Pilbaspeenike tütar põiki üle põlvede: paar kiiret nähvakat vastu sääri. Jüri kujutas seda selgesti ette. Ainult mille eest? Kas jäi vanainimesel millestki puudu? Ehk ei oldud tema vastu küllalt õrn ja hell? Ei antud võib-olla süüa? Mis Jürisse puutub, siis tema teadis hästi, mille eest nahutada sai: patte oli küllalt hinge peale korjanud. Ainult kuidas Koosu sellest teadis? Uutest ja vanadest?

Järgmisel päeval Koosut enam polnud. Alati oli olnud, nüüd oli trepp tühi ja päike soojendas istumisega siledaks hõõrutud trepilaudu, nagu oleksid need Koosu jalasääred olnud. Koosu oli haige. Kurvalt läks poiss koju tagasi, jäi poolel teel seisma, vaatas üle õla — ei kedagi, laud ainult läikisid päikese käes.

Ja tühjaks trepp jäigi. Paari nädala pärast Koosu suri. Matusetee oli Koosu soovi kohaselt keldrinurgani pehmete kuuseokstega kaetud. Matuserongi eesotsas, teineteisel tugevasti käe alt kinni hoides, käisid kaks naist. Tumedad krässus juuksed langesid õlgadele: neid oleks tahtnud kallistada. Surm oli teda vanemaks teinud: nad mõlemad tundusid nüüd ühevanustena. Kõhn naine oli rāti peast võtnud: see muutis ta nooremaks. Ta nagu olekski seda hetke oodanud, et öelda: «Ma polegi nii vana! Või kui olen, siis igal juhul teistsugune, kui teie arvasite!»

Ema-isa olid kuhugi läinud, poiss istus vanaemaga üksi toas. Vanaema sättis ennast ka minema.

«Noh, kas sina siis matustele ei lähegi?» küsis ta poisi käest. Igaks juhuks jättis ta «sõber» ütlemata. «Sõbra matused» ja poiss ei sobinud omavahel nagu hästi kokku. See oli sama, mis aastat sajandisse sobitada.

Poissi huvitas muu. Ta oli juba nii vana.

«Mina litsidega ühte rongkäiku ei lähe!» ütles ta.

«Nii ei räägita,» seletas vanaema endalegi ootamatult Jürit kui endaga võrdset võttes. «Praegu on kõik head. Praegu on ta Koosu tütar, kõik muu olgu unustatud.»

«T ü t a r?»

«Nojah, mis sa siis mõtlesid?»

«Ei midagi, ma niisama . . .»

«Noh, tuled või?»

«Mine ise, mul pole tuju,» vastas poiss ja hakkas kirjutamiskäe sõrmedega valusasti vastu valget aknalauda koksima, isegi teadmata, miks ta nii teeb. Haiget ta seejuures ei saanud.

REET TENS

HULLED

Anne-Mari ei tõmmanud kohe kleiti üle pea. Tal olid ilusad reied ja tugev pingul kõht. Heldi pööras pea ära, aga Toomas ei vaadanudki, Toomas oli ülemise kapi kallal ja puistas kaustikuid. «Me võime ju ometi ühe päeva maapäikest võtta,» kiskus ta kleiti üle laiemaks läinud puusade, ta jalad olid veel talviselt sinakasvalged. Toomas ümises:

«Päev, päikesepäev, päevapilved. Ma ei teadnudki, et on olemas päevapilved, Heldi.» Ta hüppas alla: «Ja Anne-Mari.» Puudutas vargsi ta kleidiäärt.

«Jaa,» naeratas Anne-Mari kurjalt, kurjemini, kui tahtis. «Me jääme hiljaks,» kiskus ta kotisuud koomale.

«Heldi,» kutsus ta lahkemalt. «Heldi,» kutsus ta juba koridoris ootavat sõbratari.

«Naistele,» ümises poiss, «ainult naistele enestele mõjuvad need valged kolmnurgad kõige enam. Sellepärast on vaja sõita kohe bussiga ja veel hääletada ja õhtu hakul rampväsinult kukkuda mudajärve kaldale. Ja siis ei anna Anne-Mari õlut, vaid paneb mu kohendama läinudaastast pehkinud parve ja võtab sealsamas kotist soome bikiinid ja tõmbab kiirustades selga. Ja ma tõukan parve tõrvatiigi keskele, kus peal on Anne-Mari kui veest äsja tõmmatud õis. Kes ootab, kuni päike võtaks, valusasti, häbenematult, võtaks ja armastaks mustaks.»

Tüdrukud hõikavad teda alt koridorist.

«Ja seda kõike keset sessi.»

Nad istuvad vahetustega, vahetavad tüdrukud, sest Toomase jalg on veel nõrk. Heldi ja Anne-Mari ei kutsu Toomast Lendur-Toomaseks, nad arvavad, et esimest korda hüppas Toomas sellepärast, et ei armastanud enam või vastupidi — liiga, ikka veel — ja alles ülejäänud kor-

rad pulli pärast. Niisama, et oli kord juba Lendur-Toomas. Naised higistavad ja võtavad üksteise järel jakke seljast ja vaatavad. Toomast ja Anne-Mari uut kleiti. Vist sellepärast, et nad on juba rohkem maainimesed, arvab Heldi. Ta ei ole kunagi päris Lõuna-Eestis käinud. Anne-Mari ilusad rinnad hõõguvad tumedate tippudega läbi õhukese riide, on nii elavad, kärsitud, et Toomas peab neid pilguga paigal pidama.

Nad saavad lõpuks välja ja Anne-Mari jookseb üle tee, hüppab üle kraavi ja kukutab end jalalt. «Ai-lu-luu,» lamab ta, põlved püsti. Lehtede varjud värisevad ta põskedel, just ümber nina ja kaelal, kaelal ka, kui Toomas ja Heldi teda üles aitavad.

«Ära ole nii murin,» viskab ta Heldit heinatutiga. Ka Toomase silmad on etteheitvad. Heldi naeratabki püüdlikult.

«Sa ei tee ju midagi halba. Sul on abielupuhkus. A-bi-elu-puh-kus, mis on elementaarne ja vajalik ja need teised sarnased sõnad. Ja sa oled oma sõpradega teel ühe sõbra vanaema juurde.» Ta vaatab ennast ja Toomast ja — Heldit ta ei vaata — ja hüppab õhku: «Hailu!»

Nende paljad jalad on õrnad, aga nad ei pane kingi tagasi jalga, nad kiljuvad ja oiatavad. Ka Heldi teeb «ah». Võib-olla tõesti, võib-olla on neil õigus. Jah, õigupoolest selleks ta ju sõitiski. Et proovida. Puhast rõõmu. Kus ei ole muud kui rõõm, selline puhas, mitte ahastuse-segune, kus on ahastust rohkem kui terves meeleheites. Selline vaikne rõõm, milles pole isegi veel valu. Toomas ja Anne-Mari räägivad ikka veel abielupuhkusest, õigemini räägib Anne-Mari, Toomas püüab tema kõnnakut järele teha. Ja komistab, ja komistab tüdruku kandadele. «Mees jäi pikapeale nõusse, mis tal muud üle jäigi. Sest naine ei olnud enam ilus. Ta polnud ka inetu. See oligi kõige hullem. Nad leppisid kolmapäeva peale kokku. Mis kiusatusi saabki olla kesknädalal, kui nii võtta. Et igal kolmapäeva hommikul pärast laste lasteaeda viimist võib naine minna. Ka väikese päevaraha pidi ta saama. Kella üheteistkümneks lõpetas ta *make up*'i, pool kaksteist istus pargipingil. Vaatas tuvisid, suits näpus, jalad hoolikalt koos halli kostüümi seeliku all. Vaatas linde, aga ei söötanud. Ei suitsetanud ka. Siis kohendas väikest kübarat — ainult kolmapäevakübarat —, läks trammi ja — edasi kaotas mees ta silmist. Ehkki nii ei pidanud olema ja naine ei osanud isegi selja taha vaadata. Või vastupidi, kartis vaadata, et mitte pettuda. Mees ei saanud enam juua, ta nägi kogu aeg, kuidas naine astus trammi. Muidu oli kõik endine. Nüüd ma jätan natuke vahele. Lõpp oli nii, et mees sai paksu naisega kaubale, kelle korterit tema naine sel päeval kasutas. Ja siis nad piilusid paksu perenaisega koos, kuidas naine käis toas ringi, kuulas, kuulatas vaikust. Ta huuled liikusid tasa, võib-olla ta laulis eneses. Siis võttis ta käsipeegli ees hoolikalt mingi maha, pani öösärgi selga ja heitis piinlikult ülestehtud laia vanaaegsesse abieluvoodisse, sirutas nagu kallistades, kuid jäi magama poole kallistuse pealt, käed üle pea, ainult huuled liikusid veel, nagu oleks see olnud pikk laul. Laul tema sees.»

Anne-Mari oli rääkides käed ette tõstnud, kuid Toomas ei tahtnudki

teda peatada, ta võib-olla ei kuulnudki, mida Anne-Mari rääkis, kas üldse rääkiski. Ja kas see üldse oligi Anne-Mari, keset valguse täppe tuhmkollases kleidis. Ta suu oli väike ja käed ning jalad olid peenikesed, puusad puhkemata. Ja silmad olid ebaloomulikult suured, pärani ja hirmunud, liikumatud ja pimedad.

Ja Heldi mõtles, et tuleb välja, et isegi selline naine on vahel väike, päris väike kohe. Samasugune tüdruk nagu tema — Heldigi —, kellel pole puusi ega rindu ja ei ole neid ka tulemas. Kuigi tal on poeg Tallinnas ja mees, kellega ta on juba kaks aastat abielus. Muidugi, ega keegi ei usu seda, ükski õppejõud ei usu, et tal on laps haige, ja «Sädemes» küsitakse alati passi.

«Hailu,» hüüab Anne-Mari poolelt sõnalt ja hakkab luilutama, heledalt-valjult. Toomas saadab teda tooni võrra madalamalt, ta silmad on täppe täis ja käed vehklevad, aga koos on nende luil pikk ja tume, nii et nad jäävad vait. On isegi vilu hakanud. Nii tumedad olid nad koos, kahekesi. Et Heldi otsib kampsuni. Nii tumedad.

Vanaema on neile vastu tulnud, ära väsinud, poolsuikvel põõsa all, roheline undruk üles keeratud. Heldi ei luba teda ehmatada. Huigetega. «Need ongi sinu üliõpilased,» ütleb vanaema. Vähemalt nii saab Heldi aru. Toomas asub vanaema võitma ja saab ta peaaegu kohe vengu. Tüdrukud tulevad järele. Heldi mõtleb, et vanaema isegi ei vaadanud oma Anne-Marit, ainukest lapselast. Ei tea, kas tõesti jõuavad jutud Tallinnast siia, siia metsa sisse? Vanaema on rohkem kui küll näinud, eelmisel suvel oli siin malevarühm. Ja Heldi tunneb, nagu ei võtaks vanaemagi teda päris tõsiselt, on ju Heldi vanaemaga ühepikkune, aga tundub palju pisem.

Pärast lõunat olid kõik omaette. Toomas viis ühe noore kalkuniga mingit katset läbi ja palus naistel mitte kaagutada. Vanaema pidi just nüüd kibekähku aida vahet jooksma, et mitte Anne-Mariga kahekesi jääda. Heldi ütles, et läheb külla.

Kui teda enam näha ei võidud, istus ta maha, sinnasamasse tee äärde. Ta kartis üksinda külla minna, ta kartis kukki ja koeri. Ja küla-inimesi — nende lahkuse ja ahne uudishimu pärast. Nii nagu kartis külakaevu koogu ja ketiga. Eriti ketiga, kui see jooksis ja jooksis alla ja kunagi ei teadnud, millal ämber puudutab vett. Või oli hirmus hoopis see, et ka mehe kodus Rahumäel oli kaev ja ämm seisis alati kõrval, kui Heldi väntas. Sest ta teadis sellest, isegi Jaanus teadis, sest hakkas alati nutma ja tükkis Heldi juurde. Aga ämm ütles: «Missa, suur mees ise.» Ja võttis pojapoja oma suure rinna peale, ja kui Heldi oleks tahtnud poega saada, oleks ta pidanud käed pikalt-pikalt üles sirutama, kikiarvulegi tõusma, nii suur naine oli ämm.

«Oota,» lehvitas ja hõikus Anne-Mari, «oota!» Nagu oleks Heldi hirmsasti jooksnud. Anne-Mari kükitas hooga ta kõrvale, kleit tuult täis.

«Ma tahtsin sulle juba tee peal ütelda, aga kuidagi ei saanud. Toomas ja,» hingas ta kiirelt ja kuidagi kitsilt.

«Maga täna Toomasega,» ei saanud ta pidama, muudkui kordas ja kordas. «Maga täna Toomasega.»

«Ega ma ei mõtlegi seda päris nii, kui Sa ei taha, magage kahekesi tagatoas. Suur voodi on lai küll. Kui sa ikka ei taha või nii . . . siis võib ühe sulgkoti põrandale tõmmata. Ühes toas!» Ta ei vaadanud kõrvale. Vaatas liiga otse. Heldi ei teadnud. «Jah,» ütles ta, «kui sa seda tahad, kui on vaja.»

«Ma teadsin, ma ju teadsin,» näppis Anne-Mari vööotsa, nad mõlemad ei tahtnud, et tuleksid pisarad. Ja ta jõudiski enne ära joosta.

Heldi läks külla. Oli väga lämbe. Koerad olid võib-olla aidas või kusagil mujal, kus jahedam. Küla sai läbi ja tulid uued põllud. Jõgi, mõtles Heldi, jõgi peab ju siinsamas olema. Jõe lõhna ta tundis. Keegi tuli veel vee äärde, tüdruk kuulis ta samme, aga ei julgenud taha vaadata. Nad istusid keegi'ga üsna lähestikku, parema meelega oleks Heldi püsti karanud ja jooksnud ja jooksnud, kas otse vette või mööda kallast, nii et ei olegi muud kui ainult hoog. Ja sinised või kollased täpid vastu keha, mis ajavad kiljuma. Silmanurgast nägi ta ikka ära. Oli nässak vanamees, kes liigutas laisalt mütsiga, tegi endale tuult. Pintsaku oli ta ära võtnud, oli ainult vestiväel. Särki tal ei olnudki, vaid vest ja punane rätik kõvasti ümber kaela. Heldi ei kartnud tõesti — igas külas on oma hull ja oma lits — ta nihutas end veepiirile, nii et varbad ulatusid vaevalt-vaevalt pruuni vette. Vesi oli laisk, riivas möödumisi. Arvatavasti on ta ka tumm või vähemalt kurt. Mees ogises tasakesi ja otsis midagi taskust. Vist taskurätik, arvas Heldi. Enam ta ei vaadanud. Ta oli abielupuhkusel. Ja Martti, kes on tema mees, ja Martti ema ja Jaanus on Rahumäel aias ja Jaanus ütleb: «Emme õpib, emme koolis,» ja näitab käega värava poole. Aga tema ei lähe Luige eksamit tegema, tema istub jõekäärus. Ja hull istub ka. Võib-olla tapab. Ehk vägistab. Või tõukab vette. Või hoopis viskab niisama liiva silma, sooja liiva. Ja tema karjub ja hull mees mõtleb, et nad hullavad ja viskab muudkui veel. Ja Heldi ei tohi nutma hakata, sest siis võib hull kurvaks muutuda, kohe väga. Või kurjaks.

Heldi jõuaks veel püsti tõusta, jõuaks küll. Ütelda, karjuda, joosta, aga ta saab aru, et nad on nii eraldi, et hull mees ei kuulekski, ei saaks aru. Heldi ei liigutagi. Mees seisab ta kohal, ta on püüdnud taskurätikuga maimu ja näitab seda Heldile, põsed pinges, huuled tugevalt koos. Taskurätik soriseb, kala rabeleb, mehe põsed on lõhkemisel. Heldi ei naerata, tal ei tule välja, laseb vaid korraks ripsmed alla, nii et põskedele jäävad varjud. Hull mees on ikka kahevil, nüüd näitab Heldi pilguga üle oma varvaste vee poole. Mees laseb oma käe järsku alla, nii et kala rätist märjale liivale kukub. Hetkega haarab ta maimu kahe suure jämeda näpu vahele, astub jalgupidi vette ja laseb maimu lahti. Ta ei uju. Heldi küünitab lähemale, ise ei teagi, et küünitab. «Ujub,» ütleb ta, «ujub, ujub,» nagu kuulates oma häält, imestades, peaaegu õrnalt. «Ujub.»

«Ju . . . ju . . . ju,» kükitab mees vee kohal, nii et püksid tagant märjaks saavad.

«Ju . . . ju . . .» vaatab ta Heldit ja naeratab.

«Ju . . . ju . . .» lagistab lausa, kõkutab, kriiskab, ikka veel kükakil külmas vees.

Aga Heldi juba jookseb, jookseb ja jookseb, hoides käsi, nagu hoiaks ta poega, kes on juba päris raske, aga keda ei tunnegi. Sest nii korraks võib teda hoida, aga nüüd kannab Heldi teda kogu tee, külast läbi, vanaema majani, kohe läveni välja. Alles siis laseb ta käed lahti ja hakkab nutma.

Vanaema saab aru ja hakkab Anne-Mariga pahandama, et see pole Jakupist rääkinud ja nüüd on teada, mis sest tuleb. Et Heldil on pikad juuksed ka veel, «ossand küll, oh mu . . .»

Toomas paneb asjad paika, Toomas ütleb, mida asjast arvab, ja kõik hakkavad vaikselt sööma. Heldi võtab mitu korda sinki. Aga kärbestele ei pööra millegipärast keegi tähelepanu.

Vanaema ütleb Anne-Marile:

«Mis sa's kiheled, kas sa'i tea enam, kus su ase on?» Ja toob Heldile ja Toomasele ühe triibulise vaiba, nagu oleks veebruar või siis vihmane hilissuvi. Toob neile veel ühe laia sooja teki. Siis viib ta Anne-Mari ära, neil on veel õhtusi talitusi. Ja Toomas ja Heldi mängivad kaarte ja räägivad kirjandusest. On raske vaikus ja sõnad jäävad kinni, ripuvad õhus, nii et Heldi ei näegi enam Toomast, nii kirju on. Nad teevad akna lahti, õhtu hääled ja sääsed tulevad sisse. Suisutavad, sumisevad . . . Toomas . . . Heldi . . . Toomas . . . Heldi . . . Heldi ei taha naljakas olla, aga ta ei võta ruudulist pluusi ära, ei võta ära ja tõmbab teki kurguni. Toomas istub poolkültsi akna all, õhtupäikese vari teeb talle roosa nina. Toomas istub ja õhtu hääled tulevad temast üle, läbi, nii tasa, et ajavad värisema, ihu kananahka.

Heldi teab, et nad mõlemad teavad ja nii edasi. Sellepärast ta ootab, ootab veel, kuni teab, et nüüd võib. Ta hakkab hingama rahulikult, rahulikult ja sügavalt nagu siis, kui oled üksi toas, kui ei ole Toomast ega õhtuhääli, kui sind ennastki pole.

Toomas ei jõua niikaua kannatada, oodata kui Heldi. Ta läheb toast ja uks kääksub ikkagi ta käes.

Nad jäävad sinnasamasse vahetoa põrandale, nad hoiavad nii püüdlilikult hinge kinni, et roiete all klopivad kui kellad. Kill-kelladi-kill-kella tuksuvad läbi Heldi kõrvadele surutud pihkude Anne-Mari ja Toomase suud. Avanevad plaksatusega kui piitsalöök vastu lauda, nagu uue kärbsepiitsaga.

Hommikul on ilm pilve tõmmanud ja nad ei saagi mudalombil päeva võtta. Vanaema paneb moonakoti kaasa ja tuleb vaatama, et nad ikka ilusti bussi peale saaksid. Kaks vana naist tulevad veel. Ja pooljoostes hull-Jakup. Täiesti tavaline hull, ütleb Toomas. Aga vanaema hakkab hädaldama ja tahab meest ära ajada.

«Utsah,» hüüab ta. — «Utsah!» Ja põtkib maad. Ja Jakup ei näegi

teda, Jakup tuleb otse Heldi peale, aga jääb siis seisma. Kohendab räti-
kut, ei ütle kohe, on häbelik, ei julge naeratadagi. Seisab niisama ja
vaatab. Heldit. Bussijuht peatab järsult, keerutab liiva üles. Kõik köhi-
vad ja pühivad silmi. Jakup ka pühib.

«See minu naine... läheb ära... Jakup ootab... Jakup ootab
teda... ärge siin ütelge midagi... Jakup ootab.»

Heldi ei tea, kas külanaised utsatavad niisama või patsutab Jakup
tõepoolest meeleheites bussi. Ei tea, kas mees nutab või lehvitab vaik-
selt, julgemata häält teha. Ehk lehvitadagi.

«Ära siis sellepärast nuta,» ütleb Anne-Mari, «muidugi ta ootab, seal
jõe ääres ja bussipeatuses ja. Ega ta unusta, kui ta lubas. Aga ainult nii-
kaua, kuni mõni võõras plika või kas või mutike talle naeratab, nii-
moodi vaikselt. Ja kellel on vaikne hääl. See on siis tema naine, teda ta
ootab.»

«Suvi on möödas,» ütleb Toomas, «hullu suvi on möödas, sest keegi
ei jõua teda ära oodata.»

KALLE MUULI

ELAN LOOTUSES, ET PÜSIN ÄRKVEL.

ELAN.

TEISITI EI TOHI.

Käsi väriseb ja kriibib sullepea,
Kuid ma kirjutan. Ma pean
Surnud tähes elustama algust,
Trükimusta jäädvustama valgust,
Mille läbi nähtavaks saab rohi,
Koolev luisuhaljal teral
Või siis talvekõntsast tärkvel.

Käsi väriseb ja kriibib sullepea.
Kuid ma kirjutan. Ma pean.

Eestimaa

Võidu väljaku peal seisis
Kollast värvi foori ees.
Õlal kott kui tulnuks reisilt,
Või ehk minek alles ees.

Silmis kangastumas külad,
Võssakasvand taluteed.
Näpu vahel kümme ülast
Kahekümne kopka eest.

Ei ta teadnud, kuhu minna,
Või miks tulnud pika tee.
Nõutult seisis keset linna
Kollast värvi foori ees.

Ratsanik

Mäeharjal peatub ratsanik,
Seal tõrvatungla süütab.
Ta seisab seitse aastat nii
Ja öösse üha hüüab.

Ja puhub pikka pasunat,
Kuid lõpuks nõrkeb hobu.
Mees sirgelt kukub sadulast
Ning mägi vajub sohu.

*

Taas möödus keegi. Kes ta oli?
Mu teadvust ta ei kohanud.
Kuid möödumine jäi. Jäi vari.
Päev justkui oleks ohanud.

Ma vaatan. Aknaid varjab kardin.
Kuid aiman, mis seal tehakse.
Seal vaadatakse sama vargsi,
Ja vahel häältkki tehakse.

Koidik

Väsinud tsirkuselõvina
Haigutab mu linn
Valgete linade vahel
Mustavate akende taga
Kallis
Ja soe
Ja kaitstud . . .
Kärbeste eest

Üks mõtlik luuletaja

Hando Runnelile

Mis keeles kisavad hakid
Varahommikul, märtsis?
Kogu maailm küüsi lakib,
Silmad sügisest
Närtsind.
Üks mõtlik luuletaja
Hingeõhuga
Puhastab peeglit.
Kogu ärkveloleku aja
Ta midagi muud
Ei teegi.

Suvistepüha

Jõulisemalt kui sada haavatud broilerit
Sügisestel sõjaväemanöövritel
Neelab vanahärra Macbeth õngekorgi
Oma isikliku põdrasüldist silma
Kolme piparkoogipoisi
Ühisest preservatiivist

Vaarikavõpsikust tulevad naised
Kammeljad käes
Ja lasevad lauludel nõrguda
Läbi asfaldile määritud öö
Maomustriliste sukkpükste

Refr : Oh vanahärra Macbeth
Ja piparkoogipoisid

Aga põdrasült alles keeb
Ja kadakalinnudki pole veel nokkinud
Kõiki paiseid broilerite piiblite vahelt
Kolm piparkoogipoissi sülitavad tulle
Ja ütlevad toosti
Naaberküla lihtsameelse lohe auks

Vaarikavõpsikust tulevad maod
Määrduvad sukkpüksid käes
Ja lasevad ööl nõrguda
Läbi asfaldimustriliste naiste
Kammeljalaulude

*

Tigudena klaasmäel roomates
Möödunud on meiegi päev
Nähes
Ja pilguga julgustades teineteist
Kuid siiski
Teine teisel pool klaasi
Libiseme alla
Ühte voodisse

Lootus ja ahastus
Kulunud koikul heidavad ühte
Õisest paarituspalangust sünnib
Uus päev
Ja hõikab
klaasmäele teod

MALL PAAS

*

piknik lumisel mäel
keskpäeva punane päike
väikesed salapeod
taeva ja tornide all
pimedust jätkub ja jääb
jätkub kahele käike

tald tunneb roomavad teod
mäe sees ja asfaldi all
mõtled või ulatad käe
mõtled ja ulatad käe

*

sina mu varrukasiilike
triumfikaare all
nukralt nõjatud
pehmet plakkflööti kähistad
puupilli siledus sõrmis
teenid leiba või tsirkust
või öö valgeid nelke
niiskeid kui maa

*

taskud on väikesed
õhtuvalgust täis
käed veel mahuvad
ei muud

silmad on suured
õhtuvalgust täis
kuid terve meri
veel mahub

*

Linnatuled. Vaiksed purjus tuuled.
Aega antud lumeni kuid
sedagi ei taha.
Imelik et sina tohid näha
kui seal väiksel saarel
tuleb lumi maha.

*

Sina oled laps,
kes kardab rääkida
ilma selle õnnetu r-täheta.

Ja ikka on sul veel
une-eelsel viivul
mõned maailmad
imemustrites
seal,
kus krohv tuleb
seina pealt maha.

Kätes tarkus
ja silmades süüdimatus.
Oled kui peatatud ülelendaja
jahmatus.

*

Pinnaveel on valus,
kui sa pikkamisi astud üle järve.
Kaldal, musta kuuse all
hoiab haldjas hinge kinni.
Sina jõuad.
Ei sa peatu.
Õitsvasse palderjani
väsinud haldjas variseb.

TARMO TEDER

PIMEDUSE NEELUS

Nuntsius oli pumbamajas öövalves. Järgmisel päeval pidi tal puhkus algama ja noormees rõõmustas harvasaabuva sündmuse puhul. Ta krudis pleki lahti, kallas omale kompotivedeliku mulksudes kurku, neelatas korduvalt ja maigutas maasikaid peale. Ta tuju tõstis veel pumpla ülakorrusel avatud aknast hõljuv õhkõrn hoovus, mis kandis meeltesse mailõpu maguserutavat looduselõhna. Üleval ringi kooserdades trallitas Nuntsius nagu väike laps; ta tõttas ühele kahtlasele prussile toetudes akent pärani lükkama, kuid libustus ja kukkus pealt lahtisesse paaki. See oli tõeline lõbusõit, sest paagi servad olid kumerad.

Aga kohe rahunes Nuntsius kainemaks ja püüdis uuesti üles pääseda, kuid paraja üllatusega märkas ta, et redel, mis väga suure, põrgupajalise kujuga paagi põhjast alati üles viis, oli seekord kadunud. Kohe meenuski Nuntsiusele, et ta oli seekord vahikorda tulles redeli unustanud — selle asetamine paagipõhja käis tema lisakohustuste hulka. Nuntsius hakkas muretsema ja mõtlema oma pealtnäha koomilise olukorra üle. Ta mõistis, et välja ta niipea sealt paagist igatahes ei pääse, sest selle ülemine serv jäi põhjast ligi kolme meetri kõrgusele. Pealegi olid hiidanuma seinad väga libedad ja ronimisest ei oleks midagi välja tulnud. Hommikuni jäi aga üle üheteistkümne tunni. Siis pidi tulema vahetusmees, kes kolleegi sealt välja aitaks. Terve öö tuli paagis oodata ja Nuntsius tundis, et selle aja jooksul hakkab tal kõhe, ehk isegi jube,

ning ainuke asi, mille üle ta heameelt tundis, oli see, et paagis õnneks vett ei olnud. Ka teadmine peatsest puhkusest lohutas veidi Nuntsiust tema abituse olukorras. Ta istus paagipõhja, kobas küljetaskuid, leidis sigaretid, aga tikke mitte kusagilt, ja suits jäigi tõmbamata. Aegamisi nikotiininäljane Nuntsius kohanes oma rusuva paratamatusega ja kösitõmbunult isegi tukastas natuke.

Reaalsusetaju tõi tagasi mingi ladin, mis Nuntsiuse kohe erguks virgutas. Teine aisting, mis Nuntsiuse teadvuses peegeldus, oli see, et ta tagumik on niiske, ja kolmandaks, et kusagilt ülevalt langeb sooja vedelikku, sest paagi nõgusas põhjas oli juba mõnesentimeetrine kiht. Masi- nist mõistis, et oli ladinas istunud paar minutit, sest iga kuuekümne sekundiga tõusis nivoo paagis ligikaudu sentimeetri võrra. Nuntsius andis omale ahastades aru, et keegi oli kraani kogemata või ehk meelega veidi lahti jätnud. Õise jahutusintensiivsuse kahanemisega tõusis surve ja ülemistest nirevil siibritest hakkaski siis vett üle ajama.

Nuntsius istus kottpimedas paagipõhjas nagu puuga pähesaanu. Ülev- val kumas hämar valgus, mille kutsuvad kiired langesid ihaldatavale paagiservale. Pääsemist pakkuvat kõrgust lootusrikkalt silmitsedes ha- aras Nuntsiust äkki meeletu paanika ja ta tabas kogu lihtsat ja hirmsat tõde . . .

Nuntsius reageeris sellele hetketundmusele kaootilise ja mõttetult rabeleva tegutsemisega. Ta spurtis nagu elektrivoolust või rästikurün- dest rabatu ja püüdis mööda paagiseina nii palju kui võimalik üles sprintida, et servast iga hinna eest käega kinni haarata, kuid jõudmata poolelegi teele, libises ta tagasi ja oli varsti mitmetest ponnistustest märg nagu põrandakalts. Hingeldades jäi Nuntsius paagipõhja istuma, sülitas ja hakkas röökima, aga tema appikutsesignaalidele vastas vaid irvitav kaja.

Peagi taipas ta oma tegevuse mõttetust. Väheste tukkuvate valve- mehhaanikutega õine tehas asus oma monotoonse mürinaga kaugemal ja pumbamaja territooriumil polnud kindlasti ainsatki inimest, sest oli küllalt vähe tõenäoline, et mõni lunaatik või mingid armuhullud tulek- sid linnast penikoorma kaugusele, et laokile jäetud pimedal tööstus- maastikul ringi konnata.

Kopsude lõõtsutamise aeglustudes hakkasid ajud selgemalt tööle. Nüüd taipas ta olukorra kogu lootusetust. Ülevalt kraanist tilgub vett, mis tõs- tab nivood üle poole meetri tunnis, sest äravooluklapp paagi all on sule- tud. Siit välja teda keegi aidata ei saa, klapp jääb nagu kiuste suletuks, sest seda avav automaatsüsteem asub üleval. Umbes kolme või nelja tunni pärast peab ta hakkama end vee peal hoidma, et mitte uppuda. Ja hulpides tuleb veel mingi aeg pinnal püsida, et nivoo tõustes käsi lõpuks paagiservani küünitada. Aga ta on üpris vilets ujuja. Mida küll teha??

Nuntsius seisis juba sääremarju kõditavas leiges vees. Nagu lauka- sortsi kimpu jäänud kurg võttis ta presentkingad ja üleriided seljast, ja need puntrasse kokku keeranud, heitis ihukatted mütsatusega pimedast

paagist välja. Ta tagus igaks juhuks veel klapi ümbrust, aga see oli sama mõttetu nagu purjenõelaga betooni raiumine. Siis istus ta neetult suure anuma põhja ja aeg-ajalt siiski valjusti hõigates viitis oma graafikus ettenähtud vahitunde. Peagi aga hakkas liialt trumminahku rõhuv kaja teda ehmutama ja SOS jäi aina harvemaks. Närvipinge kasvades kadus objektiivne ajataju ja paljude tunnete virr-varris jooksis mõte nii või teisiti ikka paagi ja veevärgi juurde tagasi.

Nuntsiuse lootused muutusid üha utoopilisemaks. Ta peaaegu uskus, et tehases või torusüsteemis võib juhtuda mingi rike ja vee ringlus katkeb. Või siis äkki tulevad kosmosekülalised ja pärast «biovälja magnetiseerimist» muudetakse ta ruumilisi koordinaate ja ta leiab end väljast ihaldatava valvelaua alt, kus ta peaaegu igal vahiööl kapipeidikust põrandale laotatud madratsil kolm-neli tundi nagu koer põõnas. Vahikorrad olid ju rahulikud, automaatika kindel ja hakkajatel eramaja ehitajatel polnud territooriumilt varastada midagi.

Paagis kartis masinist natuke ka hullumeelsust, aga üldiselt see mõte teda palju ei kohutanud, sest ta oli paljulugenud mees ja tema domineerivalt ratsionalistlikus loomuses peitus ka peaaegu kõikide juhuste ettenägemise ja nendega arvestamise süsteemike, mis võimalusi teadvustades (antud juhul hullumeelsust) neid tulevikuvariante alati eemale hoidis. Kuid vee tõustes üle kõhu rinnuni ja sealt edasi lõua alla pingestas olukord hädasolija iga närviraku. Organism ei sattunud enam paanikasse. Ees varitsev oht muutis ta valvsaks ja vähimatki liigutust kaaluvaks. Nagu püüisraudu sattunud metsloom ootas ta iga jõuraasu säästes aeglast ja piinarikast lõppkatsumust, et pärast oma olemasolu hoidmise vaeva kõige õigemal hetkel sooritada elu ja valikuvabaduse säilitamiseks maksimaalne energiapurse. Närve enesesisendusega reguleerida püüdvale ja samaaegselt oma tegevusest sõltuvaid uusi psüühikaseisundeid analüüsivale Nuntsiusele muutus kõik järjest selgemaks. Tema keha ei võidelnud järskude jõududega, äkilisi hoope ei jaganud keegi, vaid aeglaselt kägistav surmaoht muutis valvsa organismi kaduvikuõva järjest teravamini tunnetavaks. Üks nürimaid surmavikateid näsis ta kaela ja Nuntsiusele meenus, kuidas ta kord turuvarblasena kolhoosipõllul kartuleid noppides oli poolikusse veeämbrisse ühe vöödilise hiire visanud ja siis käekellaga aega mõõtnud. Katse vältas tookord veidi üle kuue minuti ja vaene loomake oli sibades algul päripäeva, pärast vastupäeva ujunud, ning kui ta uppumisagoonias vees keerlema ja sabaga sapsima hakkas, oli bioloogiline eksperiment väikeimetajaga praktiliselt lõppenud. Nuntsius oli oma elus varemgi pooluskudes mõne palvega Jumala poole pöördunud, kuid just nüüd, hädas, mil see kunagine hiireuputamine talle meenus, võttis ta end patusena tundes rituaali kõige tõsisemalt. Vesi aga kerkis ja kerkis ning äkitselt leidis Nuntsius ühe lihtsa mooduse, kuidas jõudu eriti raiskamata ennast varsti üle pea küündiva vee pinnal hoida. Ta lasi end kopse täis tõmmates vastu paagipõhja vajuda ja põlvedest natuke nõtkudes tõukas ta keha põidadega aeglaselt vee alt pinnale. Vähe energiat nõudev füüsiline tegevus lõdvestas veidi pillpingul närvisüsteemi.

Tunnikese möödudes liugles Nuntsius järjest suurema amplituudiga. Sujuva üles-alla hõljumise hõlbustamiseks muutis ta oma keha laskudes võimalikult voolujoonelisemaks, sest tal oli järjest raskem põhjani jõuda, ja end paagipõhjast aina tugevamini lahti tõugates surus ta labidaliste peopesadega laialisirutatud käed järsult ja vertikaalselt alla ning sibas pöidadega kiiresti kaasa aidates pinnale. Kuid vaatamata kõigile juurdeõpitud nippidele jõudis kätte moment, kus miski ei andnud enam olulist efekti, ja vaistlikult otstarbekamat hulpimismoodust tajudes tõukas Nuntsius end viimast korda paagipõhjast lahti ja hakkas käte ja jalgadega elliptiliselt veheldes oma nägu õhus hoidma. Seejärel ujus ta mõne tõmbega paagiseina juurde, ja kannad vastu libedat metalli toetanud, tõukas masinist nagu süstik ennast diametraalselt teise serva suunas. Ebamugav oli tal end «vastaskaldal» ümber pöörata ja tagasi tõugata ning väsides, aina enam väsides oli ta varsti hiire olukorras, kes tema kartulipanges kunagi enne uppumist ringiratast ujus. Aegajalt kerkis Nuntsius käte ja jalgadega aina kiiremini sumades veest — nagu algaja veepalliväravavaht sirutas ta end märjast üles, võimalikult kõrgemale, aga vaksa-poolteise jagu eesmärgist ikka eemale jäädes langes järjest oma aina tõenäolisemasse hauda tagasi. Inimene kasutas hädaga oma viimaseid oskusi; vaevaliselt kroolis ta lämmatavas leiguses, kogu aeg kobamisi libedalt paagisilindrilt toetust otsides, oma paratamatu lõpu poole. Surmahirmust leegitsevate silmadega sihtis ta nii saatuslikult lähedal kõrguva pajaääre poole ja tõstis läkastades ning vett neelates oma harali krampuvate sõrmedega vasakut kätt küündimatusse kaugusesse jääva pääsemise suunas. Ta kähises ja korises nagu surev kabjaline koduloom ning luuüdisse tungiv karje vallandus ta sismusest. Ja just siis, kui eksistentsiaalne üksildus saavutas oma viimse piiri, haaras inimese kogu olemust mingi seletamatu trots.

Uppuja sõrmed rabasid viimasel viskluse sekundil tuhandete üleminnekuvõimaluste kuhjast ühteainsatki eluloosi, kuid seekord ei trooninud juhus end saatuse kuningaks. Surma jagu paagiservalt allajääv ranne pontsatas viimast korda vastu ligast metalli ja saatusele alistuv äga neeldus vedelasse hauda. Nõnda nagu endast kogu elukire andnud hiir vajus ka inimene lõdvenevas agoonias allapoole. Hõljudes tulvas tema kustuvasse kehasse kummaline muusika, meenutades ähmastuvas teadvuses seda hinge ajalukku libisenud ürgookeani, kus ta eellased aastamiljardite eest pidutsesid. Puhkus oli alanud.

OTT ARDER

Hästikinnastatud mees

Uus kevad jälle rohkem kevad.
Ja suvem suvi. Talvem talv.
Nii. Nii need asjad edenevad.
On igaks juhuks taskus salv.

Salv taskus, aga käes on kinnas.
Käes kinnas, käsi kinda sees.
Kesk süngel sügist ringi linnas
käib hästikinnastatud mees.

Libamisi

Üks uks kuskil avanes viivuks.
Ja asfaldil valguseriba.
On seegi üks kuhugi viiv uks.
Ka see. Tiba, vihmake, tiba.

Kui peatud, ei edasi siba,
siis libedal asfaldil seistes
ehk mõtled, et oledki liba
ja poetudes elama teistes,
ükskõik siis, kas meestes või naistes
või soojas või kuivemas kohas,
et lapsikuis rõõmudes maistes
kaoks rõskuse rakmed su kehas,

tea, uks kuskil avaneb viivuks
ja asfaldil valguseriba,
on seegi üks kuhugi viiv uks,
ka see. Tiba, vihmake, tiba —
nii ajas kui kehas kui kohas
on ahas ja libe ja liba.

Sügav madalrõhkkond

Rähmaste valguste ähmane ilm.
Kõik viitab kuhugi taha.
Kurgus vaid kuivab.
Peas klaasistub silm.
Tahad? Ei taha, ei taha.

Laul puudevast päevast

Tõus tunnist tundi mõõnas.
Kaos jäi veel enam täis,
Koit Eha kaisus põõnas,
Õõ hoopis alla käis.

Käis nõnda raskelt alla,
et Und ei tulnudki.
Oh, kalla, sõber, kalla,
näe, Päeva polnudki!

Omasoodu

mõtlen nende
inimeste peale,
keda veeti kurale,
keda veeti heale.
On see õnn,
et korraga
kõik ei tule meelde —
üks-kaks-kolm
ja korraga
hammustagem keelde.

Hingesopis rahutus,
akna taga tuvi.
Kinni ennast sisimas
keerab mingi kruvi.
Kõhklevate lahkamiste
vana tuttav jube
põrandate nagisedes
kõnnib mööda tube.

Sõõm sumedast sarvest

Rajake läbi viib kihulasparvest.
Elustav sõõm õhtu sumedast sarvest
tundub kui vana ja väärikas vein,
hetkhaaval tiheneb suveöö sein.

Loojangulõõm läidab kirgede londid.
Hõõguvad söed, leegid punakasblondid.
Viltuses valguses sumiseb koos
kihulasparv, mis kui kollane roos.

Kired ei lahvata, lehivad raugelt,
suudluste siludes võbinaid laugelt
korraks meist kahest saab jällegi üks.

Tasane tuul kannab lainete müha,
vesi ei väsi, vaid askeldab üha.
Tormid. Tsunaamid? Tõus, mõõn. Vesipüks!

Hällilaul

Kõik need linnukesemured,
kirju sulestik.
Jalad rasked, silmad suled —
ilutulestik.
Pea on raske,
jalad kerged.
Jalad kerged,
raske pea.
Tiivuline uni tuleb,
tilu-lilu, tipa-tapa —
sügav, kosutav ja heal

Sünniaasta

Pole enam, kuhu naasta.
Number. Ümmarguselt jäik.
Sajand pooleks. Sünniaasta.
Isakoda. Ema käik.

1950

LEHTE HAINSalu

SELLE TALVE ISA

Penti kügeles ema vanal krobiseval laudakasukal ahju taga põrmandul. See oli üks imelik laps. Ta võis tundide kaupa kuskil nukataguses kük-kida, silmad peas seismas, otsekui poleks ta ümber vaatamisväärsed. Ka hingeelu virvendused ei tõusnud seal ahju taga ta silmadesse, mis olid vaiksed ja tumedad nagu kaks ääretasa tsinkpangesuud köögis pikal puupingil. Kui nurkatükkimisel käändus käsi küünaspeast kõveriti või jäi säär istmiku alla surema, siis laskis Pentil sel olla. Ta ei pannud tähe-

legi. Tal polnud nagu õiget aimu oma ihuliikmetest, võib-olla polnud need talle seni rõõmu teinud. Mis rõõmusid Pentil võis ollagi. Valuirve kiskus mõnikord Penti suud, seda küll, aga naermas ei olnud teda iial nähtud. Mille üle tal naerdagi.

Ainus, mis Penti liikmetesse elu tõi, oli ema hääl. Või õigemini need hääled ja lõhnad, mis emaga kaasa tulid. Kõigepealt roobitseti luua-kontsu abil vildikalossidelt lund, siis tõugati uks klaastreppi pärani, sõnnikukroobased vildid raputati otsast; siis tõugati toa-ust ja müta-müta sukasammud tulid üle põrmandu; siis tõugati köögiust ja pahvak talist õhku pääses koos emaga kööki. Siis riputati uus poolkasuk varna, selle hõlmad hakkasid silo haisu välja ajama. Siis susati kopsik vee-pange ja vee liikumata pind lõhuti ära, siis joodi kluginal, nagu joob mõni loom. Ja nüüd harilikult hakkas Pentigi ennast liigutama — ema Nilla on kodus! Nüüd ehk saab süüa!

Selle peale ei võinud kindel olla. Mõnikord kukkus ema siiasamma vee-pange kõrvale kolinal maha, nagu oleks pliidi ette visatud üsatäis ahjupuid. Varem käis Penti vaatamas, mis emaga juhtus. Nüüd enam ei käi, emaga ei juhtu midagi. Ta on lihtsalt tükk aega surnud, kuni akna taga läheb pimedaks ja siis jälle valgeks ja ema Nilla ennast liigutab ja ütleb: sa kuradi roisk. Siis varsti võib süüa saada.

Penti mõtles alati peamiselt söögist. Ta ise ei teadnud, et ta söögist mõtleb. Kuid ometi oli see nii. Penti ei mõtelnud leivast ega supist ega mõnest magusast asjast, mille nime ta ei teadnud. Ta ei mõtelnud ka söömisetoomingust, harva pani ta tähele, mida ta sööb. Ta mõtles täiskõhutundest ja unistas sellest. Mõnikord oli ta seda tunnet kogunud, kuskil pulmas või matustel. Penti ei teadnud, mis toidud need olid, mis ta seal sõi, aga palju seal oli ja ei keelatud. Pärast oli hea olla ja suik kippus peale, kui just kõhtu valutama ei ajanud.

Internaadis ei saanud rihmavahet kunagi nii täis, et lõhki minema oleks hakanud. Öhtuse toiduga ei jõudnud hommikut ära oodata. Penti ärkas enne aega üles, kõhus näpistas ja varbad külmetasid. Ta lesis vaikselt, hoidis hinge kinni ja kuulas, mis ta sees toimub. Kõht oli õud-selt õõnes ja tühi nagu kartulikelder, aga pea muudkui paisus ja paisus, seal sees kohises ja keerles, võib-olla mädanes. Oh sa mädapea, ütles selle talve isa sageli. Penti suu tuli vett täis, kui ta hommikuti mõtles, kas kokad jõuavad õigeks ajaks või tuleb viivitus. Mõnikord pidi ootama koguni kümme minutit, see oli hirmus vaev. Siis lasti kaetud laua ääres veel ilmatu aeg seista, kuni hilinejad kohale olid jõudnud, kuni kõik vaikselt jäid ja keegi ennast ei süganud, kuni saabus surmavaikus. Alles siis ütles mõni õpetaja: «Head isul!», nagu neil seda muidu ei oleks. Ja kohinal nagu äikesepilv vajus koolipere oma väikeseks jäänud taburet-tidele. Penti ajas küünaspead laiali, haaras vasaku käega talle valmis pandud pudrukausi nii raudselt, et sõrmenukid valged. Paremaga kah-mas üldtaldrikult võileiva, mille juba ammu enne valmis oli vaadanud. Kui mõni teine oli sama võileiva valinud, siis jõudis see teine ka enne, sest Penti ei olnud küllalt väle. Mõne hetkega oli kõigil puder varjule

pandud, võileiba haugates võis silmapilgu viivitada, kuid mitte liiga kaua, sest võis juhtuda, et kokk ilmus uksele, röögatu kastrul kõhu otsas, ning asus selle põhjaurdeid puhtaks kratsima. Sellele anti juurde, kellel otsas, mõnele suuremale või ka hädisemale, kuidas kunagi. Mõnikord ka Pentile või tema vennale Antile. Süda õnnest ja häbist põksumas, vaatas Pentit ümber, kas kõik nägid, et tema täna hea laps olnud. Ta ajas lisasuutäie ühe ampsuga alla, et keegi kadedaks ei saaks, nagu oleks Pentile palju antud. Ja imelik: just siis, kui Pentit oli lisa saanud, tundis ta, et mahuks veel.

Lõuna ajal sai rihmavahe enam-vähem täis, kui just magussööki ära ei pidanud andma. Ikka leidus mõni, kes oli nii suur, et talle vabatahtlikult oma osa pidid loovutama. Sajakilone Kaido oli üks selline. Tuli väikeste poiste toa uksele ja ütles sõbralikult irvitades: «Teie väiksekesed teete oma vatsale ühtepuhku liiga. Ma aitan teid. Esmaspäev söön ära Rannelti portsu, teisipäev Raiko oma, kolmapäev on Pentit kord, neljapäev Anti ja reede Paavo. Pidage siis meeles, teil on kõht täis ja rohkem ei mahu, sellepärast!» Ja nii jäigi, kolmapäev läks kompott või mis ta oli Kaido vatsavahesse, neljapäev oli Sulol või mõnel teisel veel nõudmisi. Pentit ja Anti vanem vend Martit oli ka suur kolakas, oleks võinud vendade eest seista, aga ta ei olnud seda sorti. Temagi armastas kügelda kuskil nurgas, suur nagu heinarõuk ja vait nagu heinarõuk. Kes teda kartis. Ja kui sind ei kardetud, siis pidid sina kartma. Kolmandat võimalust ei olnud.

Järsku kuulis Pentit, nagu ähiks köögis keegi hingeline. Oli siis ema koju jõudnud ilma tema kuulmata? Pentit pingutas kõrvu, ei kostnud pliidiukse avamise heli ega hagude murdmise häält, üldse mitte midagi. Kummatigi tundus seal keegi olevat. Pentit roomas ahjutagusest välja. See jalg oli surnud, mille ta ükskord suvel murdnud oli. Teise jala ümber oli keerdunud ema vana pesemata sukk, mis igaks juhuks ahju taha visatud: vahel räbalat vaja. Pentit ajas end ahju najal püsti ja jäi mõtlema, kas see oli vasem või parem jalg, mis suvel murdus. Jalg tegi vahel valu, aga mis ta nimi on — vasem? või parem? Ema ütles: «Oh sa määdänd, esi neländä klassi poiss, kas sa ei tiiä, et sul jo kura jalg katski läts!» Jalg hakkas kibenaid välja ajama. Varsti läks see üle ja Pentit oleks võinud astuma hakata, aga tal oli sedaaegu meelest kadunud, mis häda pärast ta ahju tagant pahnast välja oli roninud. Mõtles juba tagasi pöörata, kui kuulis — jälle!

Pentit hiilis üle läve. Köök oli tühi. Pliidi ees vedeles minevanädalane pudrupada, likku pandud ja sinine lapp üle serva. See lapp oli olnud Pentit särk, nüüd aga väikeseks ja vanaks kulunud. Vana oli see olnud juba Pentile saades, aga Pentit kõneles temast ikka, et kuhu jäi mu uus särk. Nüüd siis nägi, et padasid pesta. Anti ja Martit olid sealt särgist läbi kasvanud. Kõige esimesena oli seda aga kandnud kolhoosi esimehe tütar Sigrun või Sidrun — mis ta oli. Siis nimetati seda plusiks. Poistele saanult hakati seda särgiks kutsuma, aga nõöbid käisid ikka valele poole — nagu tüdrukutel. Küll oli selle pärast koolis nõökimist!

Laual seisis valge plekist piimakann, aga see oli juba eile tühi. Enne oli neil olnud klaaskann, see oli parem, paistis juba kaugelt, kas midagi on sees või ei ole. Tolle klaaskannu kinkis tädi Saale emale sünnipäevaks, aga too läks üsna varsti puru, kohe esimene kord, kui selle talve isa tuurid peale sai ja nõusid lõhkuma kukkus. Plekktops id jäid terveks puha, mis ajas uue isa püsti marru, ta pildus ja pildus neid vastu uksepiita, noh mõni tops sai ikka mõlgid külge ka. Isa Ivor rebis kardinad maha ja toppis pliidi alla. Ema Nilla kiskus need jälle välja, nii et tuhk ja sädemed lendasid. Nad tirisid suitsevaid räbalaid peost peiju, kuni ema aru pähe võttis ja ütles, et hull palutab veel viimaks tare maha. Ema jättis järele, isa põletas kardinad ära ja rahu oli majas. Nad läksid kaelakuti teise kambrisse ja tõmbasid ukse kinni.

Pojad jäid kööki ja teise tupp. Marti istus põrandal ja vaikis nagu heinakuhi, lausa ime, et ta millegagi pihta ei olnud saanud. Anti varjas end söögilaua all, sest majas muud mööblit ei olnud kui seesama laud, paar pikka pinki ja süng isade toas. Muidu oli plats lage. Penti oli ka seekord ahju taga kükkinud, ja sealt oli ta kõik ära kuulnud ja kuulmise järgi otsekui näinudki. Mis siin uudist, teada asi.

Penti katsus sõrmega pliidikülge. See oli ehmatavalt külm. Hagusid ka ei olnud, ainult pihutäis raage ja kaks kägardatud «Priima»-pakki vedeles pliidesise augus, kust plekk läbi roostetanud ja kuhu põrandalt liiv kokku pühiti. Kui nüüd ema tuleb, hakkab hirmsasti vanduma, et hagusid ei ole, ta kolistab mustade padadega, prõmmib siibreid ja läheb keerab süngi magama. Ning Penti lakkugu panni. Penti sai ise ka aru, et võiks niigi palju, et täksiks haod kirvega puru või tassiks sisse ja murraks põlve otsas, nagu ema teeb. Aga katsu sa minna — õues on külm! Penti paljad päkad olid toaski sinilillad. Mis sa jalga paned, sokid on mustad ja täiesti räbalad, saapatossu nina irvitab. Pealegi tuleb lumi üle saabaste, kui pinumaale lähed. Haod on üleni lume all, kui neid välja urgitsed, tükib lumi käisevahesse. Katsu sa leida, kus on kirves ja kus see pakk, mille peal hagu tsagatakse, kui kõik on üksainus lumine väli. Võiks korjata metsa alt tuulemurdu, aga seesama häda — igal pool lumi, lumi. Vajud vööni sisse, kaotad kotad kuhugi, nende paelad on mädad, aga kütet ei leia ikkagi või ei jaksa välja lohistada. Pärast saad igal juhul üle tahi. Ei, parem juba ahju taga kügelda, ema laudakasukast jätkub nii alla kui peale, sellest levib haput hõngu, mis teeb uimaseks ja paneb magama. Penti võis lõpmatult magada, ta magas nagu loom talveund, otsekui loodaks ta halvad ajad maha magada ning ärgates eest leida elu pidulaua. Penti haigutas südamepõhjast, kui äkki kuulis — jälle! Keegi on kambris!

Penti tõukas ettevaatlikult kambriust, iga erk valvel ja lihased põgenemisvalmis. Ja mis sa ütled — süngis magas selle talve isa Ivor. Ta magas selili, saapad jalas, üks jalg süngiotsal, teine üle serva maas, karvane rind eest lahti ja kasukas hõlmapiidi üle kõhu. Penti ei osanud arvata, mis ta nüüd peaks tegema. Isadest ei teadnud kunagi, kas nad hakkavad söimama või malgutama või võtavad põlve najale ning rää-

givad mehejuttu ja pakuvad suutäie viinagi, mis läheb kurgust alla nagu põrgutuli. Üks oli kindel, kui isa majas, siis ei olnud niisama, siis hakkas midagi juhtuma. Siis võis saiagi leiduda selles mustas tohletanud turukotis, mis sāngi jala najal seisis.

Penti vaatas isa. See oli õige noor. Palju noorem kui isa Ristjan. Ja palju ilusam kui isa Vidres. Vidres oskas nutta, seda oli huvitav vaadata, Penti ei mäletanud, et tema ise oleks kunagi nutnud. Ristjan jälle oskas vilistada, ta tegi seda sageli, kui parandas aknaid, mis eelmine päev puru olid tehtud. Rohkem isasid Penti ei mäletanud, aga neid pidi veel olnud olema. Ükskord kasvataja Veerand küsis, et mis su isanimi on. Penti küsis vastu, et missuguse isa nimi, kas selle talve isa nimi, tookord oli neil Ristjan. Kasvataja sai vihaseks, et ametlik dokument ja loll poiss ja küsi esmaspäevaks järele, kui pühapäeval kodus ära käid. Ema omakorda vihastas Penti peale ja hakkas siis koolikorda söimama. Kui ema Nilla oli tükk aega söimanud, siis kogus pojad enda ümber kokku ja andis neile õppetunni.

«Mul on äbi teid kaeda, esi suure mehe joba, aga nisukese mõistmada looma, ei jõvva ütteinukest asja meelen oita — oma lihatses esä nimme. Penti on Egoni poig. Seisap sul meelen — Egon. E-G-O-N. Illus nimi ja illus miis. Mis roisust oita, kui illus kah ei ole. Anti on Aaroni poig. Mes sääll rasset — Aa-ron. Marti jälle om Aabu poig. Kasige minekit, et mu silm teid ei näes. Igavese obosevarga ja priileevasõõjä.»

Penti vaatas isa Ivorit. Ei tea, kui vana see peaks olema, vist natuke vanem kui Marti. Einoh, vanem peab ta olema, koolist juba läbi, et miilits teda taga ei otsi. Ivor oskab priimalt kõnelda, ta kõneleb palju rohkem ja palju ilusamini kui direktor. Ja siis veel oskab Ivor naerda, vahel hakkab kohe hommikul naerma ja naerab, kuni vihaseks läheb, ega saa enne pidama, kui mürgel käes, aknad puru ja pingil jalad laiali. Siis saab Ivoril hea meel ja ta hakkab jälle naeruga otsast peale. «Mina olen nagu kahe küüruga kaamel,» ütleb Ivor ise. «Kaamelil on kahe küüru vahel nõgu, nii on ka minul kahe naeru vahel tusk. Mida kõrgem müür, seda sügavam nõgu. Vahel on nii sügav, et välja ei pääsegi. Aga pead. Sa pead tusast välja ronima rõõmu otsa, sealt kukud ilma ronimatagi alla tusa sisse.»

Penti seisis nagu nõiutud. Ta imetles magava Ivori musti lokke, tema lopsakat punast suud. Palju siis Penti ennast peeglist vaadanud oli, aga ta teadis, et tal on hõredad valged juuksed, nii hõredad, et paiguti kumas roosa pealagi läbi. «Nigu tsia arjasse,» laitis ema, kui pärast sauna poisi pead suges. seda Penti mäletas. Muidu oli vähe asju, mida Penti oma lapsepõlvest mäletas, nagu poleks ta kunagi pisike olnudki, nagu oleks ta sündinudki kaheteistaastase kõhna vibalikuna, neli sügavat kortsu otsmikul ja pihutäis tedretähti mõlemal pool kartulnina. Penti ei olnud kunagi mõtelnud, kas ta on ilus või hirmus, mis tähtsust sellel, niikuinii ei võinud ta kellelegi meeldida. Aga isa Ivor oli küll ilus, seda poiss aimas ning tahtis olla samasugune kui Ivor või vähemalt Ivori sõber või vähemalt, et Ivor ei kolgiks. Kui need peksavad, keda sa ei

salli, siis pole sest midagi, valus hakkab alles siis, kui kaika võtab see, keda sa imetled. Isa Ivor oli enam-vähem ainus, kes Pentis midagi äratas — hirmu ja austust ja tahtmist meeldida. Ilus Ivor tuletas oma olemasoluga meelde, et Pentigi on inimene, ja ärgitas igatsust saada liigutustes sama loomulikuks, sõnades sama vabaks ja tegudes sama julgeks kui Ivor. Penti teadis, et see on võimatu, kuid igatses ikkagi. «Mis su isanimi on?» küsis uus klassijuhataja. «Ivor,» ütles Penti. Aga Joorup kittus ära. «Mineva-aasta igatahes oli ta isanimi Egon,» ütles Joorup ja klass hakkas irvitama. «Noh siis ma vaatan mineva-aastasest päevikust järele,» ütles klassijuhataja ja tegi naerule lõpu peale.

Penti sirutas käe välja, et Ivori juukseid vargamisi katsuda. Käsi ei jõudnud pärrale: Ivor tegi äkitselt silmad lahti. Ivori pilk oli selge, nagu oleks ta ammu ärkvel. Penti kangestus — nüüd saab kere peale, isa nägi tema liigutust ja küllap arvas, et poiss tuleb taskutesse tuhnima või padjaalust tuustima, et kas Ivoril võiks raha peidus olla. Aga Ivor naeris üle terve näo ja ütles ainult, et nonoh, mädapea. Ivor korjas ka teise saabastatud jala sängiotsale, kergitas natuke ülakeha, nihutas võidunud padja paremini abaluude alla, pani käsivarred kuklale toeks ning jäi sedaviisi oma kasulast vahtima. Pentil hakkas õudne, aga ära minna ei saanud, hoopiski leidis end sängile lähemale nihkumas.

«Sa oled kuradi tore poiss, mädapea,» ütles Ivor ja kõigest oli näha, et tuleb pikem jutt. «Istu siia,» ütles Ivor ja võttis Penti küünaspeast kinni ning tõmbas poisi sängiveerele istuma. «Muskleid ei mingisuguseid, tarvis sporti tegema hakata. See on ikka suur vahe, kas annad teisele üle tahi või antakse sinule üle tahi. Võta seda arvesse. Üleüldse tarvis elu üle tõsiselt järele mõtelda. Vaata kui võtame kätte ja pörutame üheskoos ära merele, minema selle vanaeide juurest, selle sinu ema Nilla mant, mis meil temaga asja. Hakkame mereröövliteks, ajame kokku ränka raha ja võrgutame printsesse. Oleks alles kuradi elu — hommikul ei tea, kas sa õhtul mitte juba surnud ei ole. Muidugi, kui järele mõtelda, siis ei tea surma kunagi ette, võtad hommikul nina vinklisse, jääd lumehange vedelema ja oledki õhtuks kutu — siinsamas maismaal. Kellesse see puutub. Aga ma tean, et sinul oleks küll kuradi kahju, kui ma asja eest teist taga kirstu koliksin. Sa oled üks imelik mees, Penti või mis su nimi on, kas sa isegi oma nime meeles pead. Lollikestele pannakse ikka toredad nimed, minu ema pani mulle Ivor, et minulgi oleks midagi uhket. Sina oled jälle Penti. Sa ei räägi midagi ja vist ei mõtle ka midagi, aga sinuga saab asju ajada. Kes vaikib, sellest jääb mulje, et ta on tark või et tal on mingi saladus. Ajaks ta suu ammulu, näeksid kõik ta lolluse ära. Teise lollusi ei anna keegi andeks, igaühele piisab tema oma lollustest. Pane tähele, see mees tuleb ikka elust läbi, kes on vait ja ei räägi vales kohas. Nüüd, kus latatarasid kõik ilm täis, kus mehedki lobisevad nagu eided, nüüd siis lähevad hinda need, kes oskavad vait olla, et teised rääkida saaksid. Sa oled selle poolest ka veel usaldusväärne, et lugeda ei mõista. No ütle, kas oleks inimesel raamatust leida mõnd asja, mis juba iseenesest teada pole. Ei, kulla vennas,

raamatu peale ei ole küll mõtet oma lühikest elu kulutada, selles on sul täiesti õigus. Ainult et aravõitu oled sa, vennas, see tuleb võib-olla sellest, et musklid on sul nagu kiisa piimanäärmed. Aga noh, eks sa ise tea, saab sust mereröövel või mitte.»

Siinkohal hakkas Ivor magusasti naerma ja puudutas Pentit juba teist korda. Esimene kord oli, kui ta Pentit enda juurde istuma tõmbas. Mõlemal korral käis Pentist piksejuga läbi. Harva tuli ette, et keegi Pentit puudutas, kui ta just kolki ei andnud. Seepärast suhtus Penti kolkimissegi sallivalt — ikka parem kui mitte midagi, oled vähemalt kellelegi silma jäänud ja seisad tal meeles vähemasti niikaua, kui ta viitsib sind kolkida. Aga Ivor puudutas teistmoodi, otsekui tahtis teada, kas Penti ikka on lihast ja verest ja elus, kui ta niiviisi täiesti liigutamata, peaaegu ilma hingamata sängiserval kügeles, küür seljas ja otsaesine kipras, nagu teab mis rängas hingevalus ja vaimutöös.

Ivor ringutas magusasti ja haigutas mõnuga ja kohendas kasuka muugavamini peale. Külm oli selles kambris nagu köögis ja teiseski toas, ahi polnud kolm päeva hagu näinud. Aknaklaasid olid paksus jääs nii seest kui väljast, kardinalupardeid ka polnud õueõhku paigal pidamas.

«Noh sina, Penti, täitsapoiss, mis sulle siis ka muret teeb?» küsis Ivor äkki, ja jäi vait, nagu oleks teisest tõepoolest vastajat. Torm uhas poisist üle, teda oleks nagu vaheldumisi lumehange ja tulisesse ahjutagusesse torgitud. Mis teeb muret?! Penti tundis järsku, et saab aru, mis tema käest küsitakse, ja teab ka vastata. Hulk mõtteid tormas läbi pea — magussöök, matemaatika, vasak ja parem, võimlemine, hagu, saapad, särk — kõik see tahtis rüsinale ja ühekorraga üle huulte tormata. Segadikust kerkis kõige selgemini esile üks nagu kõige kõrgem mägi paljude pisemate seas — isanimi. Penti oleks tahtnud, et tema isanimi võiks olla Ivor. Aga ta kahtles, kas oskab seda niiviisi ütelda, et teine aru saaks. «Isanimi,» pomises ta siiski.

«Mis isanimi?!» imestas Ivor ja haigutas. Kuni poiss vaikides lühemaid ja selgemaid sõnu korjas, jäi Ivor uuesti magama. Ta oli nagu laps, kes siinsamas häälitsetes ja äkki ära vajus, nagu oleks kotiga pähe saanud, raputa või tee mis tahad, enam ta ei ärka. Penti püüdiski raputada, talle näis, et kohemaid läheb elu kõige tähtsam silmapilk mööda ja tal jääb ütlemata see ainus asi, mis tal üldse ütelda on. Ivor mõrises, pea vajus õlale ja suust tuli vänget viinahaisu. Penti käed, mis nüüd sama energiat täis, vajusid alla nagu tühjad varrukad. Silmapilk, mis oleks võinud kõik teiseks teha, saigi mööda.

Siiski tuli Pentil pähe midagi rõõmustavat. Mis see just oli, ei osanud esimesel hetkel öelda, see oli nagu välgatus udukeras, millest oli teada ainult seda, et ta oli olemas. Ja paljalt teadmine niisuguse välgatuse võimalikkusest tegi Penti teiseks, ta tõusis sängiveerelt, kortsud kadusid näost ja kühm seljast. Ivor magas rängalt, Penti vaatas teda õrnusega ja naeratas hella ema naeratust, kes naudib oma lapse und. I-vor, I-vor, sosistas Penti. Siis tuli talle too oma mõttevälgatus meelde, ta naeratas veel kord ja läks tagasi kööki. Siin vaatas ta arupidavalt üm-

ber, silmitses likkupandud pada, siibrit, pliidirõngaid, ja tasapisi selgines tema elu esimene iseseisev mõte: võiks ju proovida suppi keeta, Ivor on kindlasti söömata. Jah! Udukera oli hajunud, peas jäi seisma see mädanemine või mis see oli.

Penti ronis pliidi otsa ja tegi siibri lahti. Siis võttis konksu painutatud traadijupi ja kangutas kolm pliidirõngast ükshaaval ära ja pani need pliidinurka püsti, nagu ema teeb. Mõtles natuke ja koukis veel neljandagi, neid oli tore ära võtta, kui nipi selgeks said. Siis noppis vastikust tundes näppude vahele märja haisva kaltsu, mis oli ta särgisaba olnud, ja keerutas leovees ümber. Valas vee solgipange. Pada oli põhjast sodine ja ülemised servad korpas. Aga mis siis, toitu oli selles tehtud, ei muud. Penti tõstis paja pliidiaugule, see vajus silmini sisse, jäi vaid kõrvadele pidama. Mis siis, lähebki rutem keema.

Nüüd noppis Penti kõik raokõrred kokku ja pistis pliidi alla, sobitas «Priima»-pakendid sinnasamasse. Muud paberit neil majas ei olnudki, kui just koolivihikute kallale ei tahetud minna. Penti vaatas ümber ja otsis tikke. Neid ei paistnud. Ivoril ehk oleks taskus olnud, aga Penti ei söandanud taskut puutada. Mis siis, saab ka ilma. Penti mängis, nagu oleks tal ühes peos tikutops ja teises tikk, ning tegi tulesüütamist järele. Pani siis mängutule mängult hagude külge ja lükkas pliidiukse kinni. Siis ammutas pea pangetäie vett patta. Oleks rohkemgi mahtunud, kuid pada hakkas kõrvade peal kahtlaselt kõikumama ja Penti jättis järele.

Läks siis poiss akna alla nurka, tõmbas kompsuhunnikult vana aukliku käteräti pealt ja hakkas vaatama, mis seal supiks kõlbab. Ühes riidekotis oli natuke väikseid helerohelisi ümmargusi kõvu asju. Penti oli üsna kindel, et oli näinud ema neid supi sisse panemas. Pani siis Pentigi. Tühja koti viskas teise nurka, kus hoiti rõivakraami. Siis uuris Penti edasi. Paberkotis olid väga väikesed valged terad. Needki rändasid patta. Siis leidis Penti õige tillukese läbipaistva koti, kus olid mustad väikesed terad. Hiiresitt, arvas Penti esiti. Aga kes seda pakki paneb! Ta rebis kotisuu lahti, maitstes. Sa kurat, küll oli mõru! Penti sülitas ja viskas paki suure kaarega teise nurka. Siis mõtles järele: kotil olid kirjad peal, üks ta võinud lugeda. Penti tuustis rõivahunnikus ja leidis visatu üles. Tähed olid võõrad. Oli nagu kaks E-d ja P nende vahel, aga esimene ja viimane täht olid küll sihukesed imelikud, vist vene omad. Tarvis ikkagi vene keele tundi minna, mõtles Penti, sedasi võib ära surra — nüüd ei tea, kas pakis oli äkki rotimürk või siiski hiiresitt. Penti sõi ju ühe peaaegu ära. Penti läks ja haris oma suud vana käteräti otsaga. Parem sai.

Siis leidis Penti veel ühe koti. Seal olid valged pehmed liistakud. Need lõhnasid hästi. Suus olid nad algul kuivad ja karedad, siis läksid heaks, kui tükk aega närised. Siis tuli suur rõõm — Penti leidis paki makarone. Peale oli ka kirjutatud: M-A-K-A-R-O-N-I-D. Teine sõna pani Penti mõtlema, see oli E-R-I-L-I-S-E-D. Pentile tuli meelde, et ühe viina nimi oli MOSKVA ERILINE. Kas see tähendas, et need makaronid kõlbasid vaid viina juurde? Tont seda teab. Penti valas ka

makaronipaki tühjaks. Muud ta enam nagu ei leidnud. Ehk aitab ka, vesi pajas oli juba üsna tihe, kui Penti pliidirõngatõstmistraadiga segas, sest kulpi ei osanud ta kuskilt otsida.

Õigel ajal tuli Pentile veel midagi tähtsat meelde — sool! Poiss raiskas oma jõudu ja kangutas soolavaka seinast kätte. Soolal olid mõned surnud kärbsed peal. Penti noppis need ära, viskas põrandale ja keeras soolavaka paja kohale kummuli. Oh õnnetust — soolanõu nael sulpsas ka sisse! Ega see tapa, lohutas Penti ennast. Ja soolanõud polnud niikuinii võimalik tagasi panna, seinas oli nüüd suur auk, kus nael enam pidama ei jää. Nii palju sai Penti ikka aru küll.

Penti seisis kikiparvul ja segas traadijupiga suppi ja laulis esimest korda elus. Penti ei olnud võinud arvatagi, et tal on nii kõva hääl.

Oh punapea Meeri
su leegitsev juus
on süüdanud leegi
minu lihas ja luus.

Päris hõiskehää! oli see. Ehkki ilust ja viisipidamisest kaugel, kõlas see siiski südamlikult ja kenasti. Viisikäikudes oli omajagu uljust ja trotsi, nagu võiks mereröövimine ja südametevallutamine tõeks minna. Koos Ivoriga igatahes — kas või homme. Penti hing hõiskas ja sellest sai Penti teada, et temalgi on hing, sest mis muu see rinnas paisuda ja üleneda võis. Säärast tunnet polnud Pentil veel olnud.

Seal järsku kuulis Penti klaastrepi ust hoolimatult lahti kistavat ja hulk jalgu sisse kirskavat, tüminal lund maha trampides. Penti laskis traadi peost ja tegi, et ahju taha sai. Ahjutagune oli sügav, kui päris taha tükkisid, ei küündinud keegi käest või jalast haarama, et päeva-valgele tõmmata nagu imelooma, siia võidi vaid luuavarrega tonkida ja kõssitada. Luuavarrele võis kasuka ette torgata, selja tagant ja külgedelt oli poiss kaitstud.

Kui Penti miilitsa häält kuulis, tõusis ta süda kõrgele hingekurku ja hakkas tuksuma vastu lõua alla surutud põlvi. Ivorile tuldi järele! ehmatas poiss. Ivor kas varastas kuskilt või pole ta siiski nii vana, et kooli võiks pooleli jätta. Pentil hakkas Ivorist lõpmatult kahju, ükskõik, läheb ta vanglasse või kooli tagasi, mis seal vahet, kooliski peab kogu aeg tegema seda, mis sa ei taha, ning teised sõimavad ja peksavad.

Siis kuulis Penti isa Ivori rõõmsat häält. Ta jäi kuulama — poiss sai alati aru, mis Ivor räägib.

«Kõik meie poisid läksid kooli,» rääkis Ivor. «Kui Pentit ja Antit ei ole, noh siis ma ei tea, võib-olla pani hunt nad võsa vahel nahka. Eks küsige Martilt. Tema muidugi ei vasta, ennem saab surnu käest peeru kätte kui Martilt mõne sõna, aga see tuleb sellest, et teie ei oska küsida. Mina räägin Martiga kõik jutud maha, mis tarvis ja üle sellegi. Kui te räägiks inimesega sellest, mis inimest huvitab, küll ta siis ikka kõneleks vastu ka, aga teie räägite ainult sellest, mis teid huvitab, ja siis oleks muidugi parem, kui te surnutega tegeleks ja elavad rahule jätaks.»

«Kes teie üldse olete, kodanik?» kuulis Penti kõrget naisehäält. See oli tema kasvataja, see oli Veerand.

«Mina olen nende poiste isa,» kuuldus Ivori uhke hää. Ah! Ah! Penti kargas ahju taga püsti. Mina olen nende poiste isa, oli Ivor ise tunnistanud! Aga Ivor ütles veel midagi.

«Aga kes teie olete, kodanik?!» ütles Ivor. «Viisakas inimene tutvustab ennast, isegi siis, kui ta võõraste kohta ilma kutsumata sisse trügib.»

«Mina olen Penti kasvataja Veerand, eriinternaatkoolist.»

«Ah soo, või veerand? Isegi mitte pool? Täiest rääkimata. Muidugi mõista, lollide koolis piisab veerandist inimesest küll. Palka saate muidugi terve eest,» ütles Ivor ja kindla peale irtas.

«Kodanik. Esiteks on minu nimi Vee-rand, see tähendab mererand või mõne muu veekogu, näiteks ookeani rand. Teiseks ei eksisteeri meil lollide koole, meil on kool, kus õpetatakse kesknärvisüsteemihaigustega lapsi. Me õpetame alandatud nõudmistega individuaalprogrammide järgi.»

«Mis te neile õpetate? Sihukest pahna, et siga ka ei söö. Teada puha.»

«Noh kui sigadest kõnelda, siis võiks tõepoolest arvata, et see eluase, kus praegu viibime, on pigem laut kui inimeste kodu. Vaadake, missugune mustus,» ütles veel keegi tuttava häälega tädi. Vist õppealajuhataja? Vist jah õppealajuhataja. «Isegi meie kooli laste kodudes näeb harva midagi seesugust,» jätkas seesama hää. «Mul on koera kuutki soojem ja hubasem. Ja mis teil siin katlas on? Armas aeg! Täied pikad makaronid? Külmas vees? Ja herved ja herkulad ja riis, kõik ligunemas? Sigu te ju ei pea? Sööte ise?»

«Mis te tsurgit ja solgit võõra paa man! Kas mina ole käinu te paa man tsurkman ja solkman!» sekkus ülituttav hää. Ema Nilla! Millal siis tema? «Kost te siia sait? Lases õkva miilitsa vällä kutsu, aga miilits esi joba kohal, ist kui saks vai peremiis laua takan. Kas nii käias ausade tüüinemistega ümbre? Tulet lauda mant, aga tare kutsmada võõrit täis. Sa kuradi roisk!» Ja ema Nilla lõi jalaga midagi, vast solgipange. «Minge lüpske esi päiv otsa, kaege kui ää om, sis karake tõistele ambisse. Kasvatage esi kolm poiskest, aga no kos, kõik omma ausa vanatüdrigul!»

Ema Nilla ütles ehk veel midagi, aga miilits hakkas rääkima ja miilitsal oli kõvem hää.

«Jätke see jutt, Nilla Karten. Kui siin on kellelgi kõnelemist, siis meil. Te olete eksinud riigi seaduste vastu, te jätate süstemaatiliselt täitmata oma laste koolikohustuse. Nagu nad nädalavahetuseks koju pääsevad, nii jääb mõni jälle tagasi tulemata. Mitte ei saa aru, mis neid siin kinni peab, kütmata, koristamata, süüa ei ole. Aga internaadis . . .»

«Vai mis naid koton oiap!» pistis ema Nilla tänitama nii kõrge häälega, et miilitsa häält polnud kuuldagi. «Kos lats sis piias viil olema kui mitte koton! Ilma piti ulkjäl jah om sääne asi arusaamata küll.»

«Kus on Anti ja Penti?» küsis miilits.

«Kost ma tiia. Ma lää ommukupoole ööd minekut, ega ma ole mõni

provva, kel aigu ommi latsi vahti, kas na saava kooli vai ei.»

Siin kostis jälle Ivori häält. Pentil oli hea meel: oh nad kõik seisavad ta eest, ei lase ära viia.

«See peab küll üks hirmus koht olema, kuhu täie aruga mehepoeg minna ei taha,» ütles Ivor. «Mina olen seda viimist küll näinud, mitme mehega kangutatakse üht väikest inimest paigast, see hoiab küünte ja hammastega kas või põrandast kinni ja sõdib viijatele vastu. Kui seal neile meeldiks, küllap nad siis ka läheks. Vägisi ei ole küll kellelegi saadud õpetust anda, seda ma ütlen.»

Nüüd lõi jälle miilitsa hääl sisse: Miks te ei ela oma elukohas, kodanik Ivor Kallak, miks te vedelete siin võõras sängis? Miks te ei ole tööle asunud, nagu meil viimane kord jutt jäi? Vana ema ootab kodus alimene, kaks korda on ta pidanud kohtu poole pöörduma. Nii et nüüd ei olegi muud nalja, kui võtame teid siinsamas vahi alla kui alimentide maksmisest kuritahtlikult kõrvalehoidjat.»

«Ei! Ei!» röögatas Penti eneselegi ootamatult ja hakkas ahjutagusest välja tükkima. «Pai kasvataja Veerand, ma tulen küll kooli! Aga teie ärge isa Ivorit . . .»

Kasvataja Veerand lõi näost särama ja lausa jooksis teise tuppa.

«Oh laps, kus sa peidus olid? Ma ju vaatasin siia tuppa küll? Kus Anti on?»

«Antit ei ole,» ütles Penti. «Anti läks Martiga kooli.»

«Näet lats läts kooli, kos te olete timä pannu?» ütles ema Nilla.

«Mis muud, kui hulgub jälle. Kükkitab kuskil laudas sigade küna all nagu kuu aja eest või kooli pargis heinakuhjas nagu nädal tagasi või veel kuskil mujal. Niikaua kui külm ükskord ära võtab. Sina, Penti, pane ennast rõivile, hakkame kohe minema, saame lõunasöögiks kohale ja jõuab enne pimedat veel vennagi üles otsida. Too oma ranits ja kooliasjad, ma pakin ära,» hakkas kasvataja hoolitsema. Ta kõndis Penti järel ühest kambrist teise, mis Pentile sugugi ei meeldinud, ta ei tahtnud kasvataja nähes oma sokiluukeresid jala otsa tõmmata. Koolis tuleb teine häda, kuidas need jalast saab, kui kõik vaatavad, mõtles Penti. Vastik-vastik mõeldagi.

«Kas sul koolisärki ei ole? Või mõnda teist, natuke puhtamat?» küsis kasvataja. «Noh eks tule sellesamaga, katsume õhtul ära pesta, hommiuks on kuiv. Homme vaatame, kas tädi majandusel vormisärke on. Noh kus jopp? Ah näe mis, tuleta õhtul meelde, et nõõbid ette õmbleme. Aga müts, kus müts?»

«Mütsi võttis Anti hommikul ära.»

«Kus Anti müts?»

«Ei tea, Antil kadus ära.»

«Mis me siis teeme? Kas muud mütsi ei ole? Mõnda kootut või? Ahaa, siin hunnikus on, pane seesama, ega autos külm ole, see natuke maad. Homme küsime tädi majanduselt, võib-olla on tal mõni paras müts.»

Penti tundis, kuidas teda müksati ja toksati, ja ta hakkas toksamise järel liikuma nagu iga kord ennemgi.

«Noh head aega siis, tehke teie, mis tahate, meie lähme teise autoga minekut!» ütles kasvataja miilitsale ja õppealajuhatajale. Ning kasvataja Veerand tõukas poissi õlast.

Penti vaatas Ivorile otsa, enne kui üle läve komistas. Isa Ivor tõstis parema käe pöidla taeva poole, nagu tõotaks talle midagi uskumatut. Ja isa Ivor jäigi Pentist seisma, jäigi naeratades poisile järele vaatama. Ilus tugev tark Ivor jäi eluks ajaks poisile järele naeratama, sest rohkem Penti selle talve isa ei näinud. Aga iga kord, kui Pentit vägisi viidi, olgu lapsena, olgu vanas eas, ikka nägi ta Ivorit järele naeratamas, põial taeva poole püsti.

KIRJANIKE KONGRESSI JÄRELMÕTTEID

MIHKEL TIKS

Mul on kaks muljet, üldine ja eriline. Esimene mulje. Tundus, et see, mida ma jälgin, on draama, kolm päeva kestnud draama. Selline tunne tekkis vististi elektrist, mis Toompea saali õhku täitis. Kirjanik võitles õiguse eest oma sõnale. Et suuta täita oma missiooni, olla ühiskonnas baromeetriks. Esimest korda elus kuulsin kõnepuldilist öeldavat elavat sõna, mitte fraase. Kuulsin mõtteid, mida oli nähtavasti kaua endas kantud ja mida nüüd võis välja öelda. Tajusin meeltega realselt eksisteerivat vaimset jõudu.

Milline oli selle draama koosseis? Kui eesti kirjanik oli selles protagonist, kes oli siis antagonist? Kus on jõud, kelle vastu võitlus käib?

Elu ei arene institutsioonides ega tänu neile, vaid reaalses ühiskondlikes struktuurides. Toimub pidev dialoog elava elu ja «normi» vahel. Et oleks tagatud sotsiaalne aktiivsus ja kaitstud ka ühiskonna kui teraviku huvid. See on küsimus ühiskonna eneseregulatsiooni ja «ülevalt» juhtimise vahekorra. Kirjaniku hää! peab kostma esimesena, kui selle dialoogi dünaamiline tasakaal rikutud saab, kui ühiskond oma loomuliku arengu teelt hälbib. Kirjanik peab seda esimesena tundma, selleks ta kunstnik ongi.

Nüüd on käes aeg, mil «norm» peab end koomale tõmbama. Käimas on võitlus bürokraatia vastu, lipukirjaks on inimeste loova energia valla päästmine, vahenditeks avalikustamine ja eneskriitika. Aastaid on elatud jäikdeterministlike sotsiaalsete mallide järgi, kus igasugune mitteformaliseeritud aktiivsus on olnud taunitav, kus inimene on ahendatud töö-inimeseks, kes täidab käsku, viib teiste otsuseid ellu, tööjõuressursiks, mida jaotatakse, paigutatakse ja ümberpaigutatakse. Selline mõttelaad kandus tootmissfäärist kõikjale, sai valdavaks kasvatussüsteemis, kus juba lasteaiast alates on loova alge asemel nõutav kuulekus ja allumine formaliseeritud reeglitele ja programmidele. Nüüd oleme tunnistanud sellise vaateviisi kõlbmatuks, oleme hakanud rääkima inimfaktorist, inimõjuriist. Nüüd otsime inimest.

Kuid esialgu on see alles mõte, soov, unistus. Kui ei järgne tegusid, muutusi sotsiaalsetes mehhanismides, moonduvad head ja õiged mõtted iseenesest demagoogiaks. Kui otsustamistaset paljude asjade üle otsustavalt alla ei lasta. Sest kes ei otsusta, see ka ei vastuta mitte millegi eest. Kui rahvas ei tunne, et asjad hakkavad muutuma, reageerib rahvaluule peagi. Lähedavad liikvele anekdoodid teemal, kuidas nõutavat kiirendust ühendada samavajaliku järsu pöördega: kõnekäänud à la «обожая правду, не призна-

вая истину» jne. Me seisame teelahkmel. Kas elava inimese ja inimliku elu poole või edasi bürokraatliku käsüühiskonna ja masin-inimese suunas. Kas nüüd või mitte kunagi. See oli mu põhiline emotsioon kirjanike kongressi päevadest.

Teine mulje. Eesti näitekirjanduse asjad, millest mul ülevaatlikum pilt oli, said kongressil kõige nõrgemini läbi valgustatud. Luule ja proosaga võrreldes on meie näitekirjanduse taset traditsiooniliselt alati madalamaks peetud. Meil puuduvad isegi elukutselised dramaturgid, sest üleliidulise menuta ei ela Eestimaal ainult näitemängude kirjutamisest lihtsalt ära. Kuid teiselt poolt on ka Kirjanike Liidu huvi selle kirjandusliigi vastu väiksem. Draamaseksioon on pigem sümboolne kui tegev asutus. Dramaturgia asetseb marginaalsel kohal kusagil kirjanduse ja teatri vahepeal. Kirjandus ei taha, teater ei suuda teda omaks võtta. Mida teha? Dramaturgiks saadakse mitte kirjutuslaua taga, vaid teatris (Shakespeare, Molière jne). Üleliiduliselt on osutunud viljakaks noorte dramaturgide laboratooriumide loomine teatrite juurde. Minu kogemus: noorte inimestega aasta otsa niisama «kuiva trenni» teha (ilma lavastusprotsessi nina toppimata) viis mõttele, kas poleks edukam niisuguse kooli loomine näiteks Noorsooteatri juurde? Eesti teatri ja eesti dramaturgia teineteisele lähenemine, praeguse võõristuse ületamine on minu meelest mõlemale poolele hädavajalik. Teine mulje oli seega — aidake eesti dramaturgiat!

MARINA TERVONEN

Ma ei ole lihtsalt luuletaja ja tõlkija. Ma olen noor luuletaja ja noor tõlkija. Ma loodan, et see ühtaegu ergutab ja väljavabandav epiteet annabki mulle õiguse öelda oma arvamusi välja puhtsüdamlikult ja lihtsameelselt.

(Selsamal hetkel värahtas minu Sisemine Tsensor ja tahtis ilmselt sõna sekka öelda, kuid ma jõudsin tast ette tsitaadiga: «Jääda alati iseendaks, müümata oma kordumatuse eesõigust elu pisimugavuste eest! . . .» Tsensor naeratas avalalt, mina aga pistsin ta ninapidi algallikasse: «Loe noorte kuukirja «Vikerkaar», 1986. aasta teine number!» Tsensor süvenes teksti ja ma jätkasin veelgi suurema innuga.)

Veel üsna hiljuti suhtusin ma kõigesse sellesse, mis toimub kabinetites, nõupidamissaalides ja muudes sellistes paikades, noore talendi üleoleva aupaklikkusega.

Noh, mida nad üldse mõistavad, need asjalikud mehed rangetes ülikondades?! Millega

nad tegelevad ja mis nad räägivad?! Nad on ju lausa lapsed! Kas siis Elu avaneb nende ees kogu oma sügavuse ja ilus, nagu ta avaneb meie vennaskonna, Poeetide ees?! . . .

Kuid kirjanike kongress avardas teatud määral minu ettekujutuse piire.

Hoone sisekujundus, kuhu ma sattusin, ei rusunud mind. Otse vastupidi! Fuajee pehmed pooltoonid, suured peeglid, lai trepp, mis sirutab oma tiivad kahele poole, laitmatu parkettpõrand, muinasjutuliselt massiivsed ukSED — kõik see löi piduliku ja samal ajal ka salapärase õhkkonna . . .

«Ei!» mõtlesin ma veendunult. «Inimesed, kes veedavad küllaltki suure osa oma ajast sellistes ruumides, võivad juhinduda ainult kõige kõrgematest, kõige üllamatest püüetest!»

«Milline hiilgav ja originaalne süžee!» oleksin ma tahtnud hüüda, kui kongress minu silme all sujuvalt ja võimsalt lahti rullus.

«Ja miks ma küll ei ole proosakirjanik?» olin ma löödud, kuulates arvukaid sõnavõtjaid. «Siin ta mu ees on — «terve galerii kujusid» . . .»

Kongressi kõnepuldil oli tõepoolest võlujõud. Piisas, kui seal seisti vaid kümme minutit, ja esineja oli üleni sinu ees avalil, otsekui oleks teda röntgenikiirtega läbi valgustatud. Ja kui kirjanduslikku keskkonda võiks ette kujutada Mendelevi tabeli kujul, siis vaadates tribüünil seisvat järjekordset literaati, oleks kohe selge, mis elemendiga on tegemist.

«Kas Eesti NSV Kirjanike Liidu IX kongress rikastas teid millegi poolest?» küsisin ma endalt täiesti tõsiselt, laskudes Toompealt alla.

Ja vastasin sama tõsiselt.

«Kahtlemata! Kuuldes sõnu «eesti kirjandus» kerkivad nüüdsest peale mu silme ette mitte ainult raamatute kõvad või pehmed kaaned, nende õhukesed või tisedad seljad . . . Ma tunnetan ka mingit värelevat elavat materiat, vahel äärmustessegi kalduvat, kuid alati palavat hingust, kuulen, kui valuliselt ja ärevalt peksab tema süda, ning adun, et ta hing ei leia kuidagi rahu . . .»

Ärgu ta siis leidku rahu iialgi!

UDO UIBO

Kirjanike kongress tõi taas meelde pisiseiga Eesti elust, mis leidis aset A. D. 1954. Ajakiri «Looming» avaldas tollal Valeeria Villandi luuletuse, milles on sõakalt väidetud: «Saja, vihmake, vihm, sina kallis ja hea, saja, saja, sind praegu on vaja.» Nagu näha, on luuletus

võrratult optimistlik, ent ometi puhkes skandaal. Teos sattus ilmuma ebasobival ajal või, nagu öeldakse: aeg polnud veel tema tarvis küps. Sel aastal sadas lakkamatult, pori tõusis põlvini, kõrs kõdunes ja mugul mädanes. Ebasoodsad ilmastikutingimused tegid ENSV põllu- ja sellega tükkis rahvamajandusele tervikuna suurt kahju. Ja nõnda kerkiski küsimus, kas vihma ikka on praegu vaja. Kas tegemist pole poetessi väljamõeldisega?

Sellest ajast on palju vihma merre voolanud. Kirjeldatud sündmus võiks juba tagasi-pöörduvatult kuuluda nõukogude eesti kirjandusloos *curiosa* lehekülgedele. Mõndagi on vahepeal muutunud, aga mitte igas suhtes ja igal pool. Endiselt edeneb vähikäigul väliskirjanduse tõlkimine, eesti kirjandusklassika väljaandmisest on parem üldse vaikida: on ju ikkagi veidi piinlik, et senini pole suudetud kättesaadavaks teha mitte ühegi kirjaniku kogutud teoseid, mis tõesti kirjaniku kogu toodangut esindaks. Ka oma väljapaistvate luuletajate tutvustamisel on meil kombeks piirduda näpuotsatäitega «Väikese luuleraamatu» sarjas (H. Visnapuu, E. Enno, H.

Adamson) või, mis veel parem, nad hoopiski tutvustamata jätta (U. Masing, A. Adson). Nooremale lugejaskonnale on täiesti tundmatud mõnedki proosakirjanikud, kes ometi ei kuulu veel ajaloo prügimäele, ehkki neid sinna on loobitud (K. Rumor, J. Lattik jmt). Aga et minu kriitikat ei tõlgendataks kritikaalusena, lisan kohe tagasivõtvalt: jah, muidugi mõista, mõndagi on ka ära tehtud. Näiteks A. H. Tammsaare kogutud teosed on nüüd juba jõudnud otsustavasse järku, publitsistika köideteni; loodetavasti tulevad needki teostesarja nimetusele vastavad, ja kui tulevad, siis pidagem ikkagi põialt, et selle eest ei desavueeritaks.

Kirjanikul pole muud tööriista peale sõnade. Tema saab üksnes korrata, et vihma on rahvale vaja. Nii kongressil juhtuski. Nüüd on kongress läbi, käes on tegude aeg. Tegijate hulka jätkub endiselt ilmatarku, kes ütlevad vihmale: ei ole, vihmake, sind praegu vaja, mine saja mujal.

Vihm aga sajab ilmatarkadest hoolimata. Täpselt siis, kui tema seda tahab. Täpselt seal, kus tema seda tahab.

DISCIPULOS

MEIE ESIMENE ÕPPETUND ENN VETEMAA DRAAMAKLASSIS

«Ehk võtate istet ja rüüdate tassi kohvi,» lausus dramaturg Enn Vetemaa abikaasa meile lahkelt. «Kabinetis on vaikne, ta on vist millessegi väga süvenenud. Ma lähen ja kuulan maad...»

Meie — kolm algajat näitekirjanikku — püüdsime teda tagasi hoida: kui maestro on hõivatud, võime tulla ka teine kord ja enne ette helistada.

«Noorte jaoks on tal alati aega,» teatati meile naeratades.

Eks me siis rüüpasimegi kohvi, sel ajal kui kabineti üks ettevaatlikult lahti lükati. Õnnetuseks vajus see pärast kinnitõmbamist taas paokile ning suur peegel tutvustas meid vandeseltslaslikult näitekirjaniku toas toimuvaga.

Väga süvenenud pidi Enn Vetemaa tõesti olema, sest ta pea oli kätele vajunud, silmad suletud ning ta hingas raskelt. Nii raskelt, et asjasse pühendamatud, kes poleks ette teadnud, et parajasti käib pingeline tööprotsess, oleksid võinud meistri hingamist norskamiseski pidada.

Abikaasa müksas tusedusele kalduvat loovisikut mitte just ülearu õrnalt ja sosistas talle midagi kõrva. Too hõõrus silmi ja haigutas, siis aga elavnes ning päris hetk hiljem juba üsna virgelt, et kuhu tema kikilips jälle ära peidetud on. See riietuse, millele näitekirjanik nii truu on, leiti peatselt ühe sussi seest. Otsemaid sidus Vetemaa lipsu kaela ning asus end peegli ees korda seadma. Ta tegi seda põhjalikult ja suure armastusega.

«Kohe võtab ta teid vastu,» teatati meile. «Ta lõpetas stseeni viimaseid lauseid. Kulminatsioonikohad — nendega näeb Enn palju muret. Vaevleb mis hirmus,» pühendati meid loomingulise kõõgi saladustesse.

Kui kohviga lõpule jõudsimme, avaneski üks ning lävel seisis lugupeetud maestro ise. Ta ei olnud enam põrmugi unine, tammus lustakalt jalalt jalale, silitas hellitavalt oma külaltni suurt nina ja hõõrus võidukalt käsi kokku — ühe sõnaga oli just selline, millisena me teda karikaturistide loomingu ja ka mõne telesaate järgi tundsimme. Meid tituleeriti lahkelt nõukogude draamakunsti homseks päe-

vaks, kes on teatepulka haaramas, ja paluti edasi astuda.

«Minu loominguline laboratoorium,» kuulutas Vetemaa, ja tema hääles oli mõningast rahulolu. Imelik, natuke kõhedustki tekitav oli see dramaturgi tööruum. Kuna siin polnud destillatsiooniseadmeid ega retorte, siis jäi võrdlus laboratooriumiga ehk ebatäpseks: pigem võinuks seda ruumi pidada mingiks konstrueerimisbürooks — pantograafid, sirkliid, mallid, millimeetripaperirullid, suur seinatahvel ja kriit ning mingid pöörlevad trumliid isekirjutajatega.

«Kuidas tundub?» päris Vetemaa meie häämingut nautides ja ohkas siis: ikka kehavõitu on see tema elamine. Loometingimused jätavad soovida. Siiski lootvat ta peagi saada paar uut jaapani eriseadeldist pöördpindade pöökumisel tekkivate lõikejoonte näitlustamiseks, mida hädasti olevat tarvis uute süžeede konstrueerimisel.

«Nii et täna peame siis meie väikese loengutsükli esimese tunni,» alustas Vetemaa, istus kiiktooli ja süütas sigarillo. «*À propos*, kas te üldse teate, mis on näidend?» päris ta nõudlikult ja uuristas samal ajal üsna raevukalt oma kõrvaauku.

«Muidugi ei tea te,» vastas ta seejärel ise, kuid siiski heatahtlikult. «Väga vähesed näitekirjanikud teavad seda. Näidend,» nüüd muutus ta hääle rangeks, «pole midagi muud kui karakterite geometria aegruumis. Pidage seda alati meeles!... Minul igatahes võttis sellele teadmusele jõudmine tubli tosina aastaid.» Seejärel osutas ta seinariiuilile, mis polnud eriti pikk ning kandis peamiselt meistri enda näidendeid. Neid oli tõesti mitmetes keeltes, kuid kuna trükitud näidend on ju romaaniga võrreldes üsna õhukene, siis ei piisanud meistri tooteist ilmselt kogu riiu täitmiseks. Nii oldi sinna sunnitud paigutama ka Shakespeari'i, Shaw', Albee', Tšehhovi ja Arbuzovi loomingut.

«Mis see kõik on? See on geometria, stereomeetria, analüütiline geometria, topoloogia ja kui soovite ka diferentsiaalarvutus!» kuulutati meile. «Seda ka siis, kui klassikud toda fakti ise ei teadnudki, vaid tuginesid oma geniaalsele heuristilisele intuitsioonile. Mõnikord on meie meetodid tõesti heuristilised, kuid meie ratiote see fakt igatahes au ei tee...» Ilmselt luges ta ka ennast klassikute hulka kuuluvaks.

Teatava vastumeelsusega tõusis Vetemaa seejärel oma mugavalt istekohalt, et minna seinatahveli juurde.

«Joonestame siia kaks koordinaattelge. Horisontaalse ajatelje «*t*» ning pingete telje «*p*».» Nii ta tegigi. «Ajateljele kanname ajaühikud. Need võivad olla sekundid, tunnid, aastad, minu poolst või parsekid. Pingeühikutega on lugu keerukam. Algühikuna võiks

kasutada üht šekspiiri või tšehhovit, võiks ehk ka...» Meil oli mulje, et nüüd kohe nimetab ta ennast, kuid otse end ta sellesse nimekirja siiski ei lisanud. «Ent need on kõik väga suured ühikud. Teie praktikas, mu armastad, oleks otstarbekam tegelda näiteks sentivetemaadega,» mõõnis dramaturg heatahtlikult.

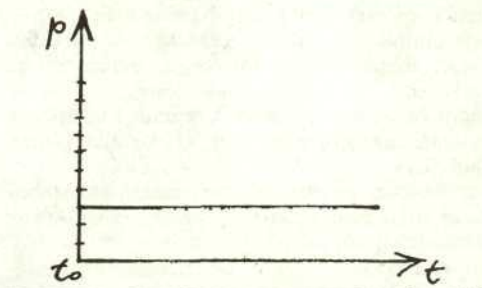
«Kui suur selline ühik on?» usaldas meespeasiniste silmadega Ann aralt küsida.

«Te olete vist Ann? Eks?» uuris Vetemaa tütarlast, ainukest naissoo esindajat ruumis. Ilmselt meeldis too blond graatsiline tütarlaps maestrole. «Väga ilus nimi. Muide vene keeles oleme me teiega nimekaimud. Minu «Enn» kirjutatakse ju e-*oborotnõiga* nagu prantsuse *accent grave*'i kandvad è-dki. See on üsna lõbustav, et mina, kõik inglise Ann'id ja teiegi kanname Tšehhovi keeles sama nimetähte. Ilmselt oleksin ma oma karjääri algul pidanud valima eesimeks-pseudonüümiks kas või taanipärase Jenši, kuid nüüd on juba hilja...» Ta ohkas. «Kuid muide on siiski väga meeldiv teiega samal viisil transkribeeritud saada... Kas teile, Ann, meeldivad «Lehmakesed?» küsis ta ootamatult.

«Lehmakesed?» punastas Ann, kes küsimuse sisu ei taibanud. (Või koguni valesti tõlgitses!)

«Ma jumaldan «Lehmakesi.» Oma sõnade kinnituseks ulatas Vetemaa Annele maiuste-taldrikult koorekompveki «Lehmake».

«Nad on värsketena nii pehmed, kuidagi sulnilt sulavad ja aromaatsed... Ah jaa, te pärisite midagi mõõtühikuist. Mhmm... nad on teatud määral meelevaldsed. Praeguseeni. Spetsialistid on püüdnud näidendeid pingehüükut täpsemalt defineerida. Selleks on katsetatud fikseerida saalis istuva publiku biovoole vastavate andurite abil, on üritatud mõõta naerupahvakute intensiivsust detsibelides ja pisarate hulka milliliitrites minuti kohta, kuid siiani pole veel rahuldava tulemuseni jõutud. Ent õnneks pole see küsimus eriti olulinegi. Võime kanda püstteljele näiteks ühe šekspiiri ja pidada seda maksimaalseks suuruseks. Samale teljele võime siis märkida ka tema kümnendikosad. Põhimõtteliselt on kõik korras. Niiviisi:

Kui me nüüd siia tõmbame mingi sirge ajahetkest t_0 kuni t_1 -ni, see tähendab sündmustiku algusest näidendi lõpuni, siis oleme sel moel graafiliselt kirjeldatud ka ühe näidendi summaarse pingejoone . . .»

«Kas tõesti?!» ohkas Ann. Ohkamine sobis haprale Annele hästi, ja ta kasutas ohkamist igal võimalikul juhul. Alati tekitas see mees-tes abistamissoovi, äratas nende uinuva mehelikkuse. Tema kõrval istuv Rein hakkas aga mingitel põhjustel nihelema ning heitis neiuale pahura pilgu.

«Iga joon, mida siia tõmmata, on mingi faabula kajastus. $p=f(t)$. Ja mida teie sellest faabulast arvate?» pöördus maestro ootamatult minu poole.

«See . . . see on vist üks väga sirgjooneline lugu. Kuna siin puuduvad kallakud ja kõikumised, siis julgen arvata, et näidend on ideoloogiliselt kindel,» pomisesin ma.

«Mnjaa . . . Selline võiks tõesti välja näha memuaarne monoloog ülitarga ründi eluloost; ma mõtlen seda Saltõkov-Štšedrini rünti. Aga sama hästi võiks ta kujutada ka mõne usina ametniku kõhklusteta elujoont. Kuid dramaturgias on omad paradoksid: kui te oleksite sellise näidendi autor, siis tunneksite te saalis siiski teatud pingeid.»

«Kas tõesti?» Ka lihtsameelsus sobis Annele hästi, ning ka seda teadis ta ise.

«Draamakirjanik tunnetab selliseid pingeid seljaga,» lausuti mõtlikult. «Juba esimene norsatus saalis mõjub teie selgroole nagu välgulöök. Ja kui norskeid lisandub — sellise absoluutselt sirgjoonelise teose puhul lisandub neid aga tingimata —, siis tunnete laubale tõusvat külma higi . . .»

Maestro oli oma jutuga kaasa läinud, ta näol peegeldus kannatus. Kas meenutas ta midagi mõõdanikust? . . . Ent siis pidas ta vajalikuks ilmet järsult muuta ning täpsustas, et temaga pole midagi taolist loomulikult juhtunud.

«Aga kui te elaksite mõnel lõunapoolsel maal, siis oleks teie selg veelgi suuremas ohus. Meil on tomatid võrdlemisi kallid, neid pole igal hooajal võtta, pealegi on meie teatrikõlastajad kultuursed ning üldjuhul ei viljele läbikukkunud dramaturgide pildumist mädanenud tomatitega. Kuid arukas autor taolist oopust — ta osutas tahvlile — muidugi teatritele ei pakugi. Teil pruugib usina ametniku — nimetame ta näiteks Akakiks — elukäiku veidi muuta, teiste sõnadega, muuta pinge gradienti, ja asi paraneb kohe . . . Ütleme näiteks, et ontlik ametnik kukub hullupööra jooma, mistõttu ta hakkab kähku alla käima. Niiviisi.»

Imelikul kombel tähistas ametnikku tabanud allakäiku graafikul hoopis kõrgustesse suunduv kүүr.

«Ta jõuab koguni delirioossesse seisun-

disse, mistõttu otsemaid paraneb auditooriumi suhtumine nii Akakisse kui ka teisse endisse. Rahvas elavneb.»

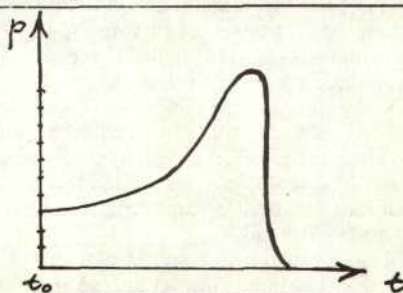
«Andke andeks, aga too Fedja pidi ju ikka alla käima, teie kõver suundub aga säravate kõrguste poole?» usaldasin küsida.

«Tegu on pinge tõusuga. Ja üldse ei räägi ma mitte elu-, vaid kunstitõest,» pahandas vaimugigant.

«Kas need tõed ei lange kohe kunagi kokku?» ohkas Ann. «See on nii kole keeruline.»

«Mnjaa . . .» Vetemaa vajus mõttesse. «Vahel võivad ka. Teie meelega mõtleme midagi välja.» Jälle urgitses ta kõrvas, sügavmõtteliselt, kaunit — just sellisena me teda tundsin ja . . . armastasime.

«Niiviisi . . .» Ta mõtiskles veidi tahvli juures ning lõi siis kelmikalt sõrmega nipsu.

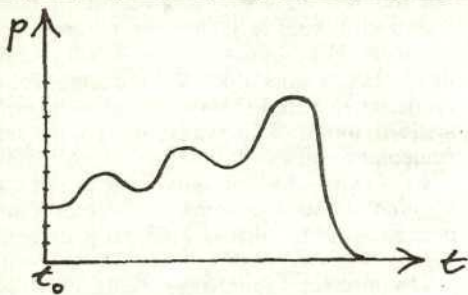

«Vaene meeltesegaduses Akaki jätab naisele kirja ja ronib kõrgele kaljule (joon küündis juba 1,1 šekspiirini) ning tal on plaan oma elu lõpetada enesetapuga. Fedja, ei, ta oli vist Akaki, lõdiseb pilvepiiril, all haigutab sünge kuristik, saal hoiab kohutavas pinges hinge kinni . . . Akaki hüppab! Meie pinged on lõppenud, joon maandub koos õnnetu ametnikuga nullile, abstsissteljele. Ta toss on väljas . . .»

Joonestaja ohkas ning lõpetas ametniku karjääri ning näidendi ristikesega. «Matuserong. Kellad. Kadunukese sõbrad räägivad Akakist kui erakordsest inimesest, unustamatust helgest isiksusest.»

«Nii et tolle kүүruga võib siis pääseda kүүru tabavaist tomateist,» mõtiskles Rein valjusti. Tema oli üks meist kolmest õnnelikust, keda dramaturg oli suvatsenud jutule võtta, kuna, nagu me hästi teadsime, Kirjanike Liidus ja Kultuuriministeeriumis oli väga pahandatud, et noorte draamakirjanikega korralikult ei töötatavat.

«Jaa. Lootusi on. Parimad lootused edule tekivad loomulikult siis, kui planeerite pinge maksimumi kusagile kuldõikepunkti või koguni viimasesse viiendikku. Sel juhul võib Akaki õnnetust lõpust õnnelik vaataja teid tomatite asemel õnnistada hoopis roosidega.» Ta illustreeris oma selgitusi tahvliil. Pingejoon meenutas nüüd kolme kүүruga kaameli varju kõrbeliival.

«Aga üks kulminatsioon on ju enamasti ikka enne lõppu. Ta tuleb sinna nagu iseenesest,» julges Rein arvata.

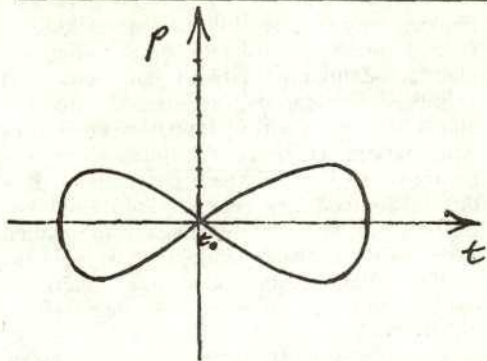
«Ka kukk laulab aia peal enamasti nii nagu vaja, kuid ma ei tahaks oma õpilasi kõrvutada kukkedega, kes laulavad noka, mitte aga aju juhtimist mööda. A ju!» Ja ta puudutas oma hõredajukselist kolpa, mille varjul too oluline substants pidi asuma.

«Kui te olete superandekas, siis kukub teil kõik tõesti harilikult enam-vähem välja, kuid neid graafikuid on ikkagi vaja. Neid on hädasti tarvis, kui mõni noor lavastaja teid seljatada tahab. No minuga ei tule see asi neil välja . . .» kõhistas meie patroon naerda.

«Lavastajad on huvitav rahvas: neil on vastupandamatu soov kõik teie loodu pea peale keerata. Minul on kord tahetud üht lugu lõpust alata ning algusega lõpetada,» meenus Vetemaa. «Tol lavastajal oli siiski terane mõistus ja arenenud kujutlusvõime, ta polnud tavaline tiigritaltsutaja, ja lõpuks ta mõistis, et ka tema pakutud raamjutulik esituslaad ei kujuta endast midagi muud kui sama joont, ainult et enne peatutakse korraks punktis t_n . Ning sedagi taipas ta, muidugi teatud vaevaga, et kuristikust mäetippu kargamine, ma räägin muidugi piltlikult ja sellele joonisele tuginedes, on üsna narr tegu, sellele järgnev pikk lauskuuasuusatamine aga jõletult igav. Lavastaja kuuletus lõpuks väga nukralt. Nüüd on ta rahvakunstnik . . .» tähendati delikaatse muigega.

«Jah, eriti just noored lavastajad ihkavad kõike ümber teha. Desdemona peab tingimata kägistama Othello. See olevat novaatorlus. Kuid piisab neile selgitada, et selline muutus pole midagi muud kui asja korrutamine mii-nus ühega, mis võrrandis olulisi muutusi ei too ning matemaatiliselt täiesti respektieritav on, et see pole midagi muud kui peegelsümmeetria, ning nad võivad teist aru saada. Kui nad, kui nad jah ise kuristikku ei hüpa . . .»

Vanameister tõusis, käis rutakal sammul akna juurest ukseni, sealt jälle aknani tagasi ning kihistas võidukalt. Aukartusega vaatasime me teda. Siis haaras ta taas kriidi ja tahvlile sündis midagi niisugust:

«Mis see on? Ah?»

«See . . . see on ümberkukkunud kaheksa,» arvasin mina.

«See on lõpmatus,» oletas Rein.

«Aga teie,» pöördus dramaturg Anne poole ning pakkus talle uue lehmakommi. ««Lehmakeste» võlu ees olen ma võimetu,» kommenteeris ta.

«See . . . see võib olla ka kihilips. Natuke märg, sorgus kihilips,» arvas Ann. («Selline võib olla ka sussi seest leitud kihilips,» tahtnuksin ma heal meele lisada.)

«Õigus!» triumfeeris karakterite geomeetria eriteadlane. «Teil kõigil on õigus. See joon — meie, matemaatikud (ta tituleerib end matemaatikuks, imestasime meie, noor-dramaturgid!), nimetame seda nägusat graafilist imet Bernoulli lemniskaadiks. Tema matemaatiline vaste on $(x^2 + y^2) = a^2(x^2 - y^2)$. Jah, see joon on mulle palju lusti valmistanud.»

«Kas tõesti?» imestasime üksmeelselt. Kas ta ehk sellepärast kannabki lemniskaati kaelas? «Mis on selle dramaturgiline ekvivalent?» pärisin ma — uhke, et nii küsida mõistisin.

«Ekvivalente võib tal olla muidugi lõputu hulk, kuid minul on lühiromaan pealkirjaga «Ah soo . . .», mille ma ise dramatiseerisin. Mul on küll pisut häbi, et ma vahetevahel kirjutan ka proosat, mis kui nähtus on häbitult amorfne, võrreldes draamaga, mida juba Bernhard Shaw pidas sõnakunsti kõrgeimaks vormiks. Kuid romaane on ju draamakirjanikul äärmiselt lihtne produtseerida . . . Nojah, ma kaldusin pisut kõrvale. Juttu oli «Ah soost», mida te eeldatavasti tunnete.»

Romaanist oli meil aimu, eriti tugevaks me teda ei pidanud, kuid dramatiseeringust kuulsime küll esmakordselt.

«Nagu te kindlasti mäletate, on selle loo peategelaseks õnnetu kultuuritöötaja Kalev Pill. Mees loodab, et talle omistatakse teenelise kultuuritöötaja austav tiitel, kuid teda tabab hoopis õnnetuste laviin. Romaani keskel satub ta koguni sellisesse ebavääri-

kasse asutusse nagu kainestusmaja, kus ta rihmadega teatud tooli külge fikseeritakse. Seal siis mõtleb Kalev Pill oma minevikule — seda kujutab lemniskaadi vasak pool —, elab mõõdaniku põhjalikult läbi, teeb oma kriitilised järeldused ning otsustab uut viisi elama hakata. Ta siirdub koju, tehes teel toredaid tulevikuplaane. Neid kujutab — ta osutab tahvlile — lemniskaadi parem pool. Kodu tabab teda aga eelmisest suuremgi katastroof: ta leiab naise magamistoast oma vana hea tuttava.» Näitekirjanik võbistas õudusest õlgu. «Kala hakkab uuesti märatsema ja pisut hiljem on uuesti tohtrite valve all. Niisiis $t_n = t_0$.»

«Kuratlik silmus! Eks?» lõbutse Vetemaa. «Ja teatud sümbolika on ka selles, et mehe enda riietuse hulka kuulub lahutamatu kiki-lips... See silmusjas faabulakõver lõi minu potentsiaalse lavastaja tummaks: küll üritas ta alustada tükki siit, küll sealt, aga ikka viis kuratlik joon ta lõpuks kainestusmaja. Ning muuseas viis see pettumus kainestusmaja ka õnnetu lavastaja enda. Sealt pääses ta minu abiga kiiresti,» kihistas näitekirjanik naeru.

«Ja mis siis lõpuks sai?»

«Ta andis alla,» kuulutas Vetemaa, käed pidulikult puusas.

«Kuidas seda mõista?»

«Väga lihtsalt. Ta ei suutnud luua «uut kontseptsiooni» ja näidend jäigi lavastamata. See oli minu elu üks suuremaid õnnestumisi! Puhas seljavõit!»

Me vaatasime oma õpetajat murelikult — seda, kuidas saavutada näidendite mittelavastamist, me küll õppida ei tahtnud. Ilmselt oli meie nägudel kohkumus. Otsemaid rutati meid rahustama.

«See, kui teil mõni tükk lavale ei jõua, ei tähenda midagi. Roosid, banketid, kogu see menu kila-kola on pigem kurjast. Ja ka liigesed honorarid võivad noore inimese ära rikkuda. Näidend ise on ju o l e m a s. Te võite tema graafilist pilti nautida, te võite analüüsida ta pingenvoosisid, külgetõmbe ja pörkimise vektoreid. See on palju huvitavamgi kui näha teost laval, sest ettekandmine enamasti kahjustab näidendit,» lõpetas patroon tõsiselt.

Ma teadsin, et Anne ja Reinu seovad reaalelus mingid «külgetõmbevektorid» — nad olid diivanilgi teineteisele aina lähemale nihkunud. Miskipärast näis see Vetemaa häirivat.

«Palun tahvli juurde! Ei mitte teid, Ann, vaid teid... te olete vist Rein.» Rein tõusis. «Kui ma ei eksi, siis te üritate kirjutada kriminaalse koega näidendeid, diversioonilugusid. Noh, teie vanust arvesse võttes on see ehk ka kuidagi mõistetav. Muide teie kolmteist kevadist hetke, või tuli neid kokku seitseteist, oli üldiselt päris kobe asi,» üritas ta

midagi meenutada. «Ei! See polnud siiski teie töö, teie olete meil ju «Rotilõksu» autor. Kahju küll, kuid te jääte suurepärasele geomeetritele «Hiirelõksu» loojale Agatha Christie'le väga ja väga alla. Vägev daam. Mul on mulje, et ta vahel töötab koguni neljamõõtmelises ruumis. Küll tahaks näha tema instrumentaariumi.»

Rein avas juba suu teatamaks, et tema on kirjutanud hoopis näitemängu «Peeter Visnapuu salapärase surm», kuid talle ei antud aega.

«Joonistage! Joonistage selle šedöövri struktuur! No mis te viivitate?» oldi päris kuri. «Hea küll, te ei oska veel. Meil on ju lõpuks ka alles esimene tund,» leppis maestro ning läks ise taas tahvli juurde.

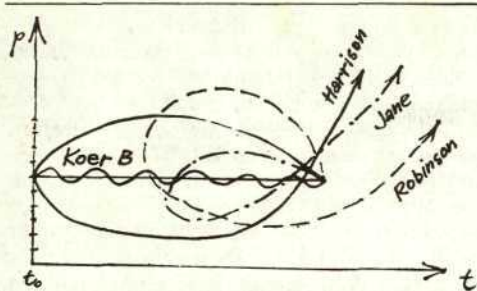
«Niisiis ajahetkel t_n leitakse laip... Vaene Rudy Keen lebab raamatukogutoas. Ta plaatinablond pea toetub kaminavaibale. Rudy sinisilmad ei sära enam iial. Ta on kägistatud.» Veelkord tahtnuks Rein sekkuda — tal oli soov väita, et Rudy Keen ei esine hoopiski mitte «Hiirelõksus», vaid hoopis Agatha Christie' kriminaallood «Paremates perekondadeski», ja et Peeter Visnapuu, tekstiilkombinaadi direktor, on kuuekümmene küllaspäine onuke, kes kannatab skleroosi ja põiekivide all, — kuid nähes meistri hasarti, vaikis ta ja ohkas resigneerunult.

«Jah, meil kõigil on Rudy Keenist väga kahju,» nentis Vetemaa, «kuid sellest hoolimata pean ma avaldama arvamust, et teil on kas ebastandardne bumerang või ei oska te seda korralikult visata,» tähendati leebe irooniaga.

«Mis mõttes?»

«See maandub kohe ja liiga täpselt punkti t_n tagasi. Nii võivad oma leitudist loopida aborigeenid, aga mitte minu anderikkad õpilased. Tuleb õppida ülitäpse mõõdaviskamise kunsti, nagu seda oskab oivaliselt Agatha. Dramaturg peab hoidma saali pinevil; iga kord peab rahväs arvama, et nüüd olemegi sattunud õigele ja fataalsele trajektorile $t_0 - t_n$, mille ühes otsas seisab võluv tantsuhimuline plika, teises otsas aga tsüanoosist moonutatud kägistatu. Aga too võluv Rudy, pardon, Agatha ikka, mõistab nii visata, et saame pidevalt patta. Tema bumerang pöörduv viimasel hetkel ja kihutab kas parabolooidselt või hüperbolooidselt või kuidagi teisiti t_n -i peaaegu riiivates lõpmatuses. Täpne mõõdalõök! See on vast kunsti! See nõuab aju hallmassi! Me kahtlustame mrs. Robinsoni, siis toatüdruk Jane'i, siis mister Harrissoni ja nii edasi. Piltlikult näeks see välja umbes nii:»

«Teie aaga panete kohe põmdi pihta. See ei sobi. Te valmistate meie eesrindlikule vaatajaskonnale, kes ka ise tahab mõelda, kes veetlevale neiuale väga kaasa tunneb ning

siiralt soovib kõlvatut roimariit paljastada, petteumuse. Kõik, mis kergelt saadud, jätab meid külmaks. Edu tuleb saavutada vähehaaval. Eks ju, Ann?»

Ann punastas järjekordselt ja lõi pilgu maha.

«Lõpuks peame muidugi kõiki rahuldava lahenduseeni jõudma, aga siiski alles lõpuks! Vahepeal peame kurvastusega nentima, et mr. Harissonil ja mrs. Robinsonil on mõlemil alibi: ajahetkel t_n hoiab mr. Harisson tõepoolest kellelgi naisterahval ägedasti kaelast kinni, võiks teise või ära kägistadagi, kuid too daam pole Rudy Keen... Ning neil kahel on tapmisaktile risti vastupidised eesmärgid, mis võivad viia koguni tööjõu taastootmise teemani. Kombeline toaneitsi Jane aga kaanib end samal ajal meelekibedusest täis, joob ära poolteist pudelit oivalist likööri «Curaçao» (retseptilt muide õige sarnane meie «Lõunamaisele»). Ja alles päris lõpus saame teada, et kuskilt stardib... kes? ... noh, ütleme fosforiga ülevõõbatud kohutav Baskerville'ide koer! Sinusoidi mööda jõuab ta punktist t_0 punktini t_n . Selge! Lihtnel Geniaalnel!» lõpetas improvisaator.

Kui mitte arvestada seda, k u i d a s, millist meetodikat kasutades üks fosforiga ülevõõbatud koer võib kägistada Rudy Keeni, oli meile tõesti midagi selgemaks saanud. Jah, ent ka meie maestro mõles vist mitmemõõtmelises ruumis, sest kuis võis küll üks sinusoid muidu koera Conan Doyle'i raamatust Christie' teosesse tuua...

Draamakirjanik jäi viivuks mõttesse. «Ma... ma võisin siin ka midagi segamini ajada. Detailides. Sest päris hästi tunnen ma ainult oma loodut, kuid põhimõtteliselt ei muuda detailid siin graafikul midagi. Mnjaa...» Ta silmitses joonist hindavalt, pea viltu. «Käib kah, aga esteetilisest mõttes võime me palju kaunimaid süžeeliine komponeerida.»

Ta läks joonestuslaua juurde, võttis mõned millimeetripaberirullid ning tõmbas nad pidulikult lahti.

«Näete! Milline elegants!» demonstreeris ta. Jooned olid tõesti šarmantsed.

«Mis need on?» pärisime huviga.

«Laplace'i tsissoid, Galilei spiraal ja Agnese lokike.»

«Kas need on teie tulevaste tööde kavandid?» küsis Ann, hääle kaunitult värisedes.

«Oh ei! Neid kujundeid võib muidugi kerge vaevaga dramaturgilise materjaliga täita. Igaüks sisaldab lugematu hulga näidendiembriüsid. Aga muidugi... ega see just alati ülilihtne ka ole. Näete, see tilluke silmus, kuratlik kõverjoon, tuleb sooritada näidendi reaajas umbes nelja minutiga. Dürrenmatt tuleb sellega loomulikult vabalt toime, mina ise ehk ka, aga kodusteks ülesanneteks saate teie muidugi eslotsa kergemaid ülesandeid.»

«Nii et me saame ka koduseid ülesandeid?» huvitus Rein.

«Loomulikult. Töö! Töö ennekõike!»

«Aga lubage küsida, milliseid struktuure te ise lähemal ajal kavatsete üldsusele pakkuda?» küsis Ann viisakalt. «On teil mõni näidend pooleli?»

«Ma ei kirjuta praegu ühtegi näidendit,» sõnas Vetemaa uhkusega. «Ma olen pühendunud uurimistööle; esialgu kannab planeeritud teos nime «Dramaturgia arhitektoonilis-tüpoloogilised alused n-mõõtmelistes ruumides». Püüan sellesse koondada maailma draamakirjanduse paremiku teadusliku analüüsi. Teises osas aga visandan seni veel loomata, kuid diferentsiaalgeomeetria mõttes teoreetiliselt täiesti võimalike näidendite põhitüübid.»

«Te ei kavatse neid näidendeid ise kirjutadagi?» ahhetas Ann.

«Arvatavasti mitte. Ma mõtlen nad läbi. See on kirjutamisest märksa huvitavam, vaimsest aspektist vaadatuna ka palju kõrgemalt koteeritav vaimulõbu,» lausus Vetemaa malbe kõrkusega. «Aga ma usun, et sellisest tööst võiks teilegi, kes te arvatavasti kavatsete mitmeid näidendeid kirjutada, abi olla.»

Ta toonis oli midagi kaastunde-taolist. Nii silmitsevad oma õpilasi vast ehk mitmeid elutorme läbi teinud, kuid nüüd õndsale nirvaanale lähenevad joogid. Mõistmine ja kirgastunud rahu. Kes teab, võib-olla nägi meie õpetaja vaimusilma ees aegu, mil näidendeid üldse enam ei lavastatagi ning mil selginud pilguga kõrgelaubalised asjassepühendatud kogunevad hoopis joonestussaalet meenutatavatesse kunstitemplitesse, seal midagi konstrueerivad, aeg-ajalt vaikseid õnne- ja üllatusohkeid kuuldavale toovad ning taas töö süvenevad. Nõelateravate pliitsite sahin kalkalehtedel, pöörlevate isekirjutite mahe sumin, projektorid, holograafid...

Me vaiksime kaua.

Siis ärkas Vetemaa millestki unelusetalolist.

«Õigus, ma pean teile veel ka kodused ülesanded andma. Teie, Ann, võtke veel üks «Lehmake», ma mõtisklen viivu...»

Ann võttiski kuulekalt kompeki, millist

tegu Rein pahase pilguga kviteeris. «Jah, Ann, teie esitate mulle järgmisel korral — ütleme kahe nädala pärast — näidendi plaani, mille faabula ja karkass meenutaksid seda kaunist joont teie sviitri paisuval rinnapartiil. See joon, teokarpi meenutav spiraal, ainult et poolkerale paigutatud, sümboliseerib korrumisist endisest kõrgemal tasemel. Nii on muide kirjutatud ka minu «Püha Susanna ehk Meistrite kool». Te ju mäletate, et näidend algab mingi toru lekkimisega ning sellega ka lõpeb. Vahepeal toimub aga kahe tegelaspäri ümberkasvamine ja kahe vargapoisi lapsendamine. Eeldatavasti lapsendatakse ka näidendi lõpul sisseastuv nooruk, kes uuesti toru parandama tuleb. Uurige mu näidendi vajaliku tähelepanuga! Abimaterjaliks võite sirvida ka Ionesco samal printsiibil ehitatud traagilist komöödiat «La leçon». Kena lugu, ainult et Susanna ületab teda teatud baroksuse poolest.»

«Teie aga kirjutage midagi elliptilist!» soovitati mulle.

«Aga peategelane ja kõrvaltegelased?» pärsin ma segaduses.

«Päris üksipuha. Noh, ütleme, et teie peategelaseks on näiteks jäätisemüüja Juta. Ellips, nagu teate, tekib polaarse tungideväljas. Ühelt poolt lummab Jutat mootorrattavõidusõitja Robert — kahtlane don Juan ja näiline *comme il faut*, teisest suunast sikutab teda aga enda poole vaikne arheoloog Emanuel, kes on pühendunud eelajaloolisele kammkeraamikale. Nad kokku tekitavad jäätisemüüja hinges taevakehaliku pöörlemisperioodi, apogeed, perigeed jne... Mõistate?... Muuseas võiksite katsetada lõpetada kollapsiga. Astronoomilises mõttes loomulikult.»

Vaikisin.

«Vaikimine on nõusolek. Mul oleks kiusatus teile lisada ka veel kolmas tõmbeallikas, kuid kolme koha probleem on taevamehaanikas üks keerukamaid...»

Teie aga,» nüüd peatus ta sõrm Reinul, «kägistage aga edasi. Ei! Seekord parem mürgitage! Mürgitage näiteks üks naisseitsmävõistleja dopinguainetega! Et aga asi liialt primitiivne poleks, siis ärge jõudke punkti t_n — antud puhul narkomaania — üht joont pidi, vaid kahe joone ristumise tulemusena. Teine mürgitaja,» ta muigas, «see tõeline Hamleti isale mürgi kõrva tilgutaja, olgu esialgu varjatud. Miks ei võiks ta olla esimene naise, näiteks Urve, konkurent. Jah, kahe vektori summa viigu õnnetu Urve traagilisse punkti t_n . Arvatavasti tuleb teil natuke farmakoloogiat uurida, kuid, nagu teate, oli see Suure Agatha lemmiktegevus.»

Vetemaa tõusis.

«Nüüd, mu kallid, tahaksin ma taas oma töö kallale asuda. Mind huvitab joon, mis tekib koonuse ja püramiidi lõikumisel. See joon lõhnab tõelise tragismi järele. Kui olete oma ülesannetega valmis, külastage mind jälle!»

Ta kohendas oma kikilipsu, kummardus ning tõstis käed, nagu tahtnuks ta meid õnnistada. Ka meie kummardusime (Ann tegi kniksu) ning lahkusime sõnatult.

Hea lugeja, kui te teate midagi elliptilise saatusega jäätisemüüjatest või naisseitsmävõistlejaist, kes jõuavad kahe vektori tulemusena narkomaaniani, siis, palun väga, kirjutage Eesti NSV Kirjanike Liidu Noortekoondise aadressile! Kuidagi ei tahaks me petta Vetemaa lootusi, kuid oleme oma ülesannetega tõsisest raskustest.

TAMARA LUUK

TIINA REINSALU GRAAFIKA

Tiina Reinsalu on sündinud 25. detsembril 1955. aastal Tallinnas. Ta lõpetas 1974. a Tallinna 21. Keskkooli ja 1980. aastal ERKI graafikaosakonna raamatukujundajana. Aastast 1980 töötab samas õppejõuna. On illustreerinud ja kujundanud kokku 8 raamatut, neist esimese diplomitööna (A. Kallase «Hundimõrsja», ilmunud 1982. a) ja viimase 1985. a (W. Shakespeare'i «Sonetid», veel ilmumata). Näitustel esinemist alustas 1979. a

noortenäitusel akvarelliga, edaspidi tuntud põhiliselt vabagraafika viljelejana. Tema graafikat on autasustatud diplomitega Balti liiduvabariikide noorte kunstnike triennaalil (1982. ja 1985. a), väikegraafika triennaalil Riias (1983), ENSV Kunstnike Liidu noortekoondise aastapreemiaga (1983) ja ENSV Kultuuriministeeriumi noore kunstniku aastapreemiaga (1983). Talle on antud ELKNU Haapsalu Rajoonikomitee preemia

Mul on sellest raske kirjutada, sest kirjatükil peab olema algus ja ots, mõttearendus ühest teiseni. Et see arendus sujuks, pean nägema hargnevat niidikest, mille kunstniku pildid mulle suuremeelselt pakkuma peaksid. Reinsalu tööd ei taha seda kuidagi teha, ja ma muutun tõrksaks. Palun tal näidata endale kõiki oma töid lootuses, et mõni kõögipoolde kuuluv visand, mõni vormiuid annab mulle kätte selle, mida otsin. Ei anna. Lõpetatus, perfektne käsitöö ei kao kusagil, vähe sellest — variatsioonid alusjoonise sageli mitme variandi ja plaadilekantü vahel on minimaalsed. Mind viib segadusse asjaolu, et vorm, mille läbi kunstnik vaatajale dialoogivõimaluse peaks andma, ei tee seda mitte, ja sunnib mind seega mujale. Kuhu? Pildi taha. Mis on pildi taga? Elu vist. Tema elu siis, mille tõdemusi ta pildid dialoogis maandada ei taha või ei oska. Ja nõnda olen ma pandud jälgima kummaliselt isetus vormis esitatavat monoloogi, mille kallal on aukartustäratavalt palju tööd tehtud... mille nimel? ... tahan teada.

Võib ju küsida, miks peakski kunstniku looming mulle lahtisi otsi pakkuma. Aga sellepärast, et muidu ma ei oska just Reinsalu puhul mind irriteerivat probleemi sõnastada. Kas ja kuidas ühtib aus käsitöö elava ja eksimivõimelise loovusega? Usun, et selline võimalus on kunstis nagu eluski sageli olemas, nõudes realiseerumiseks ka jumalast antud eredalt andelt inimeapikkust visa tööd.

Jõuan aina süvenevale järeldusele, et Tiina Reinsalu loomingu kõrge professionaalsus on paljud (ka selle artikli tellijad) ära petnud. Kunstnikuna, loojana on ta veel väga noor ja vajab küllaga kasvamisruumi selleks, et jõuda selgusele, mida ja kuidas öelda keeles, mille ta endale väljendusvahendiks on valinud.

Raamatukujundajana sai T. Reinsalu hea professionaalse kooli, eelkõige P. Luhteini õpilastele omase oskuse teha raamatust tervik. Kaheksast Reinsalu kujundatud raamatust on viis lastele mõeldud. Neis on arvestatud lapsele meelepärast detaili- ja värvirohkust, pilditeksti loetavust. Kõige täpsem oleks vist öelda, et nad on ausalt ära tehtud. Tugev joonistuslik alge iseloomustab ka kolme täiskasvanuile tehtud raamatukujundust, mis olles küll teksti kompetentne illustreering, ei kipu teda kunstnikupoolse interpretatsiooniga eriti segama. Kui neist illustatsioonidest midagi meelde jääb, siis on see vaheda intellekti jahe lummas.

Esimesed lõpetamisjärgselt tehtud vabagraafilised lehed kannavad pealkirju «Mäng» ja «Tormajad». Ruum, milles figuurid (ühel

lehel lapsed, teisel hobused) on antud, on avar ja tühi ja figuuride töötusega võrreldes väga põgusalt markeeritud. Veel hakkab silma asjaolu, et «Tormajates» on hobuse jooks fikseeritud fotograafia klassikalise avastuse — jalgade paralleelendi läbi. Fotot kasutab Reinsalu oma graafikas ka edaspidi. Nähtus, mis laiemas plaanis iseloomustab orientatsiooni teisenenud maailmanägemisele ja muutunud loovuse tõlgendusele, omab paljude ERKI väljaõppega nooremate graafikute puhul konkreetset õpetuslikku alust, mille üheks näitajaks on õpetamise suund fotograafika süvendatud omandamisele. Kujundusgraafikas efektne ja tulemusrikas, ähvardab fotokamera erapoletus vabagraafilise eneseväljenduse võimalusi liigse jäikusega. Kunstilise üldistuse tegemine konventsiooniks muutunud tegelikkusekäsitluse vahendeid kasutades soosib rohkem ratsionaalset kombinatoorikat, leidlikkust teatud mõttes valmiskujundiga opereerimisel. Kunstnikutüüpi, kes oma pildimaailma kujundades tahab luua ka selle algelemendid ise, hakkab liikumine liiga determineeritud konventsiooni raames tõenäoliselt ahistama. Probleem, mille üle kümne aasta tagasi enda jaoks sõnastas M. Mutsu («Muusika on mulle see algaine, millest vormima hakkam, pilt ja vahel ka sõna. Niisiis loon ma enamasti mitte naturist, vaid jäljendusest — on mu looming siis vaid «jäljenduse» jäljendus?»), on tollaegsest kunstina mõistetud sfäärist (kunstitegemise impulss kunstilt) libisenud totaalsesmasse, umbisikulisemasse süsteemi: kunstina pakutakse mängu (massi)teabega tegelikkuse «objektiivsuse» olemisest. Sõnajärgse kunsti mõjutatus eksistentsialismist (miks mitte meenutada Kierkegaardi varianti — loobun teadmistest usu kasuks) võtab loovuse jaoks ohtliku vormi mitte sellest tingituna, et me ateistidena jumalat eitame, vaid sellest hetkest peale, kui jumal kunstnikus sureb. Ma ei usu, et loovus võiks toituda teadmistest (nagu neid pakub meie teaduse poolt rikutud sajad), mis piirduvad enamasti pelga anatoomilise teabega üksiknähtuste kohta, puudutamata paljude üksikute vahelise suhte olemust.

Usinal kunstitudengil, kellel «teaduslikult» õige joonistuse põhitõdede omandamiseks on erilist soont olnud (nagu Reinsalul), on raske seda suhet omal jõul üles ehitada. Vahetu võõrandamata elu tabamiseks kasutab ta modelli, joonistab naturist... aga täpse fikseeringu (nagu peab olema) jahedusest ei õnnestu tal päriselt vabaneda. Piirides, mille talle dikteerib naturitruu kujutamiseviis, kasutab ta palju ja hästi läbitunnetatud erinevaid tehnikavõimalusi, modelleerides valguse-varjuga nii peenelt, et heletumeduse vahekorrad annavad naturitruule realismile kohati metafüüsilise värvingu.

On huvitav, et enamikus Reinsalu piltides puuduvad ruumisuhed, kujutatav objekt ei asetse keskkonda, ei toetu ega vastandu sellele, on nagu vaakumis, milles energia liikumist ei toimu. Ja kuigi nähtavaid pingeid pildisiseses ruumis ei teki, on pildi mõju ometi intensiivne. Vaataja, omades paratamatult distantsi pildil kujutatute suhtes, tajub, et kunstnik on vaatepunkti pildi sisse viinud, jättes enda ilma võimalusest pildil kujutatute suhtes distantseeruda. Pilt mõjub sisemoloogina, millel pole väljundit sisse- ega väljapoole, mille agressioon on suunatud iseenda vastu. Selline vaatepunkti valik eeldab tugevat identifitseerumisvõimet kujutatavaga, mida siin pole osanud töödelda kunstniku-poolne ümberkujundav loovus. Viimase puudumine osutab sellele, et kunstilist üldistust ei teki, esimese olemasolu toetab seda tõdemust, sest sublimatsiooni ületamine eeldab teise tunnetustasandi teket. See on, miks T. Reinsalu pildimaailm suhteliselt visalt muutub; midagi olulist pildi taga on ületamata. Vormiliselt avaldub see lehtede väljenduskeele passiivses illustratiivsus: selliselt istudes, näpud mullas, ootan ma kasvamisvõimalust nagu võrsed mu ümber (see sõnastus järgib üsna täpselt graafilisel lehel «Kasvamine» kujutatut). Ilus idee, aga selle rikkust tunnetuslikul tasandil pilt väljendada ei suuda.

Reinsalu suhtumine kujutatavasse on hämmastavalt emotsioonevältiv, armutult läbinägev ja erapooletu. Kui ta midagi armastab, siis on need hõbused, ja nad tulevad ta käe alt ilusana, mida juhtub muude olevuste ja asjadega Reinsalu pildidel harva. Assotsiatiivsus, mida võib aimata puhuti ootamatute, aga ikka argianaloogiat järgides esitatud situatsioonikirjelduste kaudu (laua äärel jalgu kõlgutav tüdruk kui piirseisundi väljendus graafilisel lehel «Äärel», põleva kepiga joont tõmbav poiss «Joonetõmbajas», seinale hiiglaslikku kätest moodustuvat varjukuju heitev tüdruk «Varjus»), rajaneb ekliibristes intuiitsemat laadi sarnasusel inimene-loom (näiteks varesed J. ja K. Kiviste, rebane J. Haini ekliibrisel). On mõeldamatu, et niisugune analoogia hakkaks tööle iseseisva kunstilise kujundina, kuna vormis ei sisaldu vihjet tema päritolu kohta. Võimalus avada pildil kujutatute tagamaid võtme läbi, mida pakuks pealkiri, oleks siin äärmiselt spekulatiivne (nagu: «siin ta nüüd istub ega tea, et üksainus ettevaatamatu liigutus paneks ta alla kukkuma» äärelolija kohta), pealegi ei usu ma, et Reinsalu selle peale iial välja läheks.

On üsna loomulik, et oma alateadvust kontrollimatult kasutav kunstnik maandab selle pingeid loomingus, ja see, mille vaataja endale kaela saab, ei pruugi alati olla kirka ja

puhastunud seisundi väljendus, temas võib sisalduda tubli annus soppa. Kunstniku vajaduses puhastuda peitub alati risk teha seda vaataja arvel. Reinsalu kalduvuses allutada emotsionaalseid seisundeid tugevale intellektuaalsele kontrollile võib olla nii omakaspüüdmata tahet säästa vaatajat kunstniku-poolse agressiooni eest — kui ka näilist lootust ennast säästa. Igal juhul teeb ta seda iseenda arvel. Ja pole vabanemist selleski, kui filigraanse pinnatöötuse, suure formaadi ja graafikatehniliselt keerulise kombinatoorika kokkuvõimisel tekib puhtfüüsiline maandus töö mahukuse tõttu. Eelnev jutt puudutas pilte, mida siin ajakirjas reprodutseeritud pole ja mis moodustavad T. Reinsalu kuus aastat kestnud loomulise tegevuse suurema osa (ca 30 vabagraafilist lehte). «Vikerkaare» pildigaleriis esitatav litoseeria on valminud aastail 1984—1986, selle üksiklehed pole küll algselt seeria mõeldud, kuid neil on oma kulgemise loogika olemas. Piltide järgnevus nende valmimisega arvestades on niisugune: «Mängud tulega» I ja II, «Kiikuja», «Figuur» ja «Aed» (1984); «Maa-alused» ja «Tilkuv tuli» (1985); «Mäed» ja «Vihm lumme» (1986). Nad on küllaltki erandlikud Reinsalu loomingus. Siin on vormiüldistust, mida mujal naljalt ei leia, joon pigem piiritleb kui modelleerib kujutamiseobjekti, väga puhta ning seejuures peenelt astendatud värvi sissetoomine annab piltidele tundliku rafineerituse. Tulemotiivi korduvus, seeriaprintsiibi rakendatavus võimaldab neist lehtedest teemaarendust otsida, ja kui teema kohati ka illustriativsena lahendub, pole see siin puuduseks nagu enamiku üksiklehtede puhul mustvalges graafikas. Pigem vastupidi: kipub mõni leht üksikuna passiivselt kirjeldavaks jääma, annab pildijada sellele oma põhjenduse, koha terviktekstis. Tekst ise võiks seletada näiteks nii: süütu püromaanlus, laste mäng tulega, ei taipa midagi tule võimust, mis kord vallapäsenuna laiendab oma levikuala kontrollile allumatu jõuga, muutub süüdimatuks oma hävitamistungis. Puutumata jääb see, kes oskab ära minna (nagu hobune lehel «Mängud tulega»). Kõik, mis on tulest erinevale kestmisprintsibile rajatud, ei saa tema endpaljundavas mängus hävimata osaleda. Ja see mäng on võimas ning oma destruktiivsusest hoolimata iluski, hävides omakorda endast erinevale kestmisviisile rajaneva oleku — vee läbi. See on minu primitiivne sõnaline tõlgendus, mis mõnede selle seeria tööde puhul nende kunstilisele sugestiivsusele alla jääb. Pealegi on lehti, mis niisuguse tõlgenduse korral teksti loogikast kõrvale kalduvad. Ja mitte ainult formaadi või tehnikate erinevuse tõttu (nagu «Kiikuja» ja «Figuur»), vaid ka otsese teksti siduva seose — tulemotiivi — puudumise pärast (nagu «Mäed»). Mul-

le endale meeldib see leht kõige rohkem, seepärast et ma usaldan siin vormi lõpetatusest hoolimata lahenematut pinget. Tundlikult antud kaugel maastikuvaade on nii täiuslik ega taha enda taustale kuidagi kolme kohmakat, paratamatusele alistuvat naisefiguuri sobitada. Ometi on nende mineku paratamatuses midagi nii ürgkestvalt inimlikule patulangemise kihule allutatut, et nende rahuus omandab sama igavikulise dimensiooni nagu mägede rahugi.

Tõenäoliselt on T. Reinsalu palju ja väga terase silmaga vaadanud jaapanlaste kunsti, sellele viitab nii teostuse tundlikkus kui puhutine jaapanlastele omane perspektiivikasutus. «Vihmas lumme» on see paralleel üsna ühemõtteline ja seepärast pole muidu ilus pilt eriti huvitav, «Mägedes» ühtib peene nägemisviisiga sügav sisuline tähendusrikkus.

Mõned selle seeria lehed on ilmselt nägemusliku iseloomuga («Maa-alused», «Tilkuv tuli»), neis on paine sugestiivsust (nagu Reinsalu puhul mujalgi olnud), aga nad jäävad kunstniku «mina» isiklikku probleemide ringi ega ulata sellest palju kaugemale.

T. Reinsalule omase maksimalistliku töö lõpetatus, viimistletuse vajaduse taustal on

kõnekas see, et kahe lehe («Kiikuja» ja «Figuur») puhul on ta n-ö käega lõõnud ja jätnud juhuse võlu usaldades esialgse plaani (panna tulekeeled sööma «Kiikuja» kiigenööri ja teha «Figuur» mustaks, leegid sellel punaseks) sinnapaika. Ja kuigi siin ei ole õnnestunud veel juhusest vabadust teha, on see siiski arg viide võimalusele, et niisugune asi Reinsalu piltides kunagi sünnib.

Litode ilusa värvitundlikkuse taga peitub suur osa graafikameister Kanni vaevast, tema oskuste tarkusest, mis on T. Reinsalule suureks abiks olnud. Ükski probleem ei lahene vaakumis, kas pildi peal või pildi taga peavad tekkima seosed, kontakt ja koostöö endast väljapoole jääva maailmaga. Nii vabadust kui ka koostööd oleks T. Reinsalu kunstile väga vaja, et saada lahti vormi steriilsusest ja sisu sisemonoloogilisusest. Võta mind ja teda ka mängu, Tiina!

Ja veel: almanahhi «Kunst» (1984, 2) ankeedile vastates esitab T. Reinsalu järgmise küsimuse: «Kas tõesti on «oma nägu», (...) oma isikupärane käekiri olulisem kui see, mis teose taga peitub?»

Määral, mis on vajalik pilditaguse nähtavaks muutmiseks, jah.

MEIE INTERVJUU

IGOR ŽURJARI Direktori monoloog

Saanud toimetusest ülesande, helistasin kõigepealt ELKNÜ KK õppiva noorsoo osakonda. Mulle anti teada, et Tallinna 12. Keskkoolis on tubli õpetajate komsomolialorganisatsioon. Kooli direktori Vladimir Kornijenkoga ei olnud aga lihtne kokkuleppele jõuda.

Tõtt-öelda olen ma juba nädal aega puhkusel. Kuigi liigun peaaegu iga päev koolis. Mis parata, õppealajuhataja, noor ema, istub lapsega kodus, aga tegemist on palju. Pole rohkem kedagi, kes mind asendada võiks. Ja probleemidki on sellised, mida üksnes mina saan lahendada. Õpetajaid ei jätku. Näiteks kust ma võtan kaks puuduvat keemiaõpetajat? Meil vabariigis neid vene koolide jaoks ette ei valmistata. Ei jää muud üle, kui istuda ja oodata, kuni keegi meile suunatakse. Ja võtan vastu, keda antakse, ega hakka pike-malt uurima, mis inimene see on. Muidu on õppeaasta alguses avraal lahti. Peale selle on käsil uute klasside komplekteerimine, alles saime üleminekuksamitega ühele poole. Nii-

sugune see puhkus mul on. Ah et noorte õpetajatega-komnoortega tahate rääkida. Miks mitte, ainult et puhkusel on nad kõik koos oma komsomolisekretäriaga. Ja mina ei tea sellest meie elu küljest kuigipalju rääkida.

Jah, polnud just lihtne juttu alustada. On ju koolidirektor kõigepealt administraator, majandusmees. Kuid pole halba ilma heata — mulle hakkas tunduma, et olekski just huvitav kuulda saada, mida arvab õpetajate komsomoliorganisatsioonist kõrvalseisja, nimelt direktor ise.

Meie komsomoliorganisatsioon on seitsmeaastane — nagu kool isegi. Praegusest 68 õpetajast kuulub 18 komsomoli. Paistavad nad kuidagi kollektiivis silma? Muidugi. Kõigepealt noorusega, aga ka töössesuhtumisega. Noortel õpetajatel on rohkem omakasupüüdmatust, ohvrimeelsust. Dilemma puhul «mina töö jaoks või töö minu jaoks» kalduvad nad oma vanematest kolleegidest sagedamini esimese variandi poole. Võib-olla on see üldse noortele omane, võib-olla põlvkonnale: tegutseda asja nimel, ja mitte sellepärast, et sind märgataks ja ära märgitaks.

Muidugi ei tähenda see alati, et vanem õpetajaskond oleks omakasupüüdlük.

Kuidas üldse rääkida komsomolitööst ja õpetajatööst, ilma et neid ühte patta ei paneks? Võimatu. Õpetaja tööpäev on hommikust õhtuni pingeline ja küllap on ta kasvatajatöös ka midagi komsomolist. Jah, huvitav oleks siiski nende endi käest küsida, mida komsomol nende jaoks tähendab.

Praegune komsomoliealiste õpetajate põlvkond astus ellu 70. aastate keskel. Need on omamoodi kurva kuulsusega aastad. Komsomoli astumine oli tollel ajal eriti formaalne samm. Rangelt täideti ja ületati komsomoli vastuvõtuplaane. Plaani mitte täita tähendas endale pahandusi kaela tõmmata. Kui äkki selgus, et mõni poiss või tüdruk ei olegi komsomolis, satuti ärevusse. Ometi on ju näiteks parteisse astumine tähtis samm, milleks tuleb õigus välja teenida. Miks siis mitte komsomoli astumine? Igatahes 30. aastate nooruse jaoks oli see pidupäev. Aga tänaste noorte jaoks on ÜLKNU liikmepileti saamine sama iseenestmõistetav kui koolis käimine. Jah, kahju, et noored õpetajad on puhkusel... küsiks nende endi arvamust komsomoli kohta...

Muidugi, nemadki elavad ja töötavad samasuguste põhimõtete järgi nagu kogu meie nõukogude noorsugu. Ja ometi ei saa ma lahti mõttest, et olemata kommunistlikud noored töötaksid meie noored õpetajad täpselt sama innukalt, kasvataksid lapsi niisama pühendunult. Kas ei ole mitte komsomol muutunud nende jaoks tinglikuks mõisteks, millekski refleksisarnaseks: iga kuu pead maksu ära maksma ja kogu lugu.

Omala ajal töötasin ma ise instruktorina Tallinna Oktoobri rajooni komsomolikomitees. Tean, et suurimad komsomolialgorganisatsioonid ongi koolides. Seetõttu oleks loomulik, kui rajoonikomiteed tegeleksid eeskätt õppeasutustega, kuid vähemasti oma kooli kohta ma seda öelda ei saa. Peaaegu iga kuu viivad õpetajad läbi komsomolikoosolekuid, mis kulgevad meil üsnagi koduselt. Kõik ju tunnevad üksteist läbi ja lõhki. Öeldakse välja, mida vaja parandada, ja ongi kõik. Teravaid konfliktsituatsioone ei teki. Vaieldavaid küsimusi üles ei kerki. Önnis rahu ja vaikus. Milles on asi? Raske öelda. Võib-olla on puudu just rajoonikomitee instruktori terasest kõrvalpilgust. Tema peaks ju tegelikult muutuma meie koolis omainimeseks. Tundma meie muresid ja rõõme. Andma professionaalset nõu, lõõma puruks selle «õndsas rahu». Aga instruktorid ilmuvad kord aastas — ja sedagi autasustamiseks.

Ometi ei jää lahendamist vajavaid probleeme vähemaks. Ja lahendada tuleb nad just noorte, kommunistlike noorte ühisel jõul.

Meil on niisiis 18 «arvestuslikku hinge». Kaks neist on mehed, ülejäänud naised. Nai-

sed, kes pärast tööd peavad jooksma koju pesu pesema, süüa tegema, koristama, olema pere-naiseks ja abikaasaks. Mis komsomoliüritustest siin juttu saab olla! Ja muide, mis komsomoliülesannet sa neile ikka annad: jääb laps haigeks, otsi jälle mõni teine asemele, kes ära teeks.

Kus siis mehed on, võiks küsida. See on juba vana probleem. Viimastel aastatel nad lihtsalt lahkuvad koolist, ilma et tõelise, n-ö globaalse tööni üldse jõuaksidki. Aineõpetaja, noore spetsialisti kaela on laotud määratu koorem lisatööid. Küll on tal kantseleitööd («kantselejärgstina»), küll klassijuhatamist koos selle lahutamatu atribuudi, õhtuse kodukülastamisega, küll kutsesuunitlus, küll arvukalt ühiskondlikke ülesandeid. «See on ju põhjatu sool!» hüüab noor õpetaja pärast aastast tööd. Aega loominguks ega jõudu väljamõtlemiseks ei jää üldse, sest ta ei jõua kunagi oma aine juurde värskes ja puhanuna. Ja et mitte päris laiali valguda ega oma Mina kaotada, lähebki mees koolist minema. «Kantseldage neid lapsi ilma minuta!»

Ega koolireformgi teda iseäranis kooli meelita. Ei minda ju õpetajaks üksnes palga pärast. Eks vaadake korra, milline saab olema meie kooli lähitulevik. Kokku on majas 32 ainekabinetti. Õpetajaid on poole rohkem (praegu). Üheteistkümnendate klasside juuretulekuga kasvab õpilaste, järelikult ka õpetajate arv. Kust võtta õpperuume? Klassid tehakse väiksemaks: 30 last 35 asemel, aga kust võtta ülejäänud õpilastele klassiruumid? Kuueaastastele on ette nähtud peale õppeklassi ka mängutoad — kust neid võtta? Tulebki appi järele see vana tuntud teine vahetus. Kui palju on sellest kõigile halba olnud — ikka pöördume tagasi! Ja kus on kaks vahetust, seal tekib kohe jälle õpetajate probleem, keda mul muide praegugi ei jätku. Jääb õpetaja haigeks — kohe on häire lahti, otsime asendajat, kaalume variante. Aga mis siis saab, kui haigestub kahes vahetuses töötav õpetaja?

... Hiljuti tutvusin ma ühe noore mehega, kõrgema haridusega filoloogiga. Igati nutikas ja huvitav noormees. Ainult et ei tööta mitte koolis, vaid Tallinna sadamas. Laadijana. Ja mis seal nii väga ikka imestada. Talle meeldib: tööpäev läbi — mine, kuhu süda kutsub. Pole ühtki muremõtet peas. Aga kooli ta oma jalga ei tõsta. Sinna mitte.

Niisugune on meie noore kooli lugu, tema lähem tulevik. Üks lööb käega, läheb ära laadijaks. Teine hoiab kõrvale, peasi, et keegi hingerahu ei häiriks. Kolmas rabab musta tööd teha, mõtlematagi võib-olla selle kõrgele lõppeesmärgile. Millega võiks siin komsomol appi tulla? Küllap oma nooruse, vaadete ja mõtete värskeusega. Jah, meie kool läheb teatud mõttes oma rada. Rajooniko-

mitte on talle jätnud õiguse oma asju iseseisvalt otsustada. Võib-olla ongi niimoodi hea, aga võib-olla ka, et mitte. Sest nii tuleb ju meil peale õpetamistöõ ära teha ka palju rajoonikomitee tööd. Nähtavasti sellepärast ongi piir kahe mõiste — õpetaja ja õpetajakomnoor — vahelt ära kadunud.

Ma ei ole hakanud vastu vaidlema, kui on jutuks tulnud, et meie koolis on eesrindlik õpetajate komsomolialorganisatsioon. Aga praegu mõtlen, kas pole seegi mitte järjekordne formalistlik oht noore õpetaja suhtes. Võib-olla oleks ausam nimetus eesrindlik noorte õpetajate kollektiiv? Mitte kommunistlike, vaid lihtsalt noorte. Sest mulle näib, et nii kommunistlikuks nooreks kui kommunistiks olemine ei ole mitte kõigi südame tunnustuse küsimus, vaid iga üksiku inimese oma eraldi.

Ka nii võib juhtuda... Lähed kooli, et kirjutada eesrindlikust komsomoliorganisatsioonist, aga välja tuleb direktori monoloog. Terav, kompromissitu, mõnes punktis väieldavgi. Aga kui lähemalt vaadata, puudutavad need probleemid kõik ka komsomoli. Täna, seni mitte just väga aktiivset komsomolitööd.

Ja veel. Kui Tallinna 12. Keskkooli õpetajate komsomolialorganisatsioon on ELKNÜ KK arvates Tallinna Mererajooni üks parimaid, kuidas on siis lugu teistega?...

Tahaks loota, et see esimene komsomolielu probleemidele pühendatud intervjuu ei jää sellel teemal viimaseks. Huvitav oleks kuulda lugejate, kindlasti aga kommunistlike noorte arvamust. Vajame selgust ja tõde, et otsustada.

DIXI

MIHKEL ZILMER, TOIVO TASA

Lipiidne revolutsioon? Miks mitte

Tulevastele uuringutele seame niisiis eesmärgiks teha lõplikult kindlaks, kes seda planeeti õigupoolest asustavad.

/G. Kunert/

Alguses oli ainult veeloik, mille rahutu pinna purustab kiiverdatud pea, tuuker, konnasilmne, jälitatuna kaheksajalgsest, kes meest juba haarmetega embab; nende järel ilmuvad rasvased polüübid, vahedaid lõugu lõksutades, päevapaistesse kissitades, siis haid ja mereämblikud, ka lamedad mürgiagalised raikalad — nood tirivad endaga kaasa veripunaseid kasve, adrut ja uppunute keresid, jubedalt porsunudid — ning otsatult paiskub millimallikate vormitut sülti sinna, kus alguses polnud muud kui vaikne veeloik.

/G. Kunert/

Kui te pole ortogeneetik, kes te siis olete? Mitte keegi. Ma pole dogmaatik. Ma usun, et ortogenees on müstika, et loomulik valik, nagu seda mõistab Darwin, on otsustav tähtsus. Aga minu arust küsimus sellega veel ei piirdu. Arenemine on sisemiste ja väliste ühistegurite tulemus, mitmesuguste vastastikuste mõjutuste tulemus. Minu arvates ei saa arenemist taandada ühele tegurile. Need, kes seda teevad, on minu arust eeslid.

/Vercors/

Miksaju?

Seda seletada nõuaks liiga palju aega. Aga *grosso modo*, aju juures me pörkame liiga suurtele vasturääkivustele. Kui meie aju võimete ainsaks eesmärgiks on inimese kui liigi bioloogiline õitseng — miks siis tegeleb aju samaaegselt ja vabatahtlikult hoopis teiste asjadega? Ja kui eesmärgiks on hoopis need «teised asjad», siis on meid tabanud järelikult täielik pankrot.

/Vercors/

Ma ütleksin, isegi suurvaimud, kes väidavad, et nad millessegi ei usu, otsivad ikkagi midagi, üks ole? ... Nad... uurivad füüsikat... või astronoomiat, või siis kirjutavad raamatuid, ja tegelikult need ongi nende grigriid.* Neil on oma viis iseenast kaitsta... Kõigi nende asjade vastu, mis meid nii kolesti hirmutavad, kui me nendele mõtleme...

/Vercors/

Aga kui t õ e s t i millessegi ei usuta, ütles ta. Kui ei ole ainsatki grigriid... siis, tähendab ei ole ka vajadust olnud endale küsimusi esitada, üks ole? Mitte kordagi. Niipea kui esitatakse endale küsimusi... tundub mulle... hakkab ka hirm. Ja niipea kui hakkab hirm...

/Vercors/

/— — —/ ja vanamees mõistis, et merel pole inimene kunagi ükski.

/E. Hemingway/

* teatavate Aafrika hõimude amulett

Elu tekkimise ja arenemise klassikaline või isegi lõplik arusaam meie teaduses on lahutamatu seotud vee, veekeskkonna kui kõike otsustava, kui kõike määrava tunnustamisega. Eks ole vesi kõigi omaduste poolest (nii biomolekulidega seotud vee unikaalsed omadused kui ka vee füsioloogiliselt oluline polü-hüdroolsus) o l n u d ideaalselt või vähemalt kõige paremini sobiv elava arenemiseks ja säilimiseks. Vesi kui keskkond, lahusti, ehituskomponent, toitainet jne osutub ju tõepoolest millekski «üle mõistuse» oluliseks. Niisiis võiks leppida selle ammu tuntud aksioomse tõega, nentides veel kord, et kõik on lõplikult selge ja loogiline.

Ent paraku — ka sellel raudselt püsinud niiskel tõel leidub (nagu ikka!) oma pisut varjatud ja uudne dialektiline aspekt, mistõttu seni arvatu kipub olema nii-öelda pooltõde. Milles on asi? Mis on tulemas, mis toimub?

Üldistades mitmete teadusharude ja piirteaduste (sealhulgas füsioloogia, keemia, biokeemia, molekulaarbioloogia, arheoloogia, filoloogia, psühholoogia, psühhofüsioloogia) poolt produtseeritavast teabetulvast väljasõelatud fakte, tuginedes tähelepanekutele elu ja looduse vaatemisel tookab üha enam silma, et Elava arenemistarve, Elava oskus iga hinna eest vastu seista teda hävitada üritavatele mõjuritele on tinginud täiesti originaalse uude aspekti ilmsikstuleku kõige elava molekulaarse arenemise mõtestamises. Teisiti öeldes: faktide kõrvutamise, nende dialektiline analüüs ja üldistamine lubavad üpris suure tõenäosusega postuleerida, et meie poolt seni teadvustatud Elava areng kujutab endast sellisena tegelikult vaid ühte osa, etappi Elava arengust — evolutsioonist — üldse, st praegu toimub ehk õigemini millalgi on alanud äärmiselt pikaldane üleminek biomolekulide juba lipiidises keskkonnas kulgevasse evolutsiooni-etappi. See olekski lipiidne revolutsioon. Raske öelda, kas tegemist on tõepoolest arenemise uue astmega, või oleme ära aimanud Elava üldise arengu lisavariandi. Nii ühel kui teisel puhul: seismaks vastu üha mitmekesisustavatele kõike Elavat elimineerida püüdvatele mõjuritele orienteeruvad ja organiseeruvad biomolekulid teisele, sootuks kindlamale, stabiilemale keskkonnale, regulaatorile jne jne, kui seda on vesi.

Kuna sinne kirjutis-postulaat teenib ainult tagasihoidlikku eesmärki juhtida tähelepanu alanud (või algavale) lipiidsele revolutsioonile kui sellisele, siis jäägu hüpoteesi detailne tõestamine lähema tuleviku ülesandeks. Siinkohal pakume mõtteaineks vaid mõne paljudest võimalikkudest tõestusnäidetest:

A. — elutähtsate makromolekulide mikroümbrise olulisema osa moodustavad lipiidse molekulid ning neil molekulidel pole mitte ainult mingi keskkonnaline stabiliseeriv-kaitsev, vaid ka regulatoorne ja viimaste andmete alusel koguni immunoloogiline roll, rääkimata teatud struktuursetest funktsioonist;

B. — eksisteerib oluline korrelatiivne seos lühiajalise mälu ja lipiidide peroksiidse oksüdatsiooni kiiruse vahel; jne jne.

Joont alla tõmmates tõdegem, et kahtlemata on kõige Elava üldisem areng/muutumine ja selle osad meie praeguses teadmuses õieti ikka veel väga raskesti aiatavad ja nende teadvustamise tarvegi pole päris kindlasti ka kõigi jaoks veel tingimatult hoomatav. Toimub kogu see Kõige Kulgemine keerulises ja pikaajalises — nagu sel puhul iseloomulik — Elava seisukohalt optimaalsete variantide/võimaluste väljaselgitamises loodusliku valiku teel. Neile, kes siiski kohe empiirika pinnaltki tahavad asja sisusse ulatuda, pakume hetke mõttemõnule lisaks välja veendumuse, et tolles pikas Elava arengu siirdeperioodis tema lipiidse arenguetappi (ilmse paratamatusena) kaasnevad hälbed, nagu näit. rasvumine, rasvade ja teiste lipiidide metabolismist tulenevad mitmed nn tõrjumatud sajanähtused jne, teenivad tegelikult looduslikule valikule vajaliku materjali mitmekesisuse eesmärgi, st need ebameeldivad hälbed on tihedas seoses Elava arengu kauakestvuse alahoidmisega. Ehkki konkreetsel indiviidil/isendil tuleb selle puhul liigagi sageli kümnist maksta, on nähtus ise seotud üliolulise bioloogilise missiooni täitmisega. Neile aga, kes oma staatilise minatarkuse rajavad kamandava kõiketeadmise ja mälestusele *sine die* säilitamiseks veendumusele, et mingeid kaelkirjakuid pole olemas, ütleme hästi vaikselt ja tõsiselt — elame, sõbrad, näeme!

Toimetusest. Kultuuriajalugu kubiseb näidetest, kuidas geniaalsed loojad, kes olid oma ajast ees, seda sageli suletud ruumis pidid järele ootama. Kuid hoopis teadmata on nende loovmõttelejate arv, kes enesele grigrii leides küll siin ilmas turvalisusetunde saavutasid, kuid kelle inimkonnale kingitud avastus hilisemal vaatlusel siiski töötatud kaalu ei saavutanud. Olemata päris kindel, kumma juhtumiga on lipiidse revolutsiooni prohvetite ja nende sõnumi puhul tegu, kuid tahtmata ka sattuda staatiliste minatarkade ja kaelkirjakeitajate kilda, otsustas «Vikerkaare» toimetusest jahmatamapaneva postulaadi siiski avaldada.

LUGEJA KOOL

AIN KAALEP

II

Kõnelesime sellest, et sõnakunst on mõõtmalt vanem nähtus kui kiri ja kirjandus, nii et kui me tänapäeval ka iidse sõnakunsti, rahvaluule säilmeid trükitud kujul loeme, saame ometi neist õiget rõõmu alles siis, kui suudame vähemalt kujutluses neid ka kuulda. Silmale tulgu abiks kõrv!

Aga ega sellist abi vaja üksnes rahvaluule, lugeja. Peaaegu igasuguse luule lugeja vajab seda ka. (Miks «peaaegu», sellest hiljem.)

On ju kõigile teada, et kunstiluule on rahvaluule otsene järglane ja et alguses on temagi olnud lauldav. Tema rahvaluuleline päritolu ilmneb ka sel puhul, kui tegemist on kirjandusliku laenuga. Kas või selline näide. Tänapäeva maailmaluules on laialt levinud luuletusvorm, mida nimetatakse sonetiks. Olen lugenud näiteks usbekikeelseidki sonette, ja on väga usutav, et usbeki poetid said selle vormi kasutamiseks eeskujuna vene poetidelt. Euroopa rahvad peavad esimeseks sonetistideks Lõuna-Itaalia XIII sajandi poeete; vormi loojana nimetatakse tihti Jacopo da Lentini (temalt on 22 sonetti säilinud). Aga edasi? Kas messer Jacopo mõtles sellega vormi lihtsalt välja, võttis n-õ õhust? Asja edasi uurides näeme mitmesuguseid soneti poole viitavaid algmeid niihästi romaani rahvaste folklooris kui ka araabia luules, ja kui usumegi, et impulss tuli araablaste poolt, siis leiame lõpuks üles ka araabia kunstluule folkloorseid lähteid.

Möönan, et see näide on küll päris komplitseeritult filoloogiline, pealegi jõudsin seda käsitledes võrdlemisi vaieldavate hüpoteesideni. Aga võib-olla seletab ta seda ilmekamalt ära tõe, mida on tarvis rõhutada: ka kõige täiuslikum kunstilise luule vorm ei saa juba oma päritolu tõttu olla absoluutselt erinev rahvalaulust. Ja mis on siis see element, mis neid ühendab? Seesama, millest oli jutt.

Veel veidi sonetist. Enamasti sonette ju ei laulda. Itaalia sonett koosneb kahest neljapärsilisest ja kahest kolmepärsilisest salmist, nii et ühtset meloodiat neile salmidel luua ei saa. Sonett on tüüpiline deklamatsioonivorm. Tema kõlaline ilu edastab tema keel, eriti rõhutatud riiimide abil. Kui me sonetti lugedes riime ei märka, kaotame midagi olulist. Meil pole vaja kujutleda meloodiat, küll aga häält, mis loetavat teksti esitab, ja me ei tee sugugi valesti, kui loeme selle endale

ette ise. Soovitavasti vaikselt häälele, paatoseta, peatudes siis, kui mõte ei jõua häälele järele. Näiteks kas või selline sonett (ja ärgem unustagem endale nimetada ka autorit ja pealkirja, nagu seda vahel teevad rumalad deklamaatorid):

*Marie Under
Maardurand (1)*

*Ja ikka mäletan sind, Maardurand:
mäe veerul, mere vastas väike maja,
kõik aknad lahti öö- ja päevaaja,
ning tuppä kostis nagu taevaand*

*lõo lõõritusi, — kuis mind vaimustand
see väike väsimatu sillerdaja! —
Siis laine loisk, kord vali pahvataja,
kord leebe lullutus kui andeksand.*

*Puhk-puhult merilinde valge lend,
— kui tulbid punased neil sirged jalad —,
kuis hüüded muutusid neil halinaks!*

*Külg külje kõrval nagu öde-vend,
kui õhtu roosatas kõik rannaalad,
nad kivel istusid siis — kaks ja kaks.*

Muidugi märkas lugeja, et selle luuletuse võlust moodustab kõlaline ilu, millele eelnevas tähelepanu juhiti, ainult ühe osa. Võib-olla tekkis lugejas isegi väike protest niisuguse «formalistliku» sissejuhatusse vastu. «Lugesin rohkem riime kui sisul!» ütleb ta vahest — ja kui see tõepoolest nii oli, siis annan talle nõu see luuletus veel kord läbi lugeda, miks mitte seegi kord kuuldavalt.

Kui ta aga tahaks väita, et «ega asi siis riimides seisa», võiks ta proovida ju niisugust eksperimenti. Tehku selle luuletuse ümberjutustus! Ütlen juba ette, et kui ta selle ülesandega tõepoolest hakkama saab (mis on kahtlane), siis peaks talle siiski sealjuures selguma, et «asi seisab ka riimides». Suure üldistuse kujul on sellele küsimusele antud näiteks selline hea vastus: «Vorm on sisu vorm» (Johannes R. Becher).

Ma ei tea muide, kas praeguses koolis lastakse luuletusi ümber jutustada. Kolmekümnendate aastate eesti koolis mõnikord lasti. Üks minu väheseid kahtesid emakeeletunnis tuli siis, kui õpetaja käskis kirjutada Ernst Enno luuletuse «Kolm eite» ümberjutustuse. Aastaid ei saanud ma aru, miks mul nii halvasti läks. Praegu ei saa ma aru, kuidas on võimalik, et enamik klassist ometi sai oma ümberjutustuse eest rahuldavad ja head hin-

ded. Tahaksin väga neid töid lugeda! Olgu muuseum lisatud, et meil oli silmapaistvalt hea emakeeleõpetaja — aga ju vist oli selleaegne kirjandusõpetuse metoodika niisugune, et ma mõnest selle aspektist olen lihtsalt üle kasvanud.

Juhtisin tähelepanu riimidele, mis tegelikult on küll ainult üks luuletuse kõlalise ilu loomise võtte. Mulle tundus, et see on vahest kõige silmapaistvam. Pealegi on see tänapäeva luules küllalt oluline, kuigi mitte ainuvaldav. Aga nüüd tundub mulle, et aeg on esitada seegi küsimus: kas on olemas ka selliseid luuletusi, mida tuleb lugeda ainult silmaga?

On küll, ja väga mitmesuguseid. Ei saa öelda, et need moodustaksid teab kui suure osa luulest, aga igal juhul ei saaks me kirjutada mingit luule ajalugu, kui me neid ei nimetaks.

Kui maailma rahvastel kiri oli loodud, hakkasid nad mõtlema sellelegi, kuidas kirjaliku teksti kujundada nii, et seda oleks ilus vaadata. Tekkis kirjakunst, kalligraafia. Ja tasapisi hakkas tekkima ka poeete-kalligraafe. Euroopa kultuuripiirkonnas on säilinud Aleksandria poeetide kalligraafilisi luuletusi III sajandist e.m.a.: luuletuse read paigutati nii, et need moodustasid näiteks altari, Erose tiibade, paaniflöödi kujul. Mõistagi polnud siis luuletuse häälega esitamine enam oluline — selle «sisu vorm» oli loodud nimelt silma jaoks. Suure õitsengu saavutas kalligraafiline luule hiinlastel ja Lähis-Ida rahvastel araablastel ja pärslastel. Euroopas hakati seda taas harrastama pärast trükikunsti leiutamist; eriti tähelepanuväärne see polnud kuni meie sajandini, kus selle võimaluse taasavastas suur prantsuse poeet ja luuleuendaja Guillaume Apollinaire (1880—1918). Tema omase entusiasmiga pidas ta oma suurejoonelisi kalligramme (nõnda nimetas ta muide ka üht oma kogu: «Calligrammes») uue luule põhilise tähtsusega suuna algatajaks. Me leiame ühe tema kalligrammi prantsuskeelse originaali lk 64; sõnasõnalisest, riimideta tõlkes tähendab selle tekst järgmist:

Pussitatud tuvi ja purskkaev

*Õrnad kujud pussitatud Kallid õitsvad huuled
Mia Mareye
Yette Lorie
Annie ja sina Marie
kus olete
teie oo
tütarlapsed
Aga
ühe
purskkaevu juures mis
nutab ja mis anub
on see tuvi ekstaasis*

LA COLOMBE POIGNARDÉE ET LE JET D'EAU

Douces figures poignardées
MIA MAREYE
YETTE LORIE
ANNIE et toi MARIE
oh vous êtes
jeunes filles
MAREYE près d'un
jet d'eau qui
plaire et qui prie
cette colombe s'écroule

Tous les souvenirs de ma vie ?
O mes amis partis en guerre ?
Jeuilletter vers le firmament
Et vos regards en l'air dormant
Mousses mélancoliquement
Oh non-ils Braque et Max Jacob
Derain aux yeux gris comme l'eau
C'est un soir parti à la guerre au nord de Suirry
Le soir tombe
Jardins où saige abondamment le laurier rose sans guirlande

*Kõik vastsed mälestused
Oo mu sõttaläinud sõbrad
Purskuvad laotuse poole
Ja teie pilgud uinuvus vees
Surevad nukralt
Kus nad on Braque ja Max Jacob
Derain koiduhallide silmadega*

*Kus on Raynal Billy Dalize
Kelle nimed on nukrad
Nagu sammud kirikus
Kus on vabatahtlik Crémnitz
Võib-olla on nad juba surnud
Mälestusi on täis mu hing
Purskkaev nutab mu valu kohal*

*Need kes läksid sõtta võitlevad nüüd Põhjas
Õhtu laskub Oo veritsevat merd
Aedasis kus upub verre Oleander sõjalill*

Sõندان väita, et see kurb meeleolupilt I maailmasõja aastaist on oma graafilise kujundusega uutlaadi elamuslikkuse omandanud küll. Ometi ei arva ma, et niisuguste kalligrammide loomine oleks midagi põhiliselt tähtsat. Tegemist on ühe äärmusvõimalusega, millel on õigus olemasolule, mis isegi omamoodi rikastab luulet, mis aga paratamatult on midagi erandlikku. Igatahes Guil-

laume Apollinaire ei jäänud järeltulijateta. Nn graafilist luulet viljeldakse edasi: ei saa sugugi öelda, et näiteks mehhiko poeet Octavio Paz seda teeks vähem vaimukalt kui tema eelkäija. Graafilisel luulel on muide veel omadki äärmused: sõnaline külg võib selles isegi sedavõrd taanduda, et pigem on juba tegemist kujutava kunstiga (selliseid tekste — või pigem pilte — on Eestis loonud näiteks Raul Meel, vt «Noorus» 1970 nr 1). Ja lõpuks võivad niisugused eksperimendid osutada vägagi viljakaks kas või plakatikunstis.

Jõudsimegi sinna maale, kus lugeja silm kõrva abi enam tõepoolest üldse ei vaja. Et ära märgitud oleks ka vastupidine äärmus, olgu paar sõna pühendatud veel selliste

eksperimentidele, millele Rootsis elav eesti poeet Ilmar Laaban on andnud nimeks «hää-lutus». Vene luules on seda laadi eksperimente teinud kubofuturist A. Krutšjonõhh. Need on inimhääle poolt esitatavad tekstid, mis koosnevad pigem silpidest kui mõttega sõnadest: enamasti loetakse-leelutatakse need koos mitmesuguste heliefektidega magneto-fonilindile; need võivad teinekord olla päris huvitavad, aga muidugi pigem juba heli- kui sõnakunsti seisukohast. Neist pikemalt kõnelda «Lugeja kooli» rubriigis pole vist vaja.

Oleme püüdnud luuleilma piiritleda niisiiis kahe meele — kuulmise ja nägemise abil. Ja oleme ära märkinud äärmused. Teekonna jätkamisel tohiks sellest mingit abi olla.

POEETIKA LÜHIKURSUS

MIHHAIL LOTMAN Mis on kunstiteos?

Vahel võib kuulda (teinekord aga räägime ise), et mõni raamat (või maal või skulptuur või lavastus) pole tõeline kunstiteos, st esineb sellena, mida ta tegelikult ei ole. Sedalaadi ütlemlised lasevad arvata, nagu oleksid olemas, esiteks, kindlad kriteeriumid kunsti ja mittekunsti valdkonna selgeks eristamiseks ja, teiseks, pseudokunsti kategooria moodustaksid nähtused, st ennast kunstiteoseks maskeerivad asjad, ja on tarvis erilisi pingutusi nende paljastamiseks, näitamaks, et nad tegelikult ei kuulu kunsti valdkonda.

Niisiiis oleme silmitsi kahe põhimõttelise probleemiga. Vaatleme neid kumbagi eraldi.

I Kunsti piirid

Kujutleme olukorda, kus arheoloogid leiavad tundmatu kultuuri muistese asula väljakaevamistel arusaamatu tähendusega eseme. See võib olla relv või tööriist (sellele võimalusele osutavad mõned tema vormiisearasused), rituaalis kasutatav kultuse (nagu võib arvata temal kujutatud märkide järgi) ja lõpuks ka lihtsalt ehe, dekoratiivne element või koguni mänguasi.

Eseme õigest või ebaõigest identifitseerimisest võib oleneda väljakaevamiste edu, meie teadmine sellest kultuurist. Vaadeldes eset väljaspool tema ajaloolis-kultuurilist konteksti pole sageli võimalik teda üheselt identifitseerida. On vaja teada, millist funktsiooni ta täitis. Selliste funktsioonide täielik kogum on vaadeldava ühiskonna, tema kul-

tuuri tähtsaks karakteristikuks; erinevais kultuurides võib see olulisel määral varieeruda ja siis võivad pealtnäha samasugused või väga sarnased esemed täita erinevaid funktsioone, neid kasutatakse erinevates tegevustes, st nad on olemuslikult erinevad.

Eseme identifitseerimine, tema funktsiooni kindlaksmääramine eeldab tema kultuuriloolise konteksti teatud rekonstrueerimist. Sel juhul on ohtlik lähtuda meie harjumuspärasest ettekujutusest — vastav funktsioon võib meie kultuuris üldse puududa, pealtnäha sarnane ese võib olla sootuks teise ostarbega. Peame püüdma näha eset selle kultuuri inimese silmade läbi, kuhu ta kuulus.

Õeldu lubab meil mõista üht arvukaist kunstiga seotud paradoksides. Ühelt poolt, nagu juba veendusime (vt meie eelmist vestlust «Vikerkaares» nr 1), eraldus Euroopa kultuuris kunst teadusest ja käsitööst suhteliselt hiljuti — renessansiajastul; teisalt näib kunst olevat kultuuri universaalne komponent: pole teada ainustki vähegi arvestatavat kultuuri, kus puuduks kunst üldse. Paljudel meie poolt kunstiteosena tajutavatel muistsete või eksootiliste kultuuride tekstidel või esemetel oli oma kultuuris aga põhimõtteliselt teine funktsioon. Nii ühendame üldmõiste vanavene kirjandus alla nii kroonikad kui pühakute elulood, juriidilised dokumendid jne. Meie jaoks on see tõepoolest kirjandus — neid lugedes saame eelkõige esteetiliselt teavet; ei tohi sealjuures aga unustada, et kõigi nende tekstide algne tähendus oli põhimõtteliselt erinev, mõistet ilukirjandus Vana-Venemaal aga polnud. Võime vaimustuda Rubljovi ikoonidest või Gregoriuse koraali

helidest, kuid ka siin on esteetiline funktsioon teisejärguline ja ainult nende asetamine teise kultuurikonteksti (millega sageli kaasneb ka teose tegelik ümberpaigutamine kirikust muuseumi või kontserdisaali) tõstab selle esiplaanile.

Kunsti mõiste on muutuv ajaloos ja tinglikult kultuuris, seepärast on võimatu piiritleda teda ühekorruga ja igaveseks, määrata, millega ta algab ja kus ta lõpeb.

Tuleb eristada, esiteks, funktsiooni «olla kunstiteos» ja, teiseks, asjade hulka, mis teatud tingimustel võivad selles funktsioonis esineda (mõistes asju laias kulturooloogilises tähenduses). Esimene määrab, mida peetakse mingi ühiskonna antud arenguetapil kunstiteoseks, ja teine — asjade need omadused, mis lubavad neil olla n-ö potentsiaalsed kunstiteosed. Paraku seda alati ei eristata ja vahel omistame tahtmatult meie kultuuri-situatsiooni ettekujutustest ja maitses tingitud arvamuste universaalse iseloomu ja kanname nad üle kõigi aegade ja rahvaste kunstile.

Korduvalt on püütud määratleda kõigi kunstiteoste ühiseid tunnuseid, kuid erilise eduta, sest alati, kui tunnus näis juba leitud olevat, tulid esile ka seda kummutavad vastunäited. Nii toob naturalismi esteetika kunsti argised ja lausa madalad teemad ja motiivid, futurismi ja mõnede teiste modernistlike koolkondade esteetika aga publikus vastikutunnet äratavad kujundid (tekkis isegi termin «rämeduse esteetika»). Taolise kunsti-käsitluse vastu võib protesteerida, temaga vaielda, kuid nii teda ümber lükata ei saa: just vihasele vastureaktsioonile ja mittemõistmisele ta arvestatud ongi. Sellist nähtust tuleb kõigepealt mõista, alles seejärel hinnata või taunida.

Raskused kunsti piiride määratlemisel johtuvad kahest kunstis üheaegselt toimivast vastassuunalisest tendentsist. Ühelt poolt on see püüd kunsti autonoomsusele, eraldumisele talle lähedastest ilmingutest, teiselt poolt integreerumistendents, mis avaldub, esiteks, püüdes haarata kogu reaalsust ja, teiseks, ühtesulamisest teiste tegevusliikidega, näiteks ehitusega (arhitektuur), tööstusega (disain) jne.

Tegelikult võib peaaegu iga asi esineda teatud tingimustel kunstiteose funktsioonis ja lähtudes üksnes asjade objektiivsetest omadustest pole meil võimalik mõista kunsti olemust ja määrata tema piire. Need piirid ei kulge asjade maailmas, vaid kultuuriruumis.

Vaatleme sellist näidet. Kunstnik leiab põllult kivi, toob ta näitusesaali ja esitab seal oma teosena. Ta võib nimetada seda erinevalt: «Üksindus», «Kauge sõbratar», «XXI sajandi natüürmort» või lihtsalt «Kompositsioon nr 025-A». Iga nimetus annab kivile

uue mõtte, sunnib teda teise pilguga vaatama. Temas avaldub nüüd kindla idee kandja, st ta esineb munakivile täiesti mitteomasest funktsioonis. Vaatamata sellele et kivi ei töödeldud, et tema väline kuju jäi puutumata, ei saa teda pidada enam samaks asjaks, mis lebas põllul, — funktsionaalne erinevus osutub ainelisest samasusest tähenduslikumaks. Meie jaoks oleks aga veelgi huvitavam, kui see kivi kandnuks nime «Kivi» või oleks jätud üldse nimetuseta — niigi on igähele selge, mis asi see on. Kivi poleks enam seotud mingi uue teematikaga ja ikkagi omandaks ta põhimõtteliselt uue kvaliteedi: ta lakkaks olemast lihtsalt kivi, saades kivi märgiks. Kivi on loodusnähtus, kivi märk aga kultuurinähtus. Kontekst, milles seda märki kasutatakse, osutab temas väljendatud informatsiooni esteetilisele iseloomule, teises kontekstis oleks see teistsugune (keskaegse Jaapani aedades võis näiteks kivil olla filosoofiline või koguni teoloogiline tähendus); sellisel puhul öeldakse vahel, et asi satub esteetilisse situatsiooni.

Niisiis on kõik katsed paigutada kunst talle varem valmisseatud piiridesse määratud ebaõnnestumisele — mitte aeline karakteristik, vaid sotsiokultuurilisest kontekstist tingitud esteetiline situatsioon muudab asja kunstiteoseks. Kunst seab ise oma piirid.

II Pseudokunsti probleem

Siiani rääkisime eelkõige sellest, et kunst võib oma piire avardada, mahutades endasse üha uusi teemasid ja nähtusi. Vähemtähenduslik pole aga ka pidevalt toimiv vastassuunaline protsess: kunst keeldub mõnd asja või nähtust omaks tunnistamast, veel enam, ta heidab kõrvale veel äsja temasse täie õigusega kuulunud asjad. Kunst ei nõua loovat pingutust mitte ainult kunstnikult, vaid ka auditooriumilt, kellele ta on määratud. Seal, kus see pinge langeb, kaotab kunst oma õigused, looming muutub käsitöök.

Kunstiteos võib väljendada tervet ideede, tähenduste ja emotsioonide spektrit, kuid esmajoones peab ta olema kunstilise informatsiooni kandja. Kunst ei ole valmistunnete ja -mõtete pakend, ta ise on nende generaator; kunst õpetab tundma ja mõtlema. Argiteadvus püüab lahterdada kunstiteosi vormiks ja sisuks, heites kunstnikele ette heade mõtete raskepärast väljendust. Kunstiline sisu on teose vormist lahutamatu, ta eksisteeri enne teose loomist, vaid sünnit koos sellega. Kui ideed võib talle erilist kahju tekitamata väljendada teisiti, mõnes muu seoses, tähendab see, et meil pole tegemis kunstiga, vaid millegi muuga. Uute ideede otsimine on kunstis seega lahutamatu uut väljendusvahendite otsingust, kunstikeele arendamisest. Selles peitubki tema süga

erinevus mitmesugustest pseudokunsti vormidest.

Suurel sildil on kujutatud kaunitari paljastamas pimestavas naeratuses säravvalget hammasterida. «Kui ilus! Vaat see on tõeline kunst!» — tegelikult on meie ees massitiraazis trükitud hambapastareklaam. Reklaam nagu teisedki massikultuuri liigid apelleerib enamuse maitsele, kujundab end tema järgi, lipitseb tema ees.

Tõeline kunst on alati veidi oma ajast ees, ta vormib homse päeva kunstiteadvust, kasvatab maitset. Kunsti suhted enamuse maitsega on seetõttu alati pingelised, konfliktised («vanasti olid alles kunstnikud! . . .»), sel ajal kui pseudokunst pakub paljast rahuldust. Reklaamiagentuurid tegelevad spetsiaalselt massimaitse uurimisega — reklaamis ei saa olla kohta poleemilisel kunstil, mis võib võimalikke ostjaid vaid eemale kohutada. Reklaam nagu rõhutaks: «Teil on hea maitse, just sellepärast valitegi meie kauba.»

Kultuurisituatsiooni mittetundval vaatlejal on väljastpoolt äärmiselt raske eraldada tõelisi kunstiteoseid pseudokunstist. Veel enam, vastupandamatu reklaamikaunitar avaldab esteetiliselt harimatule inimesele palju tugevamat mõju kui Picasso või koguni Raffaeli tööd. Reklaamikeel, plakatikeel on lihtsam ja mõistetavam tõelise maali või graafika keelest. Reklaam, plakat, bulvarikirjandus ja teised massikultuuri liigid kasutavad kunagi tõelise kunsti loodud, kuid juba stampeks kulunud väljendusvahendeid. Nende tootmine ja vastuvõtmine pole seotud loompingega, nad on ilusad — head vaadata ja kerged lugeda. Massikultuuri kunst ei saa areneda iseseisvalt, tõelisest kunstist lahus; ta on kunstijääkide valimise ja ümbertõotlemise süsteem.

Kuid kõik see ei tähenda, nagu oleks näi-

teks reklaam iseenesest halb või mittetähts-väärtuslik. Reklaamibüroodes töötavad spetsialistid, sageli andekad kunstnikud, kellele on täiesti jõukohane ka tõeliste kunstiteoste loomine. Reklaam pole kunst eelkõige seepärast, et tal on omad, kunstile täiesti võõrad eesmärgid. Kunsti ei saa siduda ükskõik milliste tema jaoks väliste eesmärkide ja ülesannetega, olgu need kui tahes tähtsad või koguni õilsad. Kui kunstiteosest saab vaid idee häaletoru, muutub ta plakatiks.

Täheldasime tervet kunstist väljajäävate, temale võõraste nähtuste ringi. Kas pole see vastuolus eelpool väljaõeldud teesiga, et teatud tingimustel võib iga asi esineda kunstiteose funktsioonis? Kas siis pseudokunsti teos polegi «iga asi» ja tema kohta see väide ei kehti? Kehtib küll. Kuid nii nagu iga teise asja puhul peab ta kaotama utilitaarse ja omandama kunstiteose funktsiooni. Just nii juhtubki näiteks reklaami- või plakinäitustel — selleks et reklaamist saaks kunstiteos, peab ta lakkama olemast reklaam, plakat olemast plakat (näitusesaalis ei kutsu nad midagi ostma või millegi eest võitlema — siin esitatakse neid endid). Pseudokunstiteosega toimub sama protsess mis iga asjagagi: selleks et ikoonist saaks kunstiteos, peab ta lakkama olemast ikoon (st lakkama täitmast sakraalset funktsiooni), kivi — olemast kivi jne.

Massikultuur on keeruline ja sugugi mitte ühetähenduslik nähtus. Ta täidab teatud kultuurivaakumi, rahuldades kõige laiemat elanikkonnakihi kunstivajadused. Erinevalt tõelisest kunstist ta aga ei kasvata maitset, ei arenda kunstikultuuri. Vastupidi, kujundades end enamuse maitse järgi soodustab ta stereotüüpsete kujundite kinnistumist, soosib maitsetust. Võitluses pseudokunstiga on vähe kasu selle paljastamisest, följetonidest jms. On vaja esteetiliselt kasvatus.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI
Verba volant . . .

. . . scripta manent — «Sõnad lenduvad, kirjad jäävad». Vaevast oleks see vanasõnagi meieni jõudnud, kui teda poleks renessansi-ajal kirja pandud — ilmselt tollesama merkantiilse maksimuna, mille vaimus Shakespear'e'i juut ütleb:

*Mul veksell on! Su juttu ma ei kuula!
Mul veksell on! Seepärast ära räägi!*

*Ma pole pehme, sõgestunud narr,
kes vangutades pead ja ohtes
nõus kristlast palujat on kuulda võtma.
Käi siit, ei räägi ma, mul on mu veksell!*
(«Veneetsia kaupmees», III, 3.
Tlk G. Meri)

Kummatigi sobib «verba volant» iseloomustama sõna(st kinni)pidamise fenomeni üldisemaltki kui pelgalt ärisuhetes, iseloomustama sõna püsimatust üldse.

Meenutagem siin üht Friedrich Schlegeli

Tiina Reinsalu
«Portree», ofort
1982

Tiina Reinsalu
«Lendaja», ofort
1982

Tiina Reinsalu
«Hirmutatu», ofort
1982

Tiina Reinsalu
«Seebimullide puhuja», ofort
1982

tähelepanekut aastast 1798. Selle õigsuse võime veenduda päevast päeva: «Kindlaim moodus olla arusaadamatu — või pigemini: vääriti mõistetud — on, kui sõnu kasutatakse nende algupärase tähenduses, eriti muistsetest keeltest pärit sõnu.»

Sõnad muutuvad kujult ja tähenduselt nagu inimesed: harva järsku ja radikaalselt, enamasti aegamööda, mineviku kestva ulatusena tuleviku. Nende areng on ennustatav üksnes osaliselt, tõenäosuslikult, umbes nii, nagu lapses võime kujutleda tema vanemaid ning ette aimata tulevase täiskasvanu jooni. Sõnad on selles mõttes alati lapsed. Ja nagu lapsed ikka lähevad nad lõpuks oma vanemaist lahku.

Sellele — nagu igale loomulikule protsessile — on muidugi lootusetu, rumal vastu puigelda. Sõnade nagu lastegi ülesanne on tembutades ilmutada tegelikkuse uusi aspekte, teisendada reaalsusele vaatamise viise.* Piirata ennast muistse keelekasutuse normidega tähendaks peatada eneses uuevat maailma vaatava inimese areng, loobuda — eriti kui tembutamist silmas pidada — näiteks kas või luulest, mis on ju maailmanägemise äärmuslikumaid teisendamisiüritusi.

Vaevalt et seda olnuks tarvis seletada Fr. Schlegelile, kes ju isegi võrdles luulet ja lapsi nende loomingulises püüdes kehtestada autonoomsete maailmadena ning rõhutas, et ikka uus on maailm ainult sellele, kes ise pole vana. Pigem on temalt tsiteeritud lause määratud rõhutama, et mõistvalt jälgides sõnade iseseisvumist peaks haritud inimene pidevalt teadvustama nende päritolugi, kui võrd keeleoskusel on kaks kvalitatiivset taset.

Esimene on **käibetase**, kus võib väga täpselt mõista sõnade aktuaalset tähendusraskust ja stiilikursi, nende kõlakvaliteete, vahetuväärtust ja rareiteetsust, opereerides tulemuslikult, edukalt nende sõnade kui valmis etteantustega ning mitte huvituses nende saamisloost. Selle taseme primitiivseimast avalduskuju esindavad kõnelevad loomad (papagoid, delfiinid) ja tundmatus keeles rituaaltekste esitavad inimesed,** rafineerituimat avalduskuju aga sõnamängurid, teravmeelised, aforistid, paradogmaatikud, riimikunstnikud.

Teine on **kultuuritase**, kus eelmisele on lisandunud veel teadmine sõnast kui kultuuriloolisest sümbolist, mis kannab eneses oma

* Kes selle sõnale ürgomase heuristilise funktsiooni on ära tundnud, paneb muidugi naeruks aeg-ajalt kostvaid kinnitusi, et ühe või teise sõna taga («jumal», «ameeriklane», «maailmakirjandus», «progress») «ei ole tegelikult mitte midagi».

** Rituaaltekst on iga muutumatu tekst, mis on kinnistunud/kinnistatud mingi tüüpsituatsiooni juurde. Selles mõttes on rituaaltekst muidugi ka loomade kõne.

kujunemise ning selle ajalooliste tingimuste jälgi ja representeerib nõnda seda ajalugu kõikjal, kus ta esineb.*** Siia keeleoskustasemele kuulub teadmine mitte ainult aktuaalsest ususest, vaid ka ususe muutmisest läbi kõla-, tähendus- ja stiilikvaliteetide muutumise. Keelekultuuri juurde kuulub **etümolooogia**, teadmine sõnade «tõelisest» tähendusest (*ἔτυμον* = 'tõde'), nende individuaalsest ja sugukondlikust minevikust.

Usuaalse õigsuse ning etümolooilise õigsuse, käibetähenduse ja kultuuritähenduse vahelisele pingele osutabki Fr. Schlegeli lause muistsetest keeltest pärit sõnade arusaamatusest. Muidugi saab see pinge laheneda vaid ühes suunas, millele Fr. Schlegel on samuti osutanud, öeldes klassikaliste tekstide kohta, et lõpuni mõista ei pea neid keegi suutma, aga haritud inimesed peavad tahtma neist üha enamad õppida.

Tänapäeval on Fr. Schlegeli romantilisest keeleteooriast paljudi hüljatud, kuid tema teadmine, et sõnade tõelised (filosoofilised) tähendused avalduvad alles ajalises, ajaloolises mõtmes, on jäänud inimese ülima, filosoofilise keelekasutuse aluseks tänini. Just nii, nagu seisab kirjutises «Zur Philologie»: filoloogia lõppeesmärk on ajalugu, filoloogist ajaloolane aga peab paratamatult saama filosoofiks.

Liikuda keele ajaloolistesse etümolooilistesse sügavustesse tähendab loomulikult liikuda välja uuritava etümolooiseeritava keele piirest — sõnade- ja keeltevahelise suguluse valda. Etümolooiseerimine, kus keeli eristavad jooned kahvatuvad neid ühendavate ees, viib umbkeelsusest polüglotsusesse: etümolooogia avardab keele mõistet keeleühtsuse mõisteni,**** moodustab pinna «abendländische Begriffsgemeinschaft»'i, õhtumaise mõttekultuuriühisuse olemasoluks.

Pole võimalik kultuuriselt osata ühtainust keelt. Tõeliselt vallatakse vaid kõiki keeli korraga ning mida rohkemaid, seda sügavamalt. Eks võta niisuguse arusaama ju kokku Goethe kuulus «Kes võõrkeeli ei tunne, ei tea midagi ka oma keelest», mõte, mida Fr. Schlegel täpsustas ühe konkreetse keele ja tegelikult kogu keelekultuuri kohta, öeldes, et see pole «mitte suvaliste abstraktsioonide muutlik kombinatsioonimäng, vaid püsiv süsteem, kus kunagi pühitsetud sügavtäenduslikud väljendid ja sõnad üksteist vastastikku selgitavad, määratlevad ja kannavad»

*** Selles mõttes ühtib meie «sümboli»-sõnakasutus Saussure'i omaga: keeleoskuse käibetasemel ei ringle mitte sümbolid, vaid märgid.

**** On olemas ka pseudo-etümolooogia, umbkeelne etümolooogia, mida keeleteaduses tuntakse «rahvaetümolooogia» nime all. (Sellest vt näiteks «Edasis» 13. V 1984.)

(«Über die Sprache und Weisheit der Indier»). Moodsas keeleteaduses öeldakse sedasama terminiga «Kontrasterhellung».

Niisugune vaateviis lausa peab kergitama küsimuse tõlkimise tähendusest ja mõttekusest kultuuris. Kas tõlkida ei tähenda mitte umbkeelsuse alla mängida? Kas ei süvendata see tekstide tõelise mõistmise asemel mitte pelka mõistmisilluiooni, petlikku näivust, et lugejal on mingist tekstist võimalik aru saada ka ainult ühte keelt osates?

Mööndes asjalood tõesti nõnda olevat, tuleb teisalt tunnistada, et just tõlkimine on menetlus, mille abil keel ennast teadvustab keelekultuuriühitsuse võrdväärse osalisena ning miskaudu ta seda kuuluvussuhet pidevalt taasloob ja manifesteerib. Tõlkimine on keele sügav riitus, millest kõrvalseisjale langeb osaks vaid pealispindseid paistusi. Neid alahindamata mäletagem aga, et ideaalis peaksid rahva kõik liikmed olema selle riituse sooritajad — tõlkijad, poliüglotid, kultuursed keelevaldajad.

FILOSOOFI MÄRKMİK

ÜLO KAEVATS

FM esimestel lehekülgedel filosoofia arenguteed ja -tausta visandades jõudsimise otsejoones meie arutluste keskmesse. Siit alustamegi ja otsime vastust loomulikule küsimusele: MIS ON FILOSOOFIA?

Iga soliidne tutvus algab tutvustamisest, alles seejärel minnakse asja juurde. Täna esitleme kahekümne kuue sajandi vanust nooruslikku ja elutarka vanahärrat nimega Filosoofia. Ta on raske ja keerulise iseloomuga, siinolev ja kättesaamatu ühtaegu. Meie ülesanne pole lihtne, kuid see-eest läheb tutvustamine natuke ka ühe küsimuse filosoofilise käsitluse ette.

Ütleme kohe ära, et pealtnäha süütu küsimuse «Mis on filosoofia?» näol on tegemist ühe läbi aegade vaieldavama filosoofilise probleemiga, millele ammendavat ja kõiki rahuldavat vastust anda ei saagi. Kuidas nii? Ons filosoofia kui vastavalt treenitud mõistuse sihipärane kasutamine teatud probleemide nägemiseks, mõtestamiseks, lahendamiseks ja teiste omalaadsetega seostamiseks ise mõist(us)likule eritlemisele lõpuni ligipääsmatu? Kas siis umbkaudu saja põlvkonna professionaalsed mõtlejad ei ole tõesti suutnud täiuslikult ja lõplikult määratleda või vähemalt kirjeldada seda, millelega nad tegelevad? Ja pealegi, kui filosoofid ei tea, mis on filosoofia, siis võib ju tekkida kahtlus selle professioni vajalikkuses ülepea... Pidage, pidage! Vähemalt viisakusest tuleb nii kurjad kahtlused alla suruda, tutvumine alles algab.

Otsime esmalt mõned vastused filosoofia ajaloost, inimkonna suurvaimude teostest. Valikut teha pole siin kerge, sest leida võib väga mitmesuguseid vastusevariante: nii sü-

gava sisu kui sädeleva vormiga, traktaatlikult tõsimeelseid ja esseistlikult paradokslevaid, paugupealt selgeid ja pingsagi mõttetöö peale tumedaks jäävaid.

Palun, surematud, sõna on Teil!

Filosoofia on teadus tõest, kõrgemast eesmärgist ja hüvest, teadus, mis uurib kõige oleva muutumatuid algeid ja põhjusi, olemise ja tunnetuse alusprintsipi. Defilee avas Antiik-Kreeka entsüklopedist ja suurim mõtetark Aristoteles.

Hegeliilt, eelmise sajandi alguspoole ja kogu filosoofia ajaloos suurmehele, oleme pärinud aforismi: filosoofia uurib kõike, kuid siiski mitte päris kõike ses kõiges, vaid ainult kõige üldisemat. Tõlgendajad on ütlust mõistnud niimoodi, et filosoofia uurib seda ühist, mis on olemas kõikides asjades ja nähtustes kui nende olemus.

19. sajandi keskpaigas saab klassikaline ajajärk filosoofia arenguloos läbi, peale tuleb moodsam, mitteklassikaline. Filosoofia puule võrsub hoogsalt uusi harusid. Üks neist kasvab eriti tugevaks ja viljakaks. K. Marx ja F. Engels: filosoofia ei ole absoluutse teadmise lõpetatud süsteem, vaid avatud ja arenev õpetus, mis peegeldab sotsiaalset praktikat ja orienteerib seda.

Möödunud sajandi lõpul venis saksa filosoof-idealid Wilhelm Windelband kolleege ja teisi haritlasi, et filosoofia on «kriitiline teadus üldkohustuslikest väärtustest»; õpetus sellest, mida reaalselt ei eksisteeri ja mis väärtusmöödupuuna vastandub mis tahes teadmisele reaalsuse kohta.

«Filosoofia põhiülesanne ei ole maailma seletamise, vaid selle suhtes «moraalse positsiooni» väljatöötamise. Filosoofia on mõistuse ja südame distsipliin, mittekiriklik religioon.» Niimoodi vormis kaasaegsete ja järelpõlvede arusaamist ameerika filosoof ja kir-

janik, kriitiline realist George Santayana (1863—1952).

Prantsuse katoliiklik eksistentsialist Gabriel Marcel esitas filosoofiana «metafüüsilise äreviloleku», iseenda keskme otsimise inimese poolt.

Jne, jne.

Katkestame siinkohal väljakirjutuste rea. Tuleme surematute juurest tagasi lihtsurelike maailma. Edasiminekuks vajalik teadmiste algpagas ja häälestus on käes. Aitäh autoriteetse abi eest! Kuigi selgemaks filosoofia-mõistmine nüüd vaevalt sai, pigem vastupidi. Tuleb välja, et ühe jaoks on filosoofia õpetus olevast, teisele maailmavaade, kolmandale teooria ja meetod, neljandale vahedaks lihitud intellektuaalne tegevus, viiendale olemuste intuiitvne kaemus, kuue-ndale teadmine teadmisest, seitsmendale kriitiline väärtusmastaap, kaheksandale müstika objekteerimise üks teid ja nii edasi.

Mida teha edasi? Ainus vääriline tee filosoofi jaoks on püüda ses segaduses mõnesugust korda luua. Vaatleme püstitatud põhiküsimust järk-järgult, kõrvutame ja pealdame erinevatest vaatenurkadest nähtuvaid «pilte». Kaardistame küsimusse peidetud probleeme — küll arusaamine avardub-süveneb.

Kõigepealt paneme tähele, et küsimusele «Mis on filosoofia?» vastamise teeb raskeks see, et pole olemas ühte ja ainukest filosoofiat igaaühe jaoks. On palju erinevaid filosoofilisi suundi, voole, süsteeme, õpetusi, koolkondi. Marksism, neotomism, personalism, positivism, platonism . . . Kõigil nende ismide loojatel ja pooldajatel on omad, teistest vähem või rohkem lahkuminevad arusaamad oma tegevusalast.

Illustreerime asjaõeldud üldisi sõnu. Selleks kõrvutame kahe XX sajandi mõjuka, põhiorientatsioonilt vastandliku kodanliku filosoofiasuuna («(auto)portreed».

Neopositivistide kujutluses (ja tegudes samamoodil!) ei ole filosoofia mingi sisuline teadmine reaalse maailma kohta, ei õpetus ega teooria, vaid eriline tegevusala, mille sihiks on teadmise, loomulike ja tehiskeelte loogiline analüüs. Analüüs selle nimel, et teadusest (s.o positiivsest teadmisest) «välja ajada» kõik (nende arvates) mõtet mitteomavad arutlused ja pseudoprobleemid, mis tulenevat keele väärkasutusest. (Ka marksistliku käsitluse kohaselt on filosoofial tingimata loogilis-grammatiline funktsioon, mõtlemiskultuuri vormilise külje parendamise ülesanne, ent tema sotsiaalne roll ei piirdu kaugeltki sellega.)

Eksistentsialism seevastu seab tähelepanu keskmesse inimese individuaalse elumõtte (süütunde ja vastutuse, otsustamise ja valiku, oma kutsumuse ja surma suhtumise jms) põhiküsimuste läbivalgustamise. Selline ini-

mese olemise analüütika vajab ja leiab äärmiselt vähe seosepunkte teadusega, inimese teadusliku uurimisega. «Siin ja praegu» lahvatanud läbielamuse, tuju, emotsiooni kinnipüüdmine, «kõlbelise vastupidavuse treenimine», eluprojektide teadvustamine jms käib rohkem ühte sammu lüürika, dramaturgia, proosa, muusika ja mütoloožiaga. (Marksism peab samuti inimese problemaatikat filosoofias keskseks, ent käsitleb seda hoopis teistmoodi. Kuid sellest eladspidi.)

Kuidas ikkagi leida kõiges selles ühisosa, filosoofiale igiomast? Kas küsimusele «Mis on filosoofia?» saabki üldse vastata üldiselt, võib-olla tuleb hinnata suundi eraldi? Tõepoolest, asjatundjale ei valmista erilist raskust anda korralik vastus küsimusele «Mis on Kanti (või Demokritose või Nietzsche) filosoofia?». Kummatigi taoliste osavastuste kokkulappimisega üldist vastust ikka kätte ei saa.

Niisiis, meie igati loomulik ja huvipakkuv küsimus kuulub niisuguste hulka, millele saab anda mitte ühe, vaid väga palju vastuseid, mis omavahel pealegi on üsna sõltumatud ega pruugi kuidagi kokku kõlada, ei sisus ega vormis. Ka vastuse õigsuse alusel pole neid võimalik järjestada — omamoodi õiged on nad kõik. Ainus viljakas lähenemistee säärasel olukorras on vaadelda neid kõiki korraga, see on uurida terve vastuste kogumi omadusi. Lihtsaimat teed pidi — vastuste võrdlemise kaudu — seda jällegi teha ei saa, sest kõigist vastustest (aga kui palju neid üldse on?) ühisosa leidmine viib otsemaid ummikusse. Või annab ajutise ja illusoorse lahenduse. Päriselt edasi pääseme vaid filosoofide ehitatud teadmishoonest välja murdes. Sedamaid avardub selguseotsija mõtlemisaines lausa piirituks, sest uurida tuleb filosoofia vahekorda tegeliku maailma erinevate sfääridega, mis temas peegelduvad. Sügavam selgus filosoofia-mõistmisse tuleb seega tema võrdlemisest teaduse, kunsti, religiooni ja mütoloožiaga, inimeste igapäevatarkuste ja ajaloolise kogemusega, suhestamisest sotsiaalsete vajaduste ja huvidega. Need suhted on aga erinevatel aegadel ja erinevates kultuurides väga erinevad, nagu on pidevas muutumises ka suhestatavad ise.

See on põhjuseks, miks paljusid küsimusi ei saa mitte kunagi päevakavast maha võtta, vaid nendele tuleb ikka ja jälle vastata. Mida filosoofia uurib? Kuidas ta seda teeb? Milles on filosoofia tähendus ja missugused on ta piirid? Millised on ühiskonna ja kultuuri nõudmised filosoofiale teatud ajal, mislaadi tulu ta tegelikult toob? Missugune filosoofia olla ei tohi?

Juba mõnest esitatud mõttekäigust peaks olema näha, et küsimus «Mis on filosoofia?» on hoopis sügavam kui esmapilgul paistab. Täpselt nõnda on lugu kõigi tõeliselt filosoof-

filiste küsimustega. Inimeste esimesi kokkupuuteid filosoofiaga on võrreldud lausmaa-elaniku tunnetega mäe jalamil — tipud paistavad lähedal, tegelikke tõsuraskusi ette ei kujutata.

Filosoofia on ainus teoreetiline tegevuse valdkond, mille väljapaistvate esindajate üksmeel uuritavate probleemide osas on pigem erand kui reegel. Füüsikateaduse puhul, näiteks, on niisugune olukord täiesti mõeldamatu. Teaduse ja teadlase jaoks on enesemääratlemine väline, mitteoluline toiming, filosoofiale ja filosoofile — sisemine, oluline, kõikjalt läbikumav.

Eespool öeldu järel võib tunduda üllatav, et filosoofia negatiivne määratlemine, viitamine sellele, mida filosoofia ei ole, pole enamasti üldse raske. Erinevate, sealhulgas vastandlike filosoofiasuundade esindajad jõuavad hõlpsasti kokkuleppele selles, missugused küsimused on filosoofilised ja missugused mitte. Ei-jaa tasemel äratundmine ei ole raske ka teiste erialade inimestele, kel mingi filosoofia-kogemuse olemas. Teadlastel, kirjanikel, kunstnikel, kriitikutel jt on ses osas üsna eksimatu taju.

Kuid negatiivse määratlemise intuiitvne selgus osutub petlikuks filosoofiat muudest vaimse tegevuse aladest eristavate tunnuste leidmisel, tema positiivsel määratlemisel. Mis filosoofia ei ole, on paljudele selge. Mis ta on — see jääb ikka probleemiks. Aga kas seda on üldse vaja lahendada?

Eitavat hoiakut ses küsimuses on püütud väga kindla sõnaga kaitsta. XX sajandi üks tuntumaid mõtlejaid, «kriitilise ratsionalismi» liider Karl R. Popper on kirjutanud: «Teadlase ja filosoofi ülesanne on teaduslike ja filosoofiliste probleemide lahendamine, mitte aga juturääkimine sel teemal, mida tema ja teised teadlased teevad või teha võivad.» Teaduse puhul on see õige, filosoofia suhtes aga mitte. «Karistada» sai ka K. Popper ise. Need sõnad kirjutas ta artiklis pealkirjaga «Filosoofiliste probleemide loomus ja nende juured teaduses», mille taotluseks oli tõmmata piir filosoofia ja teaduse vahele, eritleda neid. Ühtlasi tähendab see varjatult ka vastuse otsimist küsimusele «Mis on filosoofia?», tegu, mille vajalikkust ta algul otse-sõnu eitas.

Nokk kinni, saba lahti . . .

On arusaadav, et nii tõsiseks ja lõplikult lahendamatuks igaveseks arutlusprobleemiks osutub meie vaatlusalune küsimus vaid filosoofide eneste jaoks. Niiöelda töölähendusi saab pakkuda aga mitmel viisil, nagu seda näiteks teatme- ja õppekirjanduses tehaksegi. Ja tõsi mis tõsi, (üli) õpilase jaoks kõlab küsimus «Mis on filosoofia?» hoopis teistmoodi, muretumalt ja piiritletumalt: mis see on, mida

ma õppima hakkam? miks too inimtunnetuse sfäär üldse vajalik on? missugune definitioon tuleb eksamivastusena üles öelda? Niisugune huvitasand tähendab ainekäsitlese lähtepunkti mahapanekut, uudishimu rahuldumist, samuti õpetaja ja õpilase vahel ühise arusaama fikseerimist — et oleks pinnas ja taust, millelt küsida ning mida vastata ja hinnata.

Tunduvalt teistsugune tagamaa on paljude haritud asiste inimeste filosoofiahuvil. Seltskonnas räägitakse mõnikord ka filosoofiast ning hea toon nõuab, et sul oleks seski küsimuses mingi arvamus. Järelikult peab varuks olema lühike ja tabav vastusevariant, soovitatavalt kalambuuri, aforismi, anekdoodi vms kujul. Seesugune haritud argiteadvus on reeglina filosoofia suhtes skeptiliselt, vahel isegi sõjakalt meelestatud. Filosoofid ajavat (nende jaoks) lihtsad ja selged asjad segaseks, külvavat kahtlusi terve mõistuse seisukohalt silmanähtavate teadmiste kehtivuses, üldse targutavat üleliia palju. Ometi pole taolised, julgeksin öelda, tehnokraatliku hoiakuga inimesed kõhklastest päris vabad. Miks ikka on filosoofial ühiskonnas, kultuuris, vaimuini-meste seas nii kõrge maine? Miks on tal nõnda pikk ja rikas ajalugu? Miks on tal saja peaaegu kõikide tänapäeva olulisemate probleemide lahendamisel? Kõhklasti hajutav selgus jääb kättesaamatuks sellepärast, et filosoofia, tarkusearmastus, osutub liialt raskeks ja koormavaks harrastuseks, et tegelda temaga vabal ajal. Kuid täita filosoofiaga oma tööaeg — liialt vähetõsine paistab see väljavaade.

Kui imeliselt loomulik ja isendastmõistetav on inimõtlemine, kui harjunud oleme tema paindlikkuse ja resultatiivsusega! Aga filosoofi jaoks? Siin muutuvad lihtsus ja loomulikkus küll pigem vastupidiseks — sedavõrd keeruline, mitmekihiline ja -mõõtmeline on see inimeste kõige inimlikum omandus.

Igapäevaelus ja erialatöös tekib alalõp-mata olukordi, millest saame jagu vaid sõnaga «kuidas?» algavatele küsimustele leitud õigeid vastuseid tegudeks realiseerides. Sedalaadi teadmisi, n-ö tegevuse «retsepte», saame argikogemusest ja osalt (rakendus)teadusest. Tihti tuleb neid teadmisi ise luua, toimides teatud ilmselgete (filosoofi jaoks probleem — missuguste?) mõtlemismallide kohaselt. Harvemini, aga siiski küllalt sageli, kerkib meie ette küsimus «Miks?»; «Mispärast üks või teine nähtus on niisugune?»; «Miks ta muutub just niimoodi?» jne. See valdkond on arenenud kultuuris teadusliku mõtlemise pärusmaa.

Mille nimel, millise hinna ja vahenditega me maailma nähtusi tunnetame, hindame ja ümber kujundame? Missugused on inimeste tegutsemise kaugemad ja lähemad eesmärgid? Need ja teised sedalaadi m a a i l m a

vaatelised küsimused on filosoofia ala. Filosoofia aineks on kogu see probleemistik, mis tekib maailmavaate arengu tulemusel. Filosoofia põhiülesandeks ongi olla maa-

ilmavaate arendamise teoreetiliseks aluseks. Mis on maailmavaade? Oleme ühe tundmatu asendanud teisega. Tutvumine filosoofiaga jätkub.

LUGEMISSOOVITUS

ANDRUS PORK Tee filosoofia juurde

Vastus küsimusele «Mis on filosoofia?» on vähemalt tänapäeval üsna tihedalt seotud vastusega küsimusele «Mis on tunnetusteooria?». Noorel inimesel, keda ei hirmuta Kanti ja Hegeli nimed ja kes otsib printsiipe, mille abil võiks üheks tervikuks seostada teadmiskillukesi, mida pakuvad eriteadused alates matemaatikast ja füüsikast ning lõpetades keeleteaduse ja ajalooaga, on nüüd olemas hea eestikeelne abivahend, J. Rebase raamat «Tunnetusteooria põhiprobleeme» («Eesti Raamat», Tln 1986. 304 lk.)

Autor, Eesti NSV TA korrespondentliige professor J. Rebane, on meie vabariigi juhtivaid filosoofe, tuntud eelkõige tunnetuse sotsiaalse determinatsiooni kontseptsiooni autorina ja filosoofiateaduse organiseerijana TRÜ filosoofiakateedri ning ENSV TA Ajaloo Instituudi filosoofiasektori juhataja ametikohtadel.

J. Rebase 60-a juubeli puhul ilmunud kogumikus on antud ka tema tööde nimistu: aastatel 1949—1984 kirjutatud 148 raamatut ja artiklit, mis muuhulgas haaravad näiteks küsimusi dialektilise loogika mõistest, inimese olemusest, maailmavaatest, teaduse ja tehnika revolutsioonist, «tehnoloogilisest determinismist», vastutusest jne.

J. Rebase töös on esitatud sõnum mitmele lugejatasandile: filosoofile-professionaalile pakub huvi raamatu kontseptsioon keele, informatsiooni, sotsiaalse mälu jms kohta; aspirandile on see ideaalne õppevahend kandidaadiksamiks valmistumisel, üliõpilasele — võimalus tõdeda, et keegi ei sunni teda filosoofia õppimisel piirduma õpikutes esitatavate sissejuhatavate tõdedega ning loominguline mõtlemine on igati tervitatav; abiturientidele — täiendav teave selle kohta, et kõrgkool tähendab huvitavat, kuid visa tööd. Püüaksin praeguses retsensioonis silmas pida just seda, mis on minu arvates adresseeritud lugejatele — mittefilosoofidele, jättes erialased nõuanded kõrvale.

Raamat «Tunnetusteooria põhiprobleeme» jaguneb kahte ossa. Esimeses on toodud va-

likülevaade tunnetusteooria ajaloost, teine sisaldab analüüsi dialektilis-materialistliku tunnetusteooria põhiprobleemide kohta. Ajaloolise osa juhatab sisse lühike vaatlus gnoseoloogia elementide kujunemisest VI—V sajandi Kreeka natuurfilosoofide töödes, edasi analüüsitakse Sokratese ja antiikaja atomistide (Demokritos, Epikuros, Lucretius Carus) vaateid. Objektiividealistliku tunnetusteooria klassikalise variandi esitas teatavasti Platon, kelle jaoks tunnetus oli eelkõige meenutamine (lk 21). Edasi analüüsitakse Aristotelest, tema õpetuses tõstetakse esile arusaamist teadusliku uurimistegevuse olemusest (lk 21—26) ning antakse hinnang ka skeptitsismile ning stoikutele (lk 26—32). Keskaja gnoseoloogia esitus kontsentreerub teoses kaksiktõe ja universaalidetüli küsimuste ümber (lk 35—48).

Ajaloolise osa põhimaht on pühendatud R. Descartes'i, J. Locke'i, I. Kanti ja G. W. F. Hegeli tunnetusteoreetiliste ideede lahkamisele (lk 49—119).

Raamatu teine osa on struktureeritud probleemset: üldpõhimõtted (lk 120—143), meeleline tegelikkusepeegeldus (lk 144—179), keel ja abstraktne mõtlemine (lk 180—210), tõde (lk 211—265), idealismi gnoseoloogilised juured (lk 266—294). Nagu loetelust johtub, pole autor pealkirjas asjatult veksleid välja andnud — tegu on tõesti tunnetusteooria põhiprobleemide esitamisega, kus lugeja leiab vastused küsimustele subjektist ja objektist, ennetavast tegelikkusepeegeldusest, tähendusest, formaliseerimisest, dogmatismist ja relativismist ning paljust muust.

Andes raamatule hinnangut polegi võibolla niivõrd oluline lugeda üles kõik teemad, mille kohta teoses on nüüdisaja teaduse tasandile vastav marksistlik käsitlus antud (niikuinii tuleks lugejal ise originaaliga tutvuda), vaid püüda leida midagi sellist, mis iseloomustab J. Rebase käsitluslaadi, midagi, mida võiks autori filosoofeerimise stiiliks nimetada. Arvan, et tolles plaanis saab esile tuua vähemalt neli momenti.

Kõigepealt tuleb tunnustada konkreetsete loodus- ja ühiskonnateaduste empiirilise materjali head tundmist ja kasutamist. Seoses

meelise tegelikkusepeegelduse analüüsiiga toob J. Rebane esile kaks tendentsi:

«Esiteks — tendents filosoofia nimel ümber jutustada teaduse andmeid meeleliste kujundite tekkimise, nende mehhanismi jms kohta. Selline taotlus iseenesest on hea, eriti kui eesmärgiks seatakse kiiresti arenevate teaduste asjatundlik kokkuvõtmine, ehkki see on praktikas raskesti teostatav. Kuid tal pole otseselt tegemist filosoofiaga.

Teiseks — tendents üldse ignoreerida tänapäeva eriteaduste andmeid, arutada küsimust selles plaanis, nagu arutati mõeldud sajandidel. Inimesed, kes loodavad niiviisi säilitada filosoofilise käsitluse spetsiifika, eksivad. Sõltumatus eriteaduste andmetest osutub näiliseks. Tegelikult ignoreeritakse vaid tänapäeva eriteaduste andmeid ja kasutatakse nende asemel kujutlusi, mis on enamasti vananenud» (lk 146).

Võib öelda, et retsenseeritava monograafia autoril endal on tõesti õnnestunud jõuda teatud sünteesini, vältida mõlemat kirjeldatud tendentsi, ühendada rida eriteaduste andmeid kompetentse filosoofilise refleksiooniga. Analüüsides meelelist tegelikkusepeegeldust kasutab J. Rebane füsioloogia, neuropsühholoogia, bioloogia, füüsika andmeid; toetub S. Vavilovi, P. Anohhini, A. Leontjevi ideedele (lk 144—169). Vaadeldes keele ja mõtlemise probleemi annab ta filosoofilise käsitluse metalingvistika, semiootika ja võrdleva etnograafia materjalile (lk 180—197). Teaduste ja tegelikkuse struktuurse vastavuse analüüsis rakendab autor Shannoni informatsioonikäsitluse mõisteid (lk 220—221). Kirjeldades sotsiaalse mälu printsiibi rakendamise võimalusi viitab J. Rebane nüüdisaja füüsika saavutuste kasutamisele bioloogias (lk 264—265).

Teiseks tuleks ära märkida autori meeldiv vahekorrald loogilis-matemaatilise mõisteaparaadiga. Loogika- ja matemaatikaprobleemide olemuse hea tunnetamine võimaldab J. Rebasel praktiliselt vältida materjali otsest formaalset esitust, kontsentreerida tähelepanu vaadeldavate küsimuste tegelikule filosoofilisele küljele. Kuid vajaduse korral informeerib autor lugejaid ka võimalusest analüüsida küsimusi loogika ja matemaatika seisukohast, toob esile taolise analüüsi spetsiifika võrreldes puhtalt filosoofilise lähene misega. Näitena võib viidata järgmistele probleemidele: loogilised paradoksid (lk 186), teaduskeele struktuur (lk 191—193), matemaatika olemus (lk 195), teaduskeelte formaliseerimine (lk 196—197), semantiline tõekontseptsioon (lk 213—214), mõtlemise loogiline struktuur (lk 258).

Kolmandaks võib esile tõsta tunnetuse sotsiaalse loomuse rõhutamist. Ülalpool sai juba öeldud, et retsenseeritava raamatu autor

on filosoofiaavalikkusele tuntud elukõige kui sotsiaalse mälu kontseptsiooni autor.¹ Sotsiaalne mälu ei ole vaadeldava teose põhi-teemaks, kuigi J. Rebane esitab siin siiski lühiresümee oma kontseptsioonist, märkides, et «sotsiaalset mälu võib lühidalt iseloomustada kui inimkonna ajaloo jooksul akumuleerunud informatsiooni, mis on talletatud praktilise ja tunnetustegevuse resultaadid ja mida antakse põlvest põlve edasi sotsiaalkultuuriliste vahenditega ning mis on igal konkreetsel ajalooetapil individuaalse ning ühiskondliku tunnetuse aluseks» (lk 252).

Olulisem on aga vast see, et idee tunnetuse sotsiaalsest loomusest ja sotsiaalsest determinatsioonist läbib ka kõikide tunnetusteooria probleemide käsitlust J. Rebane poolt. «Üks kõige olulisemaid marksismi-leninismi tunnetusteooria printsiipe on idee, et tunnetuse reaalseks subjektiks on konkreetsed inimesed kui sotsiaalsed olendid ning nende kaudu ka inimkond oma ajaloolises arengus,» kirjutab autor (lk 131). J. Rebane kasutab tunnetuse sotsiaalse determinatsiooni mõistet kitsamas ja laiemas tähenduses. Kitsamas tähenduses on see ühiskondliku teaduse ja ühiskondliku olemise suhe, tunnetuse ideoloogiline ja maailmavaateline aspekt, inimese teaduse sotsiaal-klassiline determinatsioon. «Tunnetuse sotsiaalne determinatsioon laiemas mõttes tähendab kogu inimpsüühika ja mõtlemise sotsiaal-kultuurilist tingitust, s.o neid jooni, mis on iseloomulikud objektiivse tegelikkuse inimlikule peegeldusele» (lk 133). Retsenseeritavas töös näidatakse veenvalt, et marksismi-leninismi rajajad analüüsisid oma tõeses tunnetuse sotsiaalset determinatsiooni nii laiemas kui kitsamas tähenduses.

Lõpuks, neljas moment — positiivne, marksistliku probleemikäsitluse ühendamine nüüdisaja kodanliku filosoofia kriitikaga. Töös vaadeldakse mitmeid lääne mõtlejaid ja mõttesuundi: E. Sapiri ja B. L. Whorfi lingvistilist relativismi (lk 203—209); T. Kuhni õpetust teadusrevolutsioonidest (lk 235—240); tunnetuse sotsiaalse olemuse idealistlike teooriaid (E. Durkheim, L. Lévy-Bruhl, A. Korzybski, K. Mannheim, D. Bell, M. McLuhan) — (lk 279—294). Kuigi autor ei taotle ülevaate andmist kõigist tähtsamatest tänapäeva mittemarksistlikest tunnetusteoreetilistest kontseptsioonidest ning eelistab sellele väiksema arvu idealistlike mõtlejate süvavaatlust, õhkub tööst ometi igati õige ja

¹ Vt selle kohta täpsemalt: J. Rebane, Informatsioon ja ühiskondlik tunnetus. Rmt: Ajalooline materialism. «Eesti Raamat», Tallinn, 1977, lk 7—111. Retsenseeritavas töös annab autor mõista, et tal on valmimas sotsiaalse mälu kohta eraldi raamat. Viimase ilmumine oleks tõesti tervitatav.

tervitatav idee, et filosoofia olemuseks on poleemika, diskussioon (kriitika on niisiis positiivse probleemikäsitluse kohustuslikuks komponendiks). Töös on välja peetud ka üks filosoofilise vaidluse põhiohundeid, mida meil vahel kiputakse unustama: kriitika relvaks ei pea olema mitte niivõrd kirjeldus ja hinnang kui reaalsete probleemide oponentidega võrreldes edukam lahendamine.

Nagu iga tööd saaks ka käesolevat kriti-

seerida selle üleslugemisega, mida autor ei ole analüüsinud, liiati kui teemaks on ülilai «tunnetusteooria põhiprobleemid». Vaevalt et taoline kriitika aga midagi erilist annaks — tegu ongi ju teadliku üldkäsitlemisega, probleemide valikanalüüsiga. Kelle jaoks filosoofia tähendab muidugi mõtte hämarust, hermeneutilist jukerdamist, «saladust», mis meile poeetilises tekstis ilmneb, võib raamatu rahumeeli jätta avamata — midagi sellist seal ei ole.

VAATENURK

REIN RAUD

Lääne ja ida piiril

Ain Kaalep. *Kuldne Aphrodite ja teisi luuletusi*. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 96 lk.

Ain Kaalepi «Kuldse Aphrodite» kultuurilised meeldumused on nii silmanähtavad, et polekski nagu põhjust hakata nende taustmaastike vahel meelevaldseid ja ainult käesoleva kogu jaoks tähendusrikkaid seoseid otsima, eriti kuna nii antiikne kui türgi-pärsia kultuuriareaal on muutunud eesti luulepildi osaks suures osas tänu A. Kaalepile endale. Niisiis peaks siin nagu alati piisama juba ainuüksi luuletaja isikust, et raamatut seotud tervikuks ühendada, kuid mille tundub, et siinsed seosed ei ole siiski üksnes isikukesked, vaid hõlmavad terveid kultuuritüüpe ning muudavad sel teel raamatu kõik osad kaasaja jaoks võrdsetl kõlajõuliseks.

Vana-Kreeka ajaloos on olemas üks periood, mis on nii poliitilises kui kultuurilises mõttes ühevõrra tähtis mõlema nimetatud kultuuriareali jaoks. See on Aleksander Suure vallutusretkedest alguse saanud hellenismi ajajärk. Makedoonia valitseja loodud maailmariigis segunesid eri päritoluga mõttevoolud ja sündis uus kultuuritüüp, mille ühe põhilise joonena võiks nimetada tsivilisatsiooni kosmopolitiseerumist: hellenistlikku kultuuri võisid luua ning temaga liituda kõik selleks võimelised inimesed nende rahvuslikust kuuluvusest ja haridustaustast olenemata. Ka Aleksander ise seisis ju õigupoolest väljaspool klassikalise perioodi kultuurihierarhiaid ning hellenistliku areali idaosas, kus selle kultuuritüübi mõju püsis mõnevõrra kauem, tekkisid isegi kohustuslikud legendid tema elu kohta, mida kasutati paljude poeetide poolt viljeldud hamsa (viisikpoeemi) žanrisse kanooniliselt kuuluvates Iskandri

(Aleksandri) lugudes. Sellise poemi on kirjutanud ka usbeki kirjanduse klassik Ališer Navoi, keda võib otseselt seostada «Väikese Samarkandi diivani» mõttemaailmaga. (Tema poemide näiteid A. Ehini ja L. Seppeli tõlkes ning põhjalikumalt teavet võib leida Navoi raamatust «Farhad ja Širin. Iskandri sein» Tallinn, 1977.)

Seega võib hellenistlikus kultuuris leida pideme, mis ühendab «Kuldse Aphrodite» eri mõttesuunad tervikuks ega luba neid pidada juhuslikeks ekskurssideks lugejale võõramasse luulevaldadesse. Samas võib teatud vaatepunktist väita, et kõigist antiikkultuuri tüüpidest on hellenism kaasaegsele maailmale kõige lähemal. Ta on mitme kandi pealt võrreldav nn postmodernismiga, mis on muidugi seni veel üsna laialivalguv mõiste, kuna tema alla püütakse paigutada pea kõiki kaasaegseid kultuurisuundumusi. Igatahes on postmodernismile iseloomulike joontena teiste hulgas esile toodud ka järgmisi. Esiteks, praegusel n-õ maailmakultuuri tekkimise ajastul langeb järjest traditsiooniliste kultuurimetropolide osatähtsus ning väikesed kultuurid, sealhulgas ka meie oma, saavad võimaluse üldises tervikus kaasa rääkida. Midagi analoogilist toimus ka hellenismi ajajärgul, aga A. Kaalepi raamatus väljendab seda tendentsi ehk kõige selgesõnalisemalt «Sermo Vilnensis», milles kumardust leedulaste antiigitudmisele saadab oluline sõnum: ainult kõrge kultuuritase võimaldab inimesel tungida teistsuguse ja talle võib-olla isegi vastuvõtmatutele alustele rajatud kultuuri sisse-misse loogikasse. Teine postmodernismi ja hellenismi ühisjoon on terav vormitundlikkus, mis praegu realiseerub kõrgendatud tsitaadikultuuri ja filoloogilise täpsuse kaudu. Sellest tendentsist on kantud peaaegu kogu raamat, näidetena olgu mainitud 3. luuletus tsüklist «Taas» (Faust ja Helena) ning «Kõnelus Catullusega». Nende kahe suuna vahe-

peale jääb postmodernismile samuti iseloomulik pöördumine kõikkvõimalike kultuuritüüpide poole ja nende ühendamine tervikuks kaasaja kontekstis. Kas seda saab pidada väärtuseks omaette, on muidugi vaieldav, aga värskust ja avarust lisab see suvalisele kultuuripildile igal juhul. Ning suutlikkust luua ja lugeda erinevatele aluspõhimõtetele toetuvat luulet peab pidama kirjan-duse kui terviku vooruseks ka teises mõttes: see harjutab sallivust, laiemat kontaktivõime-lisust teistsuguse mõtlemisega, õpetab leidma püsivat ja hinnalist ka nendes valdkondades, mis jäävad väljakujunenud väärtuskaala pii-ride taha.

Et välja uurida, kas on hellenismiparal-leel jätkatav ka sisulisel tasandil, tulen nüüd raamatu selle osa juurde, mida L. Priimägi oma retsensioonis («Edasi» 7. VI) nimetas kirjaniku *ipsissima verba*'ks. Muidugi oleks seda lihtsam teha vormitunnuslikult antiigile või türgi-pärsia traditsioonile viitavate teks-tide kaudu, aga kuna kanooniline vorm võib põhimõtteliselt asetada autorile ka sisulisi piiranguid, on objektiivsuse huvides kasuli-kum vaadelda neid tekste, kus A. Kaalep kõneleb enda nimel. Liigitaksin sellesse ka-tegooriasse ka «Ühe päeva üksilduse» (mis on aga ülejäänud kogu suhtes teistest osa-dest iseseisvam) ning üksikud osad tsükli-dest «Carmina», «Silvae» ja «Taas», s.o kõik luuletused, kus mõttesidet teiste kultuuri-areaalidega pole tsitaatide abil või muul teel rõhutatud ning kus vorm ei ületa väljendus-vahendi piire. Ja tuleb välja, et side ei katke siiski. Hellenismiajastu kreeka filosoofias andsid tooni kolm koolkonda: stoikud, epi-kuurlased ja skeptikud. Praeguses kõnepruu-gis on kõigile kolmele filosoofiavoolule omis-tatud veidi teistsugune tähendus, kui võiks rangelt ajaloolises mõttes õigeks pidada, aga eks näita see ju ka, et tegemist on pidevalt jätkuvate kultuurireaalidega (millegipärast ei iseloomustata kedagi sõnadega «ta on üks igavene kürenaik»). Küllap ei teadnud ka hellenismiajastu laiemi kultuuripublik alati päris täpselt, mida üks või teine suund õpetas, ning filosoofia mõju üldisele kultuuriteadvu-sele oli tollal sama fragmentaarne kui praegu-gi. Hellenistlikus kirjanduses, eriti luules seda polegi märgata, kui mitte arvestada teatavat skepsist (tavakeelses tähenduses) mütoloogilise aine käsitlemisel. Nendest kolmest voolust ongi raske kujundada har-moonilist tervikut. Seda huvitavam on, et A. Kaalepi tekstides võib pidevalt leida mõtteid, mis liituvad mõnega nende kolme koolkonna vaimuringist, ning et nad otsivad omavahel kontakti, moodustavad vastuolusid või sulavad sujuvalt üksteiseks («Taas» 5, «Talvisel kalmistul», «Päevalaul», «Lootus-jt»). Eriti «Talvisel kalmistul» on tähelepanu-

väärne oma dialoogilise vormi poolest ning seisab tervikule minu meelest lähemalgi kui «Õnne piir».

Mis puutub antiiksetesse ja idamaistesse stroofidesse, siis kohtame me samasugust maailma ka seal, kus ta on segunenud mõnede vormi poolt dikteeritud hoiakutega. Siin tu-leks ära märkida veel üht nüanssi: mõne koha peal näivad kanoonilised sisud olevat «ära vahetatud», näiteks teine gaseel näib sisu poolest kreekalikumgi kui «Kuldne «Aphrodite» 2, mis ehk sobiks paremini pärsia konteksti. Muuseas, see luuletus sisaldab viiteid hellenismiajastu luule ühele tipule Theokritosele, ja kuna ta asub kohe raamatu alguses, võiksime teda ehk pidada sisuliseks teeviidakaks ka laiemas mõttes.

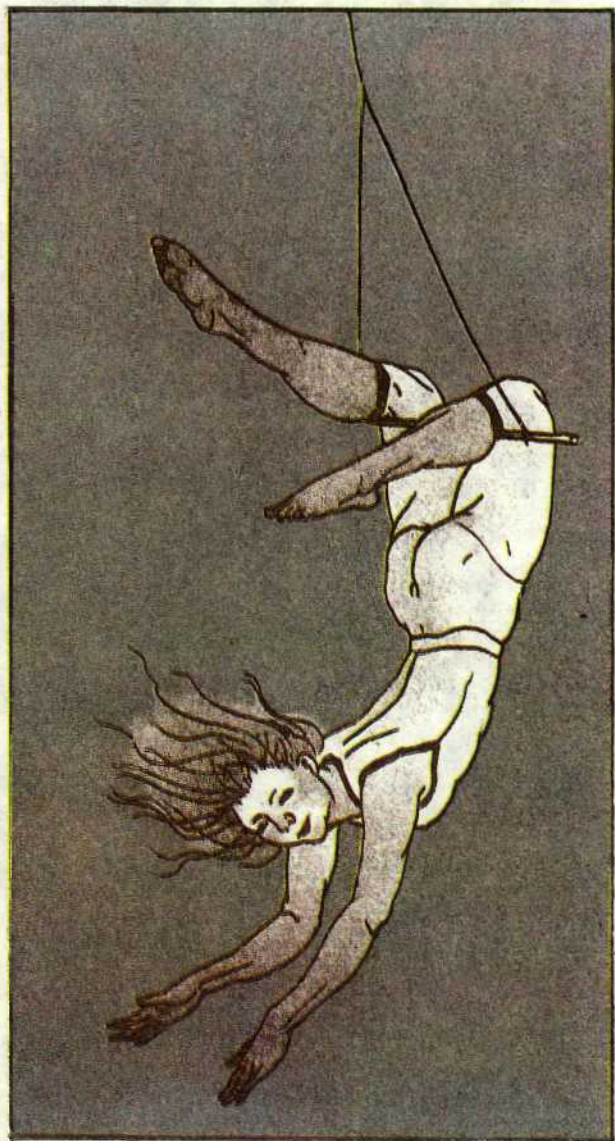
Niisiis näib tõepoolest, et hellenismi filo-soofia kolme põhivoolu võib pidada A. Kaa-lepi luuletajaisiksuse eri tahkudeks, millest juba igaühest eraldi peaks täiesti piisama ühe luule tooniandjaks. Koos aga moodustavad nad pinna, mis on jaksanud ja jaksab toita terveid kultuure.

Stoa, epikuurluse ja skeptitsismi juurest jõudis hellenistlik kultuur kokkupuutes ida substraatidega neoplatonismi ja religioosse sünkretismi juurde, mille paralleele «Kuld-sest Aphroditest» otsida oleks muidugi juba täiesti meelevaldne. Ühele juonele tahaksin siiski viidata — nimelt saatusejumalanna Tyche kultusele, mis on pärit samast ajast. Saatuse kujund omandab ka A. Kaalepi kogu lõpuosas üha suuremat tähtsust, võimendudes eriti «Inspiratsioonis», mida peaksin kogu kõige tugevamaks luuletuseks ja sellisena igati vääriliseks lõppakordiks — «Maastik» võiks sel juhul olla vaikushetk enne vallan-duvat aplausi.

Olen siin põikpäise visadusega jälginud ainult üht subjektiivset mõttekäiku, mis aga mulle eneselegi üllatuseks ulatus haakuma üsna paljude «Kuldse Aphrodite» sisuliikumistega. Suur osa raamatu väärtusi jäi siin muidugi puudutamata — aga eks hea raamat räägi ise enda eest kõige paremini. Lõpe-tuseks tahaksin veel kord sõnastada, miks on A. Kaalepi kogu ülimalt kaasagegne. Nagu hellenistliku kultuuri loojad elame ka meie Lääne ja Ida piiril, Vana-Kreeka suhtes äär-miselt kauges provintsis, laulame siin oma «penilaule» («Sermo Vilnensis») ja meil on väga vaja usku sellesse, et suudame neid laule ka maailmakultuuri kontekstis kõlama panna. Aga selleks peab maailmakultuur enne tõusma ellu meis endis.

Tiina Reinsalu
«Figuur», värviline lito
1984

Tiina Reinsalu
«Kiikuja», värviline lito
1984

Henri Troyat. Leinav lumi. Tlk Ott Ojamaa. «Loomingu» Raamatukogu» 1986, nr 12/13, 86 lk.

Eesti tänases kirjanduses ei ole just palju jutustusi ja romaane, milles eepilist teost kujundavad tasandid — lugu, intriig, karakter, idee (sümbol) — oleksid üksteise suhtes tasakaalus ja nii sidusalt põimitud, et kusagilt ei paista läbi traageliidid ja et on mõeldud ühekorraga nii lugeja meeltele kui mõistusele. Pigem on meil ikka nii, et proosateoses domineerib kas arutlus, abstraktne mõte või olustik (lugu) ja karakterid. Võiks näiteks sel pinnal võrrelda Mihkel Mutti, Arvo Valtoni ja Teet Kallast. Tõenäoliselt annaks neile kolmele isikuomase sünteesimine sulami seesugusest tasakaalustatud ja sidusast proosatekstist. Ent jätkem need mehed oma tugevuste ja nõrkustega. Emakeelsesse lugemisruumi ilmub aeg-ajalt tõlgete kaudu teoseid, millega seoses kõnesolevat tasandite ühtsust võib vahetultki kogeda.

Ma ei väsi imetlemast Hermann Hesse «Stepihunti», mis kujutab endast ühtaegu sonnambulset rännakut, aga ka nakatava karakteri Harry Halleri konflikti keskkonna ja iseendaga ning seejuures paradoksides ja aforismidest küllastatud arutlust. Jätkuvalt lummavad mind ka kahe suure ladinaameeriklase Gabriel Garcia Márqueze «Sada aastat üksildust» ja Alejo Carpentieri «Kaotatud rajad», mis samuti ühendavad endas mu meelet täiuslikult kõik proosateost konstitueerivad tasandid. Nüüd on mul võimalik seda rida pikendada prantslase või õieti vene ja armeenia soost prantslase Henri Troyat' lühiromaaniga «Leinav lumi». Tõlkija Ott Ojamaa järelsõnast saame teada, et Troyat on ühendanud oma loomingu prantsuse ja vene kirjanduse parimad traditsioonid, realistliku kirjelduse ja psühholoogilise sügavuse, ja tõesti, seda võib aduda «Leinavas loomeski». Püüaksingi vahendada selle teose kustusosi ja näidata nende omavahelist sidusust.

L u g u on järgmine. Ühes Prantsuse Alpi-de kõrvalises külakeses elavad kaks venda. Esimene vendadest, Isaie, on kunagi olnud küla esimene teejuht mägedes, kuid siis kukkumise läbi põrutada saanud ja meenutab nüüd oma õnnetuse Quasimodot. Isaie on leppinud oma saatusega, karjatab lambaid ja püüab viireli olevat kodu koos hoida. Teine vend, Marcellin, on Isaie'st noorem, pigem talle poja eest. Ta on hoolimatu, seikleja ja egoist, kellele ei lähe korda Isaie' majapidamine ning kes kuritarvitab venna kohuse-

tunnet ja headust. Ühel päeval satub aga külake tähelepanu keskpunkti. Lähedal asuvasse mäetippu on puruks lennanud India reisilennuk. Arvatakse, et seal võib keegi veel eluski olla ja et lennukis on varandust. Alustatakse päästeoperatsioone, mis aga ebaõnnestuvad ja toovad kaasa uusi ohvreid. Nagu näeme, on see lugemiseks paljulubav. Ent loo võib veelgi konspektiivsemalt kokku võtta, ilma et selle paljulubavus kaoks, nii nagu kirjutab lõppenud päeva kohta perekonnakroonikasse Isaie: «Lambad koju toodud. Lennuk kukkus alla.»

Intriig sõlmub sellega, et Marcellinil tekib kavatsus vennale ja talle kuuluv maja maha müüa ja nii vabaneda kolkaelust. Marcellin on kindel, et vend armastusest tema vastu ei hakka puiklema. Isaie satubki kahe tule vahele: kas ohverdada vennaarmastus ja säilitada oma kodu või säilitada vennaarm, aga jääda peavarjuta, samasuguseks seiklejaks nagu Marcellin. Isaie püüab kõigest väest otsustamist edasi lükata. Ta kõhklusi kasutab ära Marcellin, pakkudes majamüümise alternatiiviks ronida koos mäetippu ja lennukist hangitava varandusega linna elama minna. Isaie teab, et see on ebamoraalne tegu, kuid kuna kaalul on kodu püsimine, siis otsustab ta venna plaani kasuks.

Loo ja intriigi taustal avanevad täielikult vendade k a r a k t e r i d. Marcellin on kinnise loomuga, salapärane ja pimesi otsustav. Empaatiline Isaie püüab venna tundmusi pidevalt ära aimata, teda mõista, ta metsikute kavatsustega kohaneda. Nad on sugulusvahekorra asetatud kurjuse ja headuse arhetüübid. Just sugulus ei võimalda neil jäägitult vastanduda ja lisab nende omavahelisele konfliktile täiendava mõõtme. Paneme seda iseäranis tähele, lugedes lehekülgi, mis kirjeldavad vendade mäkketõusu. Mõranema kipunud liit saab siin uue kinnituse. Kuid ainult viivuks, et siis lõplikult põrmustuda.

Romaani kompositsioonil ja kirjeldataval lool on üks kulminatsioon. See on mäe tipul. Eks ole selleski sünkroonsuses täiuslikkuse taotlust! Saamahimuline Marcellin leiab lennuki rusudest veel hinges oleva reisija, noorukese hindulanna. Isaie'le juba algusest peale vastuvõtmatu avantüür võtab nüüdsest hoopis õilsa pöörde. Marcellin tahab jätta haavatu sinnapaika, aga Isaie otsustab laskuda koos temaga. Elu väärtuslikkus, kohustus elu ees üldse võidav sugulustunde. Isaie hülgab venna, kes mahajäetuna hukkab, ja naaseb pärast meeleheitlikke pingutusi koos õrna kandamiga oma onni. Ta usub, et päästetud hindulanna elab, kuigi see on tagasiteel juba surnud.

Kogu situatsioon (mäkketõus, lennuki leidmine, selles omakorda haavatu leidmine, vendade omavaheline viimne heitlus, Isaie

laskumine haavatuga, Marcellini lepituse otsimine ja kuristikku langemine on antud nii nägelikult, et lugeja osavõtutunne on vältimatu. (Mõndagi elamuse võimsusest võlgne kindlasti ka tõlkijale.) Teose sümboli väärtus seisneb selles, et nii nagu teise suure prantslase Victor Hugo «Pariisi Jumalaema kirikus» muutis Quasimodo kauniks armastus mustlastüdruku vastu, muudab inimese kauniks, ülendab teda ta üksilduses elu nimel tehtav heategu. Lugejatena me midugi ootame — ja pean tunnistama, et ootasin minagi —, et Isaie' heategu korvatakse: päästetud hindulanna jääb elama, armub oma päästjasse ja abiellub temaga. Ent teose lõpp ei järgi seesugust võimalikku tüüplahendust. Nõnda võimendub «Leinava lume» idee teist kordagi, näidates meile, et tõeliselt suur heategu on tegu, millele ei oodata tasu või mille tasu ongi vaid lootuses.

Olen nüüd «lõiganud» teose kihtideks. Üksikasjalikult võiksin veel peatuda jutustamise tempol, mis on vastavuses parasjagu toimuvaga (ilmekat võrdlust pakub selles plaanis näiteks romaani ekspositsiooni aeglus ja kulminatsiooni *furioso*). Võiks osutada dialoogi pingestatusele, stiili lapidaarsusele ja kogu tekstist õhkuvale erilisele fluidumile. Kuid eeltoodugi tohiks olla piisavaks märguandeks võimalusest kohtuda tõelise kunstiteosega, mis on ühtaegu nauditav ja õpetlik.

SIRJE KIIN

«Ei ialgi raugemisest»

Priidu Beier. Vastus. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 80 lk.

Lõpuks ometi: Beier on päral, Beieri raamat on ilmunud. Läks aega mis läks, olgu õhukesse esikkogusse kokku surutud valik milline tahes, peasi, et ta on olemas — üks 1970. aastate lõpul luulesse tulnud põlvkonna kauaoodatud märknimesid, pooleldi legend juba enne, kui looja ise õieti suud lahti teha on saanudki. Aga legend pole sündinud tühjast. Beier on olnud noorte luuleõhtute täht juba liigagi kaua. Ka triiki on jäänud sest särast jälgi. Beier debüteeris ju silmapaistva, 11 luuletusest koosneva tsükliga kogumikus «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi» 1977. (Enne seda oli ilmunud üks luuletus «Sirbis».) Kogumik sisaldas «Noorte kirjandussünnimusele '76» saabunud ligi 300 autori tööde hulgast valitud ja valijaiks olid Viivi Luik, Jaak Jõerüüt ja Mati Unt. Valiku tulemusena avaldati 13 noore autori loomingut, kõige rohkem luuletusi oli valitud Doris Karevalt ja Priidu Beierilt. Tähenab, nad mõlemad olid mõjunu milleski veenvamalt kui ülejäänud 300.

Ja nad mõjuvad veenvalt ka valitud 13 seast veel nüüd, kümme aastat hiljemgi. Mõlemas, nii varases Karevas kui Beieris oli selgesti tuntav illusioonideta põlvkonna eitav programm, mille jaatus seostub (Kareval tekstis, Beieril alltekstis) sisemise tundlikkuse ja armastusjanuga. Ainult et Kareva on algusest peale püsinud kehtiva luuletraditsiooni raamid, kuhu Beier, samuti algusest peale, pole mahtunud ega tahtnudki mahtuda. Beieri toonane tsükkel on kantud trotslikust depoetiseerimissoovist, ta kirjutas juba 1970. aastate keskel antiluulet, milleni nüüd on ka trüki jõudnud Jaan Kaplinski ja Paul-Eerik Rummo («Õhtu toob tagasi kõik» ja «Ajapinde ajab»). Beieri tsükkel demonstreebib nii vormivaldamist kui vormivabadust, ta on pigem vormist üle, ta põlgab vormi vormi pärast. Ta murrab literatuurseid, värsiõpetuslikke trelle. Ja neist paistab läbi tugeva omapärase luuletaja isiksus — artistlik boheemlane, kel on üksindust ja hüljatust põdev lapsehing.

Doris Kareva tunnetus oli sama mis Beieril («Discost 75» ja «Introductionist» said põlvkondlikud lipuluuletused). Neil olid juba siis olemas kõik tunded ja varjundid, mis seda põlvkonda ühendasi: telerilaste ootused ja kahtlused, valu ja häbi. «Rohkem veel kui minu enda häbi, / painab meie aja häbi mind,» kirjutas noor Kareva. Trotsliku tuhinaga pealkirjastas Beier oma pettumusluuletuse «Ilma ideaalideta». See ei osutunud täpseks. Sisulist viga on ta ise märganud ja ise parandanud: esikkogus mainitud luuletust ei ole, selle asemel on olulisem ning täpsem programmluuletus pealkirjaga «Ilma illusioonideta». Rõhutaksin: ilma illusioonideta, mitte ilma ideaalideta. 11 luuletusest kirjandussünnimuse vihikus on esikkogusse jäänud vaid kolm, neistki kaks ümber tehtud kujul: «Kosjakuulutus», «Miljon roosiõit» ja «Linna vahel jõlkudes». Et «Kosjakuulutuse» esialgselt variandist on järele jäänud vaid üks kärbitud rida, siis pakub kahe variandi võrdlus võimaluse näha, kui suuresti on Beieri kujundimaht ja artistlikkus tollasele valmisolekule vaatamata kasvanud:

1976 Kosjakuulutus

Ta aukus silmades on ikka olnud rõõm, need mõned kivid pole teda ära rikkunud. Ta elab ikka, kuigi peas on kõõm, kuigi keegi talle oma sõbrakätt ei ole pakkunud.

Ta südames on sadu lilli salalikult tärnanud, kuigi ükski neid ei ole kastnud neid, kuigi ükski süda pole talle ärnanud — ta on kannatlik ja lontis kõrvadega Peig!

Ta silmis alati on põlend optimism ei ole ebaõnn ta iseloomu rikkund ei põe ka haigusi tal hobiks kultuurism ei otsi rikkast naist vaid hingerikkust

ta südames on lilli salalikult tärgand kuid ükski säält neid noppind pole vainult teid kui ta pilti kogu kaanelt oled märgand ta ootab surmani just Sind Sind ainult

Hõredavõitu ja lamedalõpulisest algvarian- dist on saanud groteskne enesepildistus, tõsi- naljakas ja puänteeritud portree. Ka luule- tuse «Miljon roosiõit» lõpustroof on uues variandis vaba lauslapsikust sentimentidist («Tuul paitas nägu, / kuu tegi kalli»), selle asemele on kirjutatud meisterlik suure ja väi- kese plaani vahetus, tähtsa ja tähtsusetu oota- matu peapealepööre:

nutsin lollike nägu
kriimuline ja must
ei teadnud et ema leiaks
üllesse kohvikust.

Kui suur võib olla väikese inimese mure ja kui väike võib olla suur inimene — kõik mahub ühte väikesesse stroofi. Ärajäetud kirjavahemärgid, kõnekeelsus jni muutused lasevad luuletaja taotlusi paremini esile tulla, luuletused mõjuvad «Vastuses» vabamalt ja mitmeplaaniisemalt, loomulikult.

Hoopis teistsuguse luuletajapalge keeras Beier aga ette 1979 ilmunud kogumikus «Noori autoreid '77», kus avaldatud 7 luu- letust näitavad teda tundliku lüürikuna: hell, õrn, igatsuslikult valus. See, mis esimeses tsükklis oli vaid alltekstis aimatav, on siin ilm- selge ja nähtav: Beieril on eneseiroonia ja groteski taga erakordselt valutundlik hing- süda, kui soovitakse otseöeldult, siis — ideaal. Selle laadi üheks tippluuletuseks pean «Kaugel, kaugel on Penuja» (esikkogus lihtsalt «Penuja»), kus lüürilise kirjelduse kanda on kojunaasja hääbumise-väsimise meeoleu, millele kontrasteerub sõestunud palkidega talust hõõgav turvalisus ja kojusaabumise hommikusära. «Penujas» on müüdi mõõtu.

1979. a tsüklist on esikkogusse võetud samuti vaid kolm pala. «Vastuses» kannavad nad pealkirju «Penuja», «Külaskäik» ja «See laul». Kui «Penuja» näitas Beieri lüürilist annet, siis «See laul» näitab Beieri iroonia teravust ja haaret: Beier ironiseerib nii 1950. aastate pateetika kui ka 1980. aastate roman- tika üle. Beieri iroonia on põhimõtteline: ta ei talu tegelikkusest lendutõusvat laulu. Tema enda luule poeetika on põhiolemuselt realistlik, ükskõik kui vilets ka ei oleks tege- likkus, kui hall-luitunud kodutoad või kui katki lapsepõlvelehel («Külaskäik»). Sellepä- rast kõrvutuvadki «Selle laulu» iroonilises

isamaanägemuses «joodikute kisa» ja «Oo Eestimaas».

Lüüriline ja irooniline Beier oli niisiis olemas ja valmis juba 1970. aastate teisel poolel. Koos Karevaga oli talle «Viies tüdruk ja kaheksas poisis» antud võrdne stardi- positsioon. Täna on Kareva avaldanud neli luuletuskogu, viies, «Vari ja viiv», ilmub veel 1986. a sees. Kareva läks jaatuse teed. Põlvkondlik rist ja häbi pöördus süga- valt romantilise luuletraditsiooni, Karevast sai valguse ja armastuse kargpuhas laulik. Ta liitus lendutõusu luulega (Viiding, Luik, Kaplinski), täiustus ja tõsines. Beier läks vastupidises suunas, ja minna vastuvoolu on ikka raskem kui mitte võimatu (oleneb voolu tugevusest). Beieri raamat on hilinenud ligi kümme aastat ja peab nüüd oma kokkultsu- tud valikuga andma autori arengust — vaimukast koolipubekast tõeliseks armlaulu- peiariks. Beieri teekond võinuks meie ees avaneda samahästi neljas-viies väikeses kogus kui nüüd ühe raamatukese viies tsükklis.

Ehkki «Vastus» ei anna mingeid dateerin- guid, kannavad Beieri luuletused nii selget ajalisi-ealist ja põlvkondlikku pitserit, et võib vist rängalt eksimata väita: I tsükkel sisaldab 1970. aastate keskel väikelinnas kasvanud koolipoisi luulet. Tegevus toimub bussijaa- mas, internaadis, koolis. Vaimukused vahel- dud ahastavalt tõeliste appikarjetega: «Teh- ke ometi midagi!» Põhikonflikt seisneb täis- sõõnud, massikommunikatsioonikanalitest tulvava roosamannalise idüllis ja ahistavalt piiratud tegelikkuse vastuolus. Varakult väljen- dud sotsiaalne närv ja valuline ärksus vormu- vad manifestiks tsükli lõpuluuletuses «Ilma illusioonideta». Beieri põlvkond ei talunud (jah, juba võib neist kõnelda minevikus) tühi- esteetilist targutamist, sisuta jäetud klassika- ja idealiserveerimist, sõnu sõnade pärast, vormi vormi pärast. Neile oli tähtis sisu, kunsti seos tõelusega, olgu see siis niisugune, nagu ta on. Neile oli tähtis tööde.

Teine tsükkel pakub 6 luuletust ja jääb kuidagi poolikuks. Siia võinuks teemaüht- suse, sisutaotluse poolest kuuluda veel näi- teks suurepärase kultuurirunnetusega vaba- värsiline luuletus «C. R. Jakobson» vms. Aga lõpuks, mis tähtsust sel on, kuhu tsükklisse üks või teine hea luuletus käib. Peaasi, et need nägemuslikku intensiivsust ja pigem liivilikku kui jakobsonlikku isamaalust hoo- vavad luuletused on loodud ja lugeda antud: «Kodu», «Penuja», «Külaskäik», «C. R. Ja- kobson». Beieri kodulüürika on vaba piim- jasmagusast nostalgiaudust, ta näeb kogu seda armetust läbi ja armastab ometi. Ülespuhutud on viimane asi, mida Beierilt leiaks, olgu asi või isamaas. Täisverd tabletina romantilise «unelmaisse kõrgunud õhulossi» raviks mõjub «Maa».

Teine ja kolmas tsükkel on kirjutatud ilmselt 1970. aastate teisel poolel. Kolmandas tsükli võtab isamaaluule travemata groteskema, iroonilise ilma. Rahvusliku piiratuse võrdkujuks saab «Liliputimaa», kokteil anglo-ameerikaliku massikultuurisümboli Miki-Hiire laulust, Suitsust, Koidulast jm. Paroodia kasvab üldistuseks: rahvusliku lapsikuse, äratuntava sotsiaalse abituse ja kinnijooksu taju vormub nägemuslikuks kujundiks:

üks poiss tahtis suureks saada
aga rohi jäi rinnuni
ja igavesti nüüd kahtlud
kasteheina sees rinnuni

Kolmandas tsükli laotab tiibu veel üks kõnekas kujund «Deemon», mitte lendutõusev, vaid mahalangev ja ennastpurustav tiivuline olend. Beieri Deemon lendab rinnaga vastu tänasele juhtluulele, tema tiibade sära ja lennuilevus ei ole suunatud mitte maast lahti, alt üles, vaid vastupidi: ülalt alla maha «kui väik, mis sähvib elektrist». Beier ei lähe nagu kergeusklik Nils Holgersson lendama hanetiivul isamaa ilu imetlema, vaid kõnnib kõigi kujunditega maa peal «mõttessevajunult endas» ülal lehivate tiibade all. Ta teab juba ette, et «sinu säravast ulmast / lauale koltunud lehte / näen langevat kord sinu pulmas» («Andestamatult sentimentaalne»). Liliputlik piiratusseahistus leiab vabastava väljapääsu naljakas «Päkapikus», mida pakuskin lugeda igale inimesele, kelles veel last on.

Neljas tsükkel on põhiliselt loodud tudengipõlves, niisiis 1976—1983 (TRÜ ajaloo-osa-kond filosoofia ajaloo eriplaaniga). Kirjanduslik kool tuleb aga mujalt: Toomas Liivilt, Johnny B. Isotammelt, kellele leiduvad pühendused («Protokoll Ralf M. kummalisest käitumisest», «Madonna»), aga ka mainimata jäänud Andres Ehnil, Jüri Üdilt jt. Beier on õnnestunult ühendanud Juhani Liivi ja Toomas Liivi, tulemuseks on Priidu Beier, kes sünteesib artistlikult eneseiroonia, paroodia ja lüriismi. Tema vormivigurdusi kannab ikka tundmuslik sisu, ka läägete šlaagrite paroodiaist võib ta teha nauditava ajastutabamise («Ajulageda shimmy. Šlaagritekst 20-ndate aastate stiilis», «Broadway. Boogie-Woogie») või söösta kaasaegse absurdse linnakultuuri meeltesse («Olympia») või visata nalja «Maailma lõpu» üle. Ent kõige

olulisemana näen välguna alla langeva deemoni teisikut — luuletaja minakujundit Ikarost. «Ühe Ikarose kaebed» kostavad minuni ettenägeliku autoportreena, mida mõne aasta eest võinuks ju võtta irooniana, nüüd aga mõjuvad nad päris ehtsalt. «Lillis hinge vaakuvale» haavatud Ikarosele vastandub erilise sarkasmiga kirjapandud «Märter», keda maine saatus enam karvavõrdki ei loksuta, peaaigi, et kibuvitsakroon oleks välja teenitud, sest märter olla on püha. Beierit loksutab maine saatus isegi väga, ja mitte ainult ta enda maine saatus.

Viimane, viies tsükkel koondab küpset armastuslühirikat, mis on sedavõrd isiksusekeskne, et vormivallatustel, iroonial ega groteskil pole siin enam kohta. Luule muutub rangevormiliseks, riimiliseks, enamasti puhtaks nelikvärsiks ja tulvab tundejõudu, mida kannavad vastandeist pingestatud kujundid. «Palavus», «Kurbus», «Nii puhas» ja valusvalge «Talv» on luuletused, mis kuuluvad uue luule paremiku mitte ainult noorte luule sarjas, vaid terves tänases luulepildis. Armulauludes saab Beierist tõeline peiar, tundehtsus ei tee luulet magusaks, Beier säilitab ka siin endas mängleva peibutaja («Hulkur») või jääb roosavabalt kargeks. Liliputi-päkapiku motiivi viib lõpule filosoofiliselt võetav «Kevad»: «kannad kaotusegi rasket kartust / sa endas väikses rõõmsas kääbuses», millele vastandub «Jälle jälle jälle», luuletus, mis näitab, et haavatud Ikaros on toibumas: «nüüd tiibu mus laotab kotkas»:

ja enne uinumist mõtlen
ma pilvede lauglemisest
nad on nii rahutult tõttel
ei iialgi raugemisest

Vääramatut veendumust toetab eestpoolt kaasavõetud varaküps teadmine — «Eesmärk»:

ei rahu elata siin isekeskis
ei leita rahu mitte mitte kuskil
ja seda ei too õnn
veel vähem õnnetuski

Beier ei taha osata lohutust pääst, «Vastuses» «ei lepitata lohutata meeli», vaid nähakse armutult seda, mis ajas ja inimeses näha on, naer ja pisarad läbisegi. Beier luuletab ja armastab enesepettuseta. See ongi tema eitus ja jaatus, tema «Vastus».

VILEN KÜNNAPU Arhitekt Steineri uus elu

Arhitekt Steiner hakkas liginema keskeale. Tasahiljukesi purunesid nooruse illusioonid, ta tundis, et lagi hakkab lähenema. Ausalt öeldes oli tal kõrini ka oma kolleegidest, ajakirjadest ja raamatutest. Mitmed korrad külastas ta arste, kuid tulutult, depressioon aina süvenes. Järsku küpses Steineri peas otsus — ära siit! Steiner sõitis Kirgiisiasse ja hankis seal üsna hõlpsasti lambakarjuse ametikoha. Kesk pruunikaid mäeseljandikke ja looklevaid mägesid leidis ta endale uue asupaiga. Peatselt avastas ta, et lambad on üsna intelligentsemad kui mõned inimesed. Tasapisi leidis Steiner lammastega kontakti, õppis ära nende keele ja sai tagasi kaotatud hingerahu. Täpselt kaks aastat hiljem valis ta oma karjast välja kaksada viiskümmend kõige tublimat lammast ning sõitis rongiga tagasi kodulinna. Lammastel ei võtnud aklimatiseerumine kaua aega ja peatselt võis Steiner asuda oma põhiürituse kallale. Vastvalminud ooperi- ja balletiteatris anti suur kontsert. Esimeses osas esitas Steiner lambakeelseid soololaule, kuid teises osas olid laval lisaks Steinerile ka juba kõik kaksada viiskümmend lammast. Üheskoos lauldi, tantsiti, määgiti ja mökitati. Publik oli vaimustuses, ovatsioonid ei lakanud, püsti seistes nõudsid vaatajad lisa. Steiner oli õnnelik, ta tundis, et lammaste laul oli midagi enam kui tavaline õhu võnkumine, tegemist oli pigem atmosfääris lahustunud arhitektuuriga. Steinerit autasustati medalite ja aukirjadega, restorani «Kaukaasia» direktor kinkis talle liigutusehoos koguni oma suspelpüksid. Koorijuhite ühingus arutati lammaste laulupeo sisseseadmise võimalust ning spetsiaalse laululava ehitamist selle tarbeks. Steinerile ja tema trupile tuli ohtralt küllakutseid, üks ametlik kiri saabus koguni San Francisco Moodsa Kunsti Muuseumist. Kuid Steiner tundis, et igal ajal on oma piir. Peale pikaajalist nõupidamist lammastega otsustati Kirgiisiasse tagasi sõita. Teel koju külastati Pihkvat, Velikije Lukit, käidi Lermontovi duellipaigas ning anti väike kontsert Mineralnõje Vodõ lennujaamas. Seal lennati aga otsejoones kodukarjamaadele, kus ülejäänud lambad ja nende karjused juba ees ootasid. Üheskoos söödi šašlõkki, krõmpsutati rohtu ning tantsiti kasatšokki. Steiner kahetses ainult ühte — suures tantsuhoos oli ta tübe-teika kukkunud lõkkesse ja tules märgata-vaid kahjustusi saanud.

TOOMAS KALL Reaktionäär

Evald Juuse teadis kohe, kelleks saada, nii et juba abiturientina vastas ta oma õpetajatele rõõmsalt ja särasilmset:

«Jah, ma tean, mis minust tuleb! Minust tuleb reaktsionäär!»

Peagi selgus, et Evaldi siiras noorustuhinas tehtud ülestunnistus ei olnud tühi hooplemine. «Pidevalt oma teadmisi täiendades omandas visa noormees vastava erihariduse», nagu nüüd üks juubelikogumik teda tutvustab, ning ta suunati niisugusele tööle, kus võis «segamatult oma kutsumusele järgneda».

Aastad läksid. Evald Juusest oli saanud võimekas ja kohusetruu töötaja, kes lisaks oma ala põhjalikule tundmisele seda ka armastas. Ta oli kindel oma otsustes, kartmatu võitluses stabiilsuse ja heaolu eest. Evald Juuse oli karmi käega mees.

«Olen vist päris tubli ja hakkaja reaktsionäär», mõtles ta vahel oma tööst kokkuvõt-teid tehes ja uusi plaane kavandades.

Aastad läksid, aga mida edasi, seda rohkem oli nagu millestki puudu. Evald oli selles mõttes tavaline inimene, et talle oleks meeldinud natuke kuuluda olla. Paraku jäi puudu just kõige ihaldatavamast — reaktsionäärikuulsusest.

Hoopis vastupidi. Kabinetitöötajana, keda paljud teavad, aga vähesed nägupidi tunnevad, kuulis ta vahel liigulgeid kuluarvest-lusi ning talle selgus hirmus tõde. Nii kurtis kord üks noor helilooja teisele, et ta klaveripalade tsüklit (mille tema, Juuse, muide täiesti ekslikuks, paar asja aga lausa vaenu-likuks oli tunnistanud) ei lubata kahte pala avalikult ette kanda. Selle peale oli teine samasugune vulgaarne vibalik õnne tänanud, et «vähemalt Juuse kuulamisel kohal oli, muidu oleks veel kõik tagasi pekstud».

Teine kord räägiti ühest näidendist, mille lõpusteenile Juuse soovitanud külge pookida positiivse tegelase — noore freesijaõpilase monoloogi, et tasakaalustada Ümera-teema ühekülgset tõlgendust ja teose üldist kadu-vikku õilistavat suunitlust. Keegi kolleeg, kah juuksed sorakil, lohutanud autorit, et «see on kindlasti mingi eksitus, las jõuab asi Juuseni, küll need übertegijad siis paraja palga saavad».

Kolmas kord arutati mingite preemiade määramist. Üks kunstnik, kelle realism Juusele algusest peale imelik ja tülgastav oli tundunud, laiutas käsi ja seletas teisele oma-

sugusele habemikule, et «seda võiski arvata, et nad minu ilma preemiata jätavad — žüriis juhme palju, jõuab siis Juuse kõigiga sõida».

Pärast neid vapustusi harjus valvsaks muutunud Juuse märkama iga vähimatki vihjed oma võimalikule ametialasele küündimatusele. Polnud siis ime, et vihjed paistsid üha sagedemat. Tundus koguni, et mida rohkem ta püüab, seda vähem teda reaktionääriks peetakse. Ainult siis, kui Evald Juuse tõelise reaktionäärina jõulupühi pidas, avaldasid reaksid talle tunnustust:

«Reaktionäärivana tuleb, reaktionääri- vana tuleb!»

See ei olnud muidugi kellegi lohutus. Evald Juuse tajus valuliselt, et ta karjäär oli katkemas. Polnud mingit tahtmist edasi töötada, kui puudus rahva tõeline tunnustus — reaktionäärikuulsus.

Aastad läksid, asjad aga läksid järjest hullemaks. Inimesed, kellele kibestunud Juuse oma nurjunud elukäiku ümber jutustas, ei paistnud teda sugugi mõistvat. Paaril korral soovitasid juhututtavad, et ärgu ta ennast piinaku, vaid katsugu Juuse jutule saada — on küll kõva ülemus, aga kuulu järgi mõistlik mees, mitte mõni reaktionäär.

Juuse võttis kokku viimse jõu.

Ta pani seisma tähtteosed, kukutas läbi etendusi, kärpis memuaariraamatuid, jättis ära külaliskontserte, sulges kateedreid, tühistas kolleegiumide otsuseid, piiras auhinna- summasid, katkestas lepinguid, tagandas kunstinõukogusid, pidas nõiajahte, nudis est- raadikavasid, likvideeris almanahhe, kiusas taga terveid muusikavoole, külmutas kinni eelarveid, mõnitas autoriõigusi, võltsis kultuurilugu, rikkus loomingulist atmosfääri, vähendas paberifonde, lühendas kirjandusprogramme, kleepis silte külge, takistas loomulikku põlvkondadevahetust, solkis repertuaare, muga- ndas tõlkekirjandust, raiskas andeid, vaikis geeniusi surnuks, hävitas kunstihuvi, keelas festivale, pärssis žanrite arengut, purustas rühmitusi, lõikas filmidest stseene välja, tõstis kääbuseid pjedestaalile, materdas uusi uurimissuundi, jälitas pikajuukselisi, kaotas kultuurisidemeid, võttis näitusi maha, edutas alluvaid reaktionääre, põlistas aegunud, kül- vas umbusku ja viha. Vähestel tööst vabadel tundidel kaalus Evald Juuse võimalusi kiriku- kuvande taaskehtestamiseks ja vabaõhu- tapalava püstitamiseks mõnes Tallinna ja Tartu käidavamas kohas, et kord ometi kord majja saaks. Enda arvates oli Evald Juuse läinud nüüd kõige kaugemale, kuhu reakt- sionäär üldse minna võib.

«Olen vist kindlasti juba purureaktio- näär,» mõtiskles Juuse elutööst kokkuvõt- tede tehes.

Pensionile saatmise pidulikus õhkkonnas

torkas Juusele valusasti kõrva iga sõna iga esineja tervituskõnes. Nii palju kiitust ja tänu oma rahva vaimuelu edasiviimise eest ei olnud seni kuulnud ükski kunstimeister ega paista ka kedagi, kes seda lähemal ajal kuulda saaks. Juuse aga tundis, et teda on lõplikult reedetud: mitte keegi, mitte ükski sõber ei meenutanud ainsagi hea sõnaga Juuse eluaegset lakkamatut võitlust reakt- siooni võidu nimel, ükski seltsimees ei nime- tanud teda hellitavalt reaktiooni nimetuks kangelaseks, kelleks ta end oma tagasihoid- likkuses tahtis pidada.

Evald Juuse on üks neid, kelle elutöö tege- liku väärtuse hindamine meil alles ees seisab. Mees on väärt, et jõuaksime seda teha veel tema eluajal.

KONSTANTIN MELIHAN Grafomaaniast (traktaat)

Tõlkinud Toomas Kall

Grafomaan on inimene, kellele MEELDIB KIRJUTADA SÕNU. Kesjuures kõiki sõnu, mis üldse ilmas leidub. Need sõnad on: maja, tool, puu, masin, atmosfäär, vanaema, liiv, relvakandja, kurakäsi, hommik, päev, kesk- päev, tuuleil, edevus, laat, saago, saaga, For- syte'id, ofsaidid, meteoor, streptotsiid, strepto- kokk, melon, Delon, naiselikkus, küürakus, kaamel, kaaviar, biifsteek, špiisser, fišbein, Spitzbergen, lihtsalt špits, oliiv, tvist, Twain, markšeider, šariaat, enteriit, adsorbent, leu- tadiaen, oliopter, ganoid, gnajakool, gummi- gutt, gabioon, getinaks, goljaar, glüpt ja ge- senk. Ent samuti — globuliin, grammofon ja grafomaan...

Grafomaan arvab, et kirjaniku meister- likkus on olnud ainult SÕNADE JÄRJEKOR- RAST. Kuid sõnade järjekorrast kirjaniku meisterlikkus küll ei olene. Veelgi enam, ei kirjaniku sõnade järjekorrast olene meister- likkus.

Grafomaan ei armasta mitte ainult sõnu, vaid ka sõnade loomist, teiste sõnadega — SÕNALOOMET. Tema sõnaloomelisesse harjutistesse kiindumise põhipõhjus on kaas- nev muljend, nagu loodaneks sel puhul midagi põnevustiinet ja igavusahtrat.

Pealegi tunneb grafomaan HALVASTI SEDA KEELT, milles tal kirjutada. Ja teeb isegi ühesse lause sisse kahte või koguni kolme viga.

Grafomaanile meeldib LAUSE MELOO- DIA. Lause meloodia pimestab teda. Teda kurdistab lause meloodia. Lause meloodia uinutab teda, see haarab ja keerutab, ja keerutab, ja keerutab, ja keerutab, ja kee- rutab, ja keerutab ja pööritab.

Tiina Reinsalu
«Vihm lumel», värviline lito
1986

Tiina Reinsalu
«Mägi», värviline lito
1986

Sageli grafomaan TERAVMEELITSEB, kuid alati kohaltult. Sihuke on juba kord grafomaani *c'est la vie*. Veereb nagu Hermes.

Grafomaanil EI JÄTKU MÖTTEID. Ta tahab öelda midagi tarka, midagi uut, aga kahjuks ei jätku tal mõtteid. Kuidas grafomaan ka ei ponnistaks, ikkagi ei jätku tal mõtteid, et öelda midagi uut, midagi tarka. Tema aga kirjutab, kuigi endal mõtteid ei jätku. Kirjutab ja kirjutab, kirjutab ja kirjutab. Paneb punkti. Puhkab. Ja jälle kirjutab

ja kirjutab, kirjutab ja kirjutab, kirjutab ja kirjutab.

Grafomaania, sõnalahtisuse, keelepidamatuse, paberimäärimise ja ridadetreimise tipp on omaene ridadetreimise, sõnalahtisuse, grafomaania, paberimäärimise ja keelepidamatuse TEADVUSTAMINE, omaene keelepidamatusest, sõnalahtisusest, paberimäärimisest, ridadetreimisest ja grafomaaniast KIRJUTAMINE ja koguni selle AVALDAMINE...

JUTUSABA

GILBERT KEITH CHESTERTON Raamatu needus

Professor Openshaw'd tabas alati plahvatuslik raevupurse, kui keegi teda spiritistiks või spiritismi pooldajaks nimetas. Ent sellega polnud plahvatusohtlik aine temas kaugeltki veel ammendatud, sest raevu sattus ta ka siis, kui keegi teda spiritismi vastaseks nimetas. Professor Openshaw tundis uhkust, et oli kogu oma elu pühendanud ebatavaliste psüühiliste nähtuste uurimisele, ent uhke oli ta veel ka selle üle, et polnud iial lasknud aimata, kas ta peab neid tõesti psüühiliseks või üksnes nähtumuslikuks. Miski ei valmistanud talle nii suurt naudingut kui viibida veendunud spiritistide ringis ja hävitavalt kirjeldada, kuidas ta oli paljastanud ühe meediami* teise järel, avastanud ühe petise teise järel, sest ta oli tõepoolest mees, kel oli uurijatalenti ja taipu, kui ta pilk kord juba mingile objektile kinnitus, ning meediumidel kui ülimalt kahtlastel objektidel peatus ta pilk alati. Sageli pajatas Openshaw, kuidas ta oli ära tundnud ühe ja sama petturspiritisti kolmes erinevas maskeerings: naiseriuetes, valge habemega vanamehena ja tumeda šokolaadikarva nahaga brahmaanina. Tema üksikasjalised jutustused tekitasid tõsisuslikes ärevust ning see nende eesmärk oligi. Kurta polnuks siin tegelikult midagi, sest ükski spiritist ei eita ju, et meediumide hulgas on ka petiseid. Aga professori latusad lood võisid vabalt viidata ka sellele, et kõik meediumid on petised.

Ent häda lihtsameelsele ja puhtsüdamlikule materialistile (ning eks ole ju kogu materialistide tõug üsna puhtsüdamlik ja lihtsameel-

ne), kes neid jutustusi kuritarvitas ja sõandas väita, et vaimud ei ole kooskõlas looduseadustega või et niisugused lood on vaid vana ebausku või et kõik see on jama ja tühi jutt. Seadnud sedamaid oma teadusliku laskepatarei vastassuunda, pühkis professor materialisti võitlusväljalt minema selliste täiesti kaheldamatute juhtumite ja seletamatute nähtuste kanonaadiga, milledest õnnetu ratsionalist polnud elu sees kuulnud. Ta puistati üle daatumite ja detailidega ning toodi ette kõik seletused, mida oli välja pakutud ja millest loobutud, toodi ette kõikvõimalikud argumendid. Arusaamatuks jäi ainult see, kas tema, John Oliver Openshaw, uskus või ei uskunud vaimudesse. Ükski spiritist ega materialist polnud võinud kunagi hoobelda, et on selles selgusele jõudnud.

Professor Openshaw, kõhetu mees õlgkolase lõvilaka ja hüpnootilise vaatega helesinistes silmades, vestles oma sõbra isa Browniga trepil hotelli ees, kus nad mõlemad olid just hommikueinet söönud ja enne seda ka ööbinud. Professor oli saabunud üsna hilja ning läbinisti kurnatuna pärast üht oma suurejoonelist eksperimenti ja oli ikka veel erutatud lahingust, mida ta, nagu ikka, oli pidanud üksi ja seejuures mõlema poole vastu.

«Oh, ma ei pea muidugi silmas teid,» sõnas Openshaw naerdes, «teie ei usu seda ka siis, kui see tõsi peaks olema. Aga kõik need inimesed pärivad minult lakkamatult, mida ma püüan tõestada. Näib, et nad ei mõista, et ma olen teadlane. Teadlane ei püüa midagi tõestada. Ta üksnes püüab leida seda, mis ise ennast tõestab.»

«Ainult et ta pole seda veel leidnud,» lausis isa Brown.

«Noh, mul on mõned seisukohad, mis polegi nii eitavad, kui enamik inimesi arvab,» vastas professor, vaikinud hetke, kulg kort-

* lad k «keskkoht», isik, kes spiritistide arvates on vahendajaks vaimude ja inimeste vahel.

sus. «Igal juhul kujutan ma ette, et kui selles kõiges midagi on, siis otsitakse seda vales kohast. Kogu asi on ülearu teatraalne, liiga toretsev, kõik see nende sätendav ektoplasma*, trompetid, hääled ja muu, mis järgib melodraama ja kopitanud, kodukäijatest kubisevate ajalooliste romaanide reegleid. Olen hakanud mõtlema, et kui nad ajalooliste romaanide asemel tunneksid huvi ajaloo enda vastu, siis leiaksid nad tõesti midagi. Ainult et mitte ilmutisi.»

«Nojah, ilmutised ju üksnes ilmuvad,» sõnas isa Brown, «teie ütleteks vist, et kodukäijad on vaid nähtumuslikud ilmingud.»

Professori pilk, mis tavaliselt oli hajevil, muutus järsku teravaks ning keskendunuks, justkui märganuks ta mõnd kahtlustäratavat meediumi. Ta meenutas inimest, kes on paitanud silmakoopasse tugeva suurendusklaasi. Muidugi ei pidanud professor preestrit kahtlaseks meediumiks: ta tähelepanu äratas hoopis see, et sõbra mõte nii kärmesti tema omale järele jõudis.

«Ilmuvad,» pomises ta, «tohoh! Imelik, et te seda just praegu ütlete. Mida rohkem ma seda asja uurin, seda rohkem hakkab ma arvama, et üksnes ilmumisi otsides kaotatakse väga palju. Vaat kui vahel uuritaks ka kadumisi...»

«Jah,» sõnas isa Brown, «lõpuks ei jutusta ka tõelised haldjalood kuigi palju kuulsate haldjate ilmumisest nagu Titania esilemanamine või Oberoni kujutis kuivalgel.** Aga on lõputult legende sellest, kuidas inimesed kaovad, sest haldjad on nad ära röövinud. Kas peate silmas Kilmenyt või Värsisepp Thomast?***»

«Pean silmas tavalisi tänapäevainimesi, kellest te ajalehest olete lugenud,» vastas Openshaw. «Imestage pealegi, aga just see on praegu mu jahiala ja juba pikemat aega. Ma usun, et paljusid psüühilisi ilminguid saab ära seletada. Ent kadumisi, kui nad pole just psüühilised, ei suuda ma seletada. Inimesed, kellest kirjutavad ajalehed, kes kaovad ja keda enam iial ei leita — jah, kui te teaksite neid üksikasju, mida mina... Ja just täna hommikul sain oma mõttele uue kinnituse: väga kummalise kirja ühelt vanalt misjonärielt, täiesti usaldusväärsest mehelt. Ta tuleb täna hommikul minu juurde. Vahest sööksite minuga lantši, siis räägiks in teile meie kohtu-

* spiritismis mõistatuslik aine, mis väljub meediumi suust.

** Titania, Oberon — haldjate käskijad, vt W. Shakespeare'i komöödiat «Suveöö unenägu»: «Teosed», kd 3, Tln, 1963

*** Kilmeny — tegelane šoti poeedi James Hoggi (1770—1835) ühest legendaarsetest poemist. Värsisepp Thomas — Thomas the Rhymer, ka Thomas of Erceadounne, XIII sajandi šoti poeet, kasutas oma luules legendimotiive.

mise tulemustest; muidugi jääks see ainult meie vahele.»

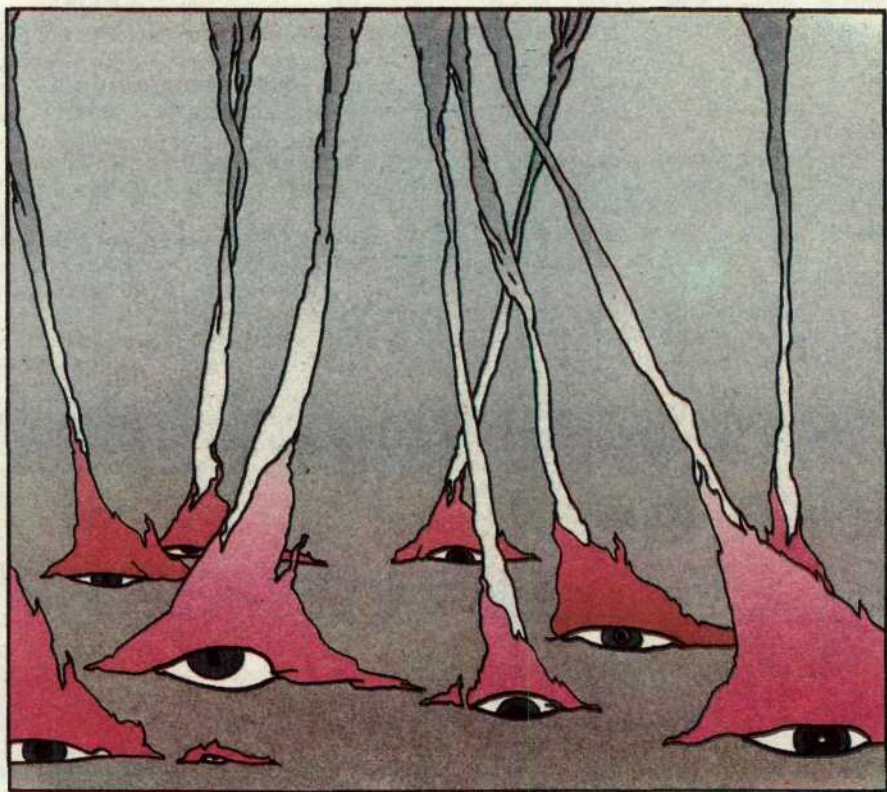
«Täna, seda võib, kui just haldjad mind vahepeal ära ei röövi,» sõnas isa Brown tagasihoidlikult.

Niisiis läksid nad lahku, Openshaw pööras ümber nurga ja suundus kontorisse, mille ta lähikonnas oli üürinud — peamiselt selleks, et välja anda väikesemahulist ajakirja kõige kuivemat ja agnostilisemat laadi märkustega psüühiliste ja psühholoogiliste tähelepanekute kohta. Openshaw'l oli ainult üks ametnik, kes istus kontori ooteruumis laua taga ning liitis kokku arve ja fakte trükitud aruannete tarvis. Professor peatus, et küsida, kas mr. Pringle juba käis. Ametnik vastas eitavalt ja jätkas automaatselt arvude liitmist, professor aga läks oma kabineti suunas. «Muide, Beridge,» lisis ta veel üle õla, «kui mr. Pringle tuleb, saatke ta kohe minu juurde. Te ei pruugi oma tööd katkestada — kui võimalik, tahaksin neid märkmeid veel täna lõpetatuna näha. Kui ma homme hiljem tulen, siis jätke need minu lauale.»

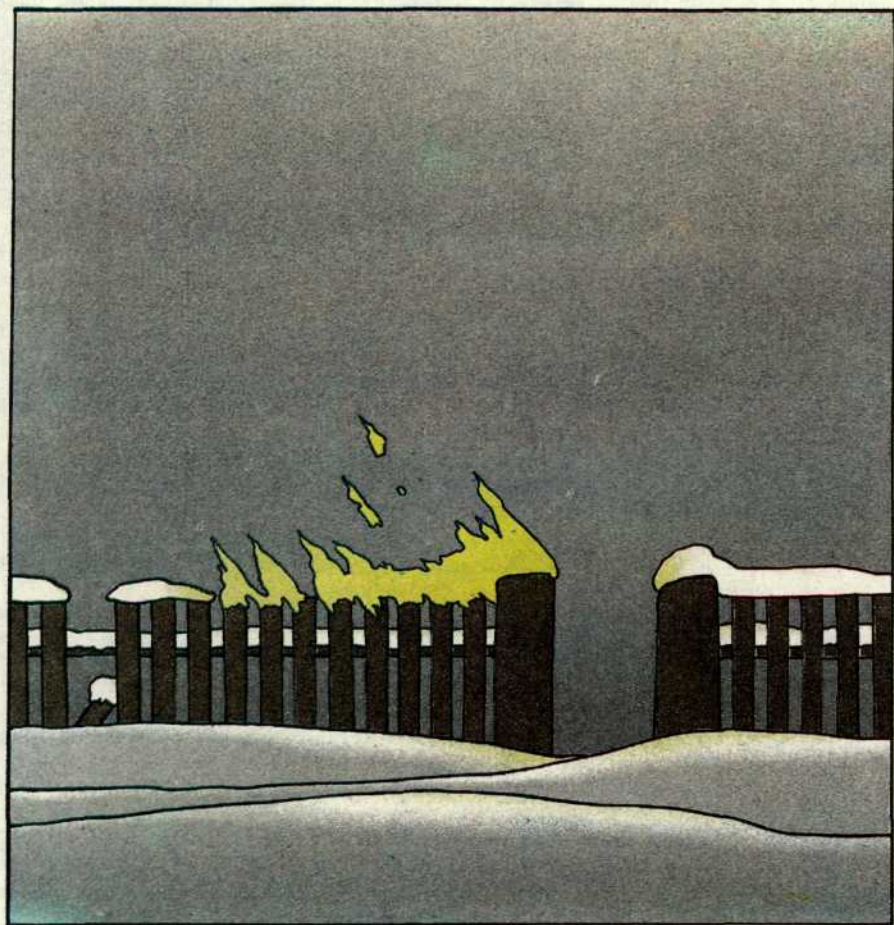
Openshaw astus oma kabinetti, juureldes ikka veel küsimuse kallal, mille oli tekitanud või õigemini tema mõtteis kinnistanud nimi Pringle. Ka kõige tasakaalukamas agnostikus on midagi inimlikku, võimalik, et misjonäri kiri töötas anda suuremat kaalu professori salajasele ja praegu veel kaheldavale hüpoteesile. Openshaw võttis istet oma suures mugavas toolis Montaigne'i* kujutava gravüüri vastas ja luges veel kord läbi kõrgeaulise Luke Pringle'i kirja, mis määras kohtumise täna hommikuks. Keegi ei tundnud sõgemeelse isiku kirjale iseloomulikke tunnuseid paremini kui professor Openshaw: kokkukuhjatud detailid, niitpeen käekiri, tarbetu pikkus ja kordused. Siin need tunnused puudusid: kiri sisaldas vaid lühikese ja asjaliku masinakirjas teate, et selle autoril on tulnud kokku puutuda mõningate seletamatute kadumistega, mis tunduvad kuuluvat professori kui psüühiliste probleemide uurija huvivaldkonda. Professorile jäi kirjast soodne mulje, ebasoodsalt ei mõjunud miski, isegi mitte see, kui ta silmi kirjaltpõstest kerge üllatusega märkas, et kõrgeauline Luke Pringle seisis juba kabinetis.

«Teie ametnik palus mind kohe sisse astuda,» sõnas mr. Pringle vabandavalt laia ja üsna meeldiva naeratusega. Naeratust varjasid osaliselt tohutu punane hallisegune habe ja põskhabe — tõeline habemedžungel, nagu mõnikord valged mehed enesele džunglis elades kasvatavad. Ent mehe silmades kahel pool nõsunina polnud midagi metsikut ega

* Michel de Montaigne (1533—1592), prantsuse filosoof-skeptik.

Tiina Reinsalu
«Maa-alused», värviline lito
1985

Tiina Reinsalu
«Värv», värviline lito
1985

võramoelist. Justkui prožektorikiire või läätses suunas professor Openshaw neisse oma skeptilise ja uuriva pilgu, nii oli ta selle suunatud juba nii mõnelegi, et näha, kas pole tegemist silmamoondaja või hullumeelsega. Antud juhul aga oli mulje harukordselt usaldustäratav. Päratu habe võinuks küll kuuluda sõgedale, ent silmad rääkisid sellele vastu: mehe pilgust paistis siirast ja sõbralikku lõbusust, mida kunagi ei leidu tõeliste petiste või hullumeelsete silmis. Niisuguste silmadega mees võinuks olla väikekoodanlane, rõõmsameelne skeptik, inimene, kes valjul häälel väljendab põhjendamata, kuid siirast põlastust igasuguste vaimude ja viirastuste vastu. Kuid ükski elukutseline pettur ei saanuks enesele lubada niisugust kergemeelset väljanägemist. Seljas oli mehel kurguni kinninõõbitud närune vana keep ning tema vaimulikukutsesele viitas üksnes laiaääreline lodus kübar, ent tihti peale ei vaevu metsikust ümbreusest saabunud misjonärid kirikumeheriie-tust kandma.

«Te vahest arvate, et see kõik on järjekordne altvedamine, professor,» sõnas mr. Pringle mingi seletamatu lõbususega, «ma loodan, te andestate mulle, kui teie vägagi mõistetavalt tauniv hoiak mulle nalja teeb. Ometi on mul tarvis oma lugu jutustada mõnele teadjale inimesele, sest see on tõsi. Ilma naljata, see on ühtaegu nii traagiline kui ka tõsi. Et teha lühidalt: ma olin misjonär Nya-Nya's. See on misjonijaam Lääne-Aafrika metsade keskel, kus vaat et ainus valge peale minu oli selle piirkonna ülemametnik kapten Wales, ja temaga saime me kaunis lähedasteks sõpradeks. Ma ei taha öelda, et talle meeldis misjonitöö: ta oli, lubatagu öelda, mitmes mõttes üsna tuim tüüp, üks neid põikpäiseid ja laiaõlgseid teoinimesi, kes vaevalt kunagi tunneb tarvet millegi üle järele mõelda, rääkimata siis veel millessegi uskumisest. Ja see muudab kogu järgneva loo veelgi kummalisemaks. Ühel päeval, kui ta pärast lühiajalist äraolekut taas oma telki oli jõudnud, teatas ta, et on läbi elanud midagi väga veidrat ega tea, mis nüüd teha. Tal oli käes vana võidunud nahkköites raamat ning ta asetas selle lauale revolvi ja vanaaegse araabia mõõga kõrvale, mida ta arvatavasti säilitas kui haruldust. Ta ütles, et raamat oli kuulunud mehele, keda ta oli kohanud äsjasel laevareisil. Too mees oli vandunud, et keegi ei tohi seda raamatut avada ega sinna sisse vaadata, muidu viib kurat ta minema, ta lihtsalt haihtub või midagi muud sellesarnast. Wales öelnud, et loomulikult on see jama ja nad läinud tülli. Lõpptulemus oli ilmselt see, et argpüksiks ja ebasklikuks pilgatud mees avaski raamatu, pillas selle otsemaid käest, sammus laeva reelingu äärde ja...»

«Üks hetk,» sõnas professor, teinud mõned ülestähendused. «Enne kui te edasi jutustate, öelge palun, kas see mees rääkis Walesile, kust ta raamatu sai või kellele see varem oli kuulunud?»

«Jah,» vastas Pringle, nüüd juba surmtõsiselt. «Ta vist ütles, et viib selle tagasi dr Hankey'le, idamaarändurile, kes nüüd Inglismaal eluneb ja kellele see algul kuuluski. Hankey oli teda hoiatanud raamatu imeliste omaduste eest. Nojah, Hankey on üsna võimekas, aga ka väga salapärane ja üleolev mees ning see muudab kõik veelgi keerulisemaks. Walesi jutu tuum on aga palju lihtsam. Asi seisab selles, et mees, kes raamatusse vaatas, kõndis otseteed üle laeva parda ja teda pole enam kunagi nähtud.»

«Kas te ise usute seda?» küsis Openshaw pärast lühiajalist vaikust.

«Jah, usun,» vastas Pringle. «Ja seda kahel põhjusel. Esiteks, Walesil polnud vähimatki kujutlusvõimet, kuid tema jutu oli üks moment, mille sinna oleks võinud paigutada vaid kujutlusvõimega inimene. Ta ütles, et oli täiesti tuuletu ja vaikne, kui mees üle parda kadus, aga mingit sulpsatust polnud kuulda.»

Mõnda aega silmitses professor vaikides oma märkmeid. Siis küsis ta: «Ja teie teine põhjus?»

«Minu teine põhjus,» vastas kõrgealine Luke Pringle, «on see, et ma nägin seda oma silmaga.»

Taas tekkis vaikus, siis jätkas Pringle endisel asjalikul toonil. Ja mida ta ka rääkis, ei ilmutanud ta kordagi seda agarust, millega sõge või ka usklik inimene teisi veenda püüab.

«Ma rääkisin, et Wales asetas raamatu lauale mõõga kõrvale. Telgil oli ainult üks väljapääs ja selles seisin mina, selg kaaslase poole, ning silmitsesin metsaserva. Wales seisis laua kõrval üha porisedes ja torisedes, seletades, et kahekümendal sajandil on tobedus peljata mingisugust raamatut avada ja et miks kurat ei võiks ta ise seda teha. Sel hetkel haaras mind mingi eelaimus ja ma ütlesin, et parem ärgu ta seda tehku, et parem oleks raamat tagastada dr. Hankey'le. «Mida halba võiks sellest sündida?» vastas ta ärritatult. «Mida halba on sellest juba sündinud?» küsisin ma kangekaelselt. «Mis juhtus teie sõbraga laeval?» Wales ei vastanud ja mida ta olekski võinud vastata. Ent tundes, et loogika on minu poolel, käisin ma edevalt peale. «Ja kui asi juba nii kaugele läks,» ütlesin ma, «siis milline on teie versioon sellest, mis laeval tegelikult juhtus?» Ta ei vastanud ikka veel, ma vaatasin tagasi ja teda ei olnud enam telgis.

Telk oli tühi. Raamat lebas laual avatuna, kuid kummuli, justkui oleks Wales ta niiviisi

asetanud. Mõök vedeles maas telgi teises otsas ja telgiriides oli pikk rebend, nagu oleks keegi sealt endale mõõgaga tee läbi raiunud. Nägin irvitavat avast telgiseinas ja selle taga vilkumas vaid metsa mustavat müüri. Ja kui ma telgi tagumisse otsa läksin ning läbi rebendi välja vaatasin, ei võinud ma sugugi kindel olla, kas puude ja alusmetsa rägastikus oli midagi kõrvale painutatud ja murdunud või mitte, kui oli, siis igatahes ainult mõne jala ulatuses. Kapten Walesi pole ma sellest päevast saadik näinud ega temast midagi kuulnud.

Ma pakkisin raamatu paberisse, hoolikalt hoidudes temasse vaatamast, ja töin ta Inglismaale. Kavatsesin selle kohe dr. Hankey'le tagasi viia. Siis aga silmasin teie ajakirjas ülestähendusi, mis viitasid mingile hüpoteesile niisuguste nähtuste kohta, ning ma otsustasin enne selle asjaga teie juurde tulla, sest teil on tasakaaluka, kuid avara mõttelaadiga inimese kuulsus.»

Professor Openshaw pani sulle käest ja silmitses pikalt meest teispool lauda. Sellesse pilku koondas ta kõik oma senised kogemused, mis tal olid paljude väga erinevat sorti petistega ning koguni mõne ekstsentrilise ja erakordse ausa inimesega. Tava korral oleks Openshaw lähtunud kainest eeldusest, et kogu lugu on vaid hunnik valesid. Üldiselt kaldus ta nüüdki oletama, et see on vaid hunnik valesid. Ja ometi ei osanud Openshaw seda meest tema jutuga kokku sobitada, kas või sellepärast, et ta ei saanud aru, kuidas võis just sedasorti petis välja mõelda just sedasorti vale. Erinevalt petturitest ja šarlatanidest ei paistnud mees püüdvatki aus välja näha. Asi tundus olevat sootuks teisiti: mees justkui oligi aus, hoolimata üldse sellest, kuidas see välja võis paista. Openshaw'le tuli pähe võimalus, et mees on siiras, aga kannatab pettekujutluse käes, kuid sümptoomid ei klappinud jälle: mehes oli koguni mingit ükskõiksust, justkui ei hooliks ta suuremat oma pettekujutlusest, kui see siis pettekujutlus oligi.

«Mr. Pringle,» sõnas Openshaw teraval kohtunikutoonil, mis tunnistajad võpatama paneb, «kus on teie raamat praegu?»

Habemes näole, mis jutustuse ajal oli olnud tõsine, ilmus taas naeratus.

«Ma jätsin selle välja,» sõnas mr. Pringle, «ma tahtsin öelda, ooteruumi. See oli vahest riskantne, kuid vähem riskantne kui teine võimalus.»

«Mida te sellega öelda tahate?» nõudis professor. «Miks te seda kohe siia ei toonud?»

«Sest ma teadsin,» vastas misjonär, «et te avate raamatu niipea, kui seda näete, veel enne, kui olete minu loo ära kuulanud. Ma arvasin, et kui olete mu lugu kuulnud, mõtlete järele, enne kui seda teete.»

Vaikinud hetke, lisas ta: «Eesruumis polnud kedagi peale teie ametniku ja tema jättis kindlameelse, visa ning ärilistest arvutustest hõivatud inimese mulje.»

Openshaw' naer oli teesklematu. «Oh, Babbage,» hüüatas ta, «tema puhul on teie maagilised kõited täiesti kindlates kätes, võite uskuda. Tema nimi on Berridge, aga ma kutsun teda tihti Babbage'iks*, sest ta meenutab nii väga arvutusmasinat. Ühegi inimolendi puhul, kui Berridge'it üldse inimolendiks võib nimetada, poleks vähem tõenäoline, et ta hakkab avama mõnele võõrale kuuluvat pakki. Noh, nüüd võime minna ja selle siia tuua, ja ma kinnitan teile, et kaalun põhjalikult läbi, mida sellega peale hakata. Ausõna, ma ütlen teile otse välja,» ta vaatas mehele taas tähelepanelikult otsa, «et ma ei ole veel täiesti kindel, kas peaksime selle avama siinsamas või saatma dr. Hankey'le.»

Mõlemad väljusid kabinetist ja astusid ootetuppa, samal hetkel mr. Pringle hüüatas ja tormas ametniku laua juurde. Laud oli kohal, ent ametnikku polnud. Laual lebas pakendist väljarebitud vana koltunud nahk-köites raamat. See oli suletud, kuid niimoodi, nagu oleks see just äsja avatud olnud. Laud seisis akna all, kust avanes vaade tänavale, ning aknaklaasis ilutses päratu sakiliste servadega auk, justkui oleks selle kaudu välja paiskunud inimkeha. Mingit muud jälge mr. Berridge'ist polnud.

(Järgneb)

* Charles Babbage (1792—1871), inglise matemaatik ja mehhaanik, töötas välja automaatarvuti printsiibid.

KAJA TÄEL Noored filoloogias 1986

28.—29. mail toimus Tallinnas ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis XIII noorteadlaste konverents. Läbi aastate on konverentsi teesidekogumiku pealkirjaks olnud «Noored filoloogias». Sel aastal rõhutas instituudi direktor E. Sõgel avasõnas, et ettekannete temaatika ületab juba filoloogia piirid — kaasa on haaratud ka etnograafia ja ajaloolasi. Peakski püüdma selle poole, et kogumikule võiks õigusega kirjutada «Noored fennougristikas». Konverents pakus siis esinemisvõimalusi kõigile neile, kes tulevikus võiksid üles astuda rahvusvahelistel fennougristika kongressidel (VII FU kongress toimub 1990. a Debrecenis). Esmakordselt toimus konverentsi kahel päeval. Siinkohal anname ülevaate esimesest päevast, mis oli pühendatud keele- ja kirjandusteadusele.

Paraku jäi ka sel aastal kirjandusteadus tagasihoidlikult esindatuks. Ainsa läbini kirjandusteadusliku ettekande pidas KKI aspirant Õnne Kepp teemal «Tähekujund eesti luules». Ettekandja esitas rea mõisteid, mis tähekujundiga seostuvad, nt *jumal*, *isamaa*, *armastus*, *aeg*, *elu*, *inimene*. Läbi aegade on tähekujund keerustunud, kuid kujundi põhiolemus on jäänud samaks (nt tuulekujund on Õ. Kepi arvates olnud tunduvalt mobiilsem). Kultuuriloolise ettekandega «Kõleri kirjanduslikud suhted» esines konverentsil külalisena ÕTÜ liige Pärnu I.Kk abiturient Katrin Vaitsenberg. Ettekandja meenutas Kõleri isiklike suhteid eesti kirjani-kega (Hurt, Kreutzwald, C. R. Jakobson), tutvustas tema tegevust uue kirjaviisi propageerijana ja Eesti Kirjameeste Seltsi liikmena. K. Vaitsenberg märkis, et Kõleri maal «Ärkamine nõidusunest» on tihedalt seotud C. R. Jakobsoni isamaaliste kõnedega. Maali ainekule toetub aga omakorda Koidula luuletus «Ei jäänud!».

Keeleteaduslikku poolt alustati tänapäeva ühe uema suuna arvutuslingvistikaga. Oma diplomitööde põhjal esitasid ettekande praegu KKIis töötavad Urme Lillepruun ja Karin Kaldamäe. U. Lillepruuni töö «Biograafiliste kirjade formaliseerimise teatmeteoste andmebaasis» oli rakendusliku iseloomuga. Tänapäeval oleme teatmeteoste väljaandmisel üle minemas arvuti abil juhitavale fotolaole. Et arvutist oleks abi, on aga vaja andmed eelnevalt struktureerida. U. Lillepruun oli formaliseerinud ENE biograafilisi artikleid.

Et see hästi õnnestus, selles võis igauks veenduda, nähes arvuti poolt sisseviidud andmete põhjal uuesti sünteesitud artikleid, mis ei erinenud vastavatest ENE artiklistest. K. Kaldamäe ettekanne «Üks võimalus lause struktuuri analüüsiks» esindas seda suunda arvutuslingvistikas, kus arvutit rakendatakse abivahendina keeleteaduslike probleemide lahendamisel. K. Kaldamäe on tegelnud eesti, soome ja vene süntaksi võrdleva analüüsiga, sisestades kodeerituna arvutisse M. Undi «Sügisballi» ja selle tõlgete teksti. Sealjuures seostati süntaktiline informatsioon morfoloogilisega. Ettekandja esitas huvitavaid andmeid lause struktuuri kohta eesti keeles.

TRÜ inglise keele kateedri aspirant Enn Veldi tegeleb häälikusümboolikaga. Oma ettekandes «Vedeliku liikumist tähistavad onomatoobid eesti keeles» kirjeldas ta vedeliku liikumisega seotud sõnade ühiseid tunnuseid, nt labiaalsust (ettekandja arvates võiks see olla seotud huulte liikumisega joomise või imemise ajal, samuti mulli kuju imiteerimisega jms-ga), *l*-hääliku esinemist, samuti *k* või *g* esinemist (märgivad vedeliku voolamist läbi kitsa ava, nagu kõri või pudelikael). Rohkete näidete varal viitas esineja, et taolised tendentsid on maailma keeltes univertsalsed.

Mall Laur Teleraadiokomiteest esines teemal «Emotsioonide ja neutraalse kõne tajumisest». Töö kujutab endast ühte osa eesti kõne akustilisest kirjeldusest. Ettekandja kirjeldas läbi viidud eksperimente, kus katsete osavõtjail tuli otsustada, millist emotsiooni peegeldavad kuuldu laused. Selgus, et emotsioonide äratundmine on erinev. Kõige paremini eristati rõõmu, üllatust ja kurbust, nt häbi ja vastikus jäid aga eristamatuks. Kergem on määratleda suuremat emotsioonide gruppi, nt üllatus — huvi — rõõm.

Suur osa ettekandeid oli pühendatud eesti keele grammatikale. Toomas Help (KKI grammatikasektor) püüdis ettekandes «Astmevaheldus ja rõhuvaheldus» valutult kokku viia traditsioonilist astmevahelduse mõistet ja tänapäevast foneetikute arusaama eesti häälikute kestuse olemusest. Esimene toetub M. Veske kolme häälikuvälte kontseptsioonile. Foneetikute arvates saab aga rääkida ainult kahest, lühikesest ja pikast, häälikuvältest. Traditsiooniline II ja III välte vaheldus on troopis rõhusilbi hääldamise vaheldus, esineja terminide kasutades kerge ja raske painu vaheldus (see tõlgendus läheb tagasi Wiedemannini). Viimaks astmevahelduse mõiste kooskõlla wiedemannliku tõlgendu-

sega, vähendas esineja astmehahelduse hulka ainult *g/k, b/p, d/t, s/ss* tüübid. Jaan Õispuu (KKI soome-ugri keelte sektor) ettekandes «Eesti noomeni klassifitseerimispõhimõtetest vene keelt kõnelevast õppurist lähtudes» püüdis samuti selgust luua eesti morfoloogiasegadiikus, kuid hoopis teise suunitlusega. Ettekandjat huvitas morfoloogia õpetamine muulastele. Siin tuleb hoiduda koormavast grammatilisest infost (keeleajalugu, ühe- ja kahetüvelisus jne), teiselt poolt aga reeglita detaile, mis eestlasele on ette teada. Ettekandja arvates võib olemasolevaist tüübistikest toetuda eelkõige E. Muugile.

Kaja Tael (KKI grammatikasektor) rääkis oma ettekandes «Hulka, mõõtu ja määra väljendavad ühendid eesti keeles» ühest kirjelduslikult probleemsest piirkonnast eesti grammatikas. Hulka, mõõtu või määra väljendav sõnaühend (kvantoritarind) ei sarnane ei morfoloogiliselt ega funktsionaalselt ühelegi teisele nominaaltarindile eesti keeles. Ettekandja andis süstemaatilise ülevaate eesti keeles leiduvatest kvantoritarinditest, pidades otstarbekaks kirjeldada neid muutmispäradigmade kaudu. Sel moel avaldub ilmekalt erinevus teiste tarinditega, samuti tarindisisese liigenduse numeraaltarindiks (*kolm leiba*), substantiivse kvantoriga (*tükk leiba*), adverbiaalse kvantoriga (*palju leiba*) ja pronominaalse kvantoriga tarindiks (*mõni leib*).

Silva Tomingas ja Sirje Mäearu (mõlemad KKI grammatikasektorist) rääkisid sõnatuletusest. S. Tominga ettekanne «Sõnamoodustusest slängis» tõi esile slängituletiste eripära võrreldes üldkeele sõnade tuletusmehhanismiga. Kõige markeeritumaks osutus substantiivtuletus, kus opereeritakse enamasti ainult slängile omaste vahenditega. Nendeks on nt spetsiifilised slängisufiks, nagu *-a, -u, -s* ja *-i* (*jota* 'joodik', *jäts* 'jäätis', *Viki* 'Viktor'). Eriline on ka juurmorfeemi ja liite vahetamine: slängisufiks liitub lühenenud tüvele (nt *füssa*), liitüvelistest morfeemidest moodustatakse ühetüveline (nt *erakas* 'erakter').

S. Mäearu oma ettekandes «Morfeemiliigenduse probleeme eesti tuletuses» vaatles liitsufikseid ja nende koostist. Esitanud rea liitsufiksi malle, juhtis ettekandja tähelepanu liitsufiks esinevatele morfofonoloogilistele nähtustele, nagu lühenemine: *üks/nd (a → ∅) + us*, kattumine: *kõhe/t[us* ning lühene mine koos kattumisega: *iga/n (e → ∅) + nd + lik → iga[n]lik*.

TRÜ soome-ugri keelte kateedri aspirant Galina Nekrassova rääkis aproksimatiivist (pooleütlev käänne) komi keeles. Ettekandja määratles käände lähtetähenduse permi keeltes (võrreldav eesti rajava käändega: väljendab suunatust mingile objektile, kuid samal

ajal objektiga kontakti ei teki) ning vaatles siis ruumitähenduse konkreetseid väljendusi sõltuvalt positsioonilistest tingimustest ja kontekstist.

INDREK SÄRG

Con amore

«Armastus on meele seisund, mille saavutamine sõltub vaimsest küpsusest. Kõik katsed püüda armastada on määratud luhtumisele, kui ei püüta arendada kogu isiksust. Inimene ei saa rahuldust armastuses, kui ta pole võimeline armastama ilma eeltingimusteta, julgelt, truult, soovitudult. Kultuuris, kus need omadused on harvad, on ka armastuskunst harv nähtus.»

Need Erich Frommi sõnad olid määratud sisse juhatama üht kevadist ümberlauavestlust armastusest. Armastus kui tunne on meis ja meie ümber pea iga päev ja igal pool, ühtedel — õnnelikumatel — rohkem, teistel vähem. Sõna ise võib juba pisut devalveerunud olla, sellega märgitakse ka palju muud, mis ehtsat armastust üldse ei puuduta, ent siiani pole see tõelist tunnet madaldanud. Millele aga toetub, kust pärineb meie tänapäeva armukultuur, sellest teab enamik vähe, vähesed teadjad on aga sageli kõige ilusama nooruse ja parema armastuse juba ületanud.

6. mail olid Tartus ülikooli vana kohviku Sinises saalis sellest tudengitele rääkimas orientalist Linnart Mäll, klassikaline filoloog Jaan Unt, kriitik ja germanist Linnar Priimägi ning psühholoog Aleksander Pulver, vestlust juhtimas ja pinget hoidmas II kursuse ajakirjanik Tiit Pruuli. Kronoloogiat järgides sai esimesena sõna Linnart Mäll, teemaks armastusteooria kui teadus selle sõna tõsisest mõttest, perverssuse mõiste puudumine, kolme suuruse, intensiivsuse ja kiiruse omavaheline sobivus, armastus erinevates sotsiaalsetes kihtides, erinevad armastusviisid (oma naise, hetääri ja võõramaalanna vastu) jne. Meie normide järgi mõttes tunduksid need väga kaasaegsetena, ent moraali pendel võngub ja praegu on India just puritaanlike vaudete kandjana maailmas üks esimesi.

Jaan Unt kõneles armastuskunstist vanas Kreekas ja Roomas. Tema arvates mõjuks ka see oma vaadetes moraale meie mõistes uudsenä. Armastust käsitleti väga keerulise tundena (Catullus: vihkan, ent armastan siiski), nähti mehe armastust noormehe vastu ja naise armastust tütarlapse vastu (Sappho). Teatud ajajärgul oli biseksuaalne hoiak väga tugev. Alguse saanud Kreetalt,

levis see 5.—4. saj. e.m.a Kreeka aristokraatia hulgas ning võeti hiljem üle Roomas, kus omandas vastava nimegi: armastus kreeka moodi. Tuntumatest luuletajatest on seda teemat puudutanud näiteks Anakreon (mis on jätnud jälje eestigi kultuuri, näit. Kr. J. Petersoni anakreontilises stiilis luuletus «Alole»). Ka Vana-Kreekas kurdeti kommete languse ning abielude vähenemise üle, suurimaks karistuseks peeti lastetust.

Platoni käsitluses oli armastus eelkõige võimalus saavutada midagi head. Tõeliselt hea pidi olema ilus, tõeliselt ilus — hea. Ilu polnud ainult esteetiline mõiste, Sokratese järgi võis suur inetuski sisimas ilus olla. Niisiis tegi vaid sisemine ilu armastuse heaks ja ilusaks. Juba vanas Kreekas-Roomas eristati ka armastuse kahte tasandit — vulgaarset, meelelist ja taevaselt Aphroditelt saadud vaimset, üldist armastust.

Linnar Priimägi valgustas keskaja trubaduuridele omast armastust — ühele armastavatest pooltest oli lubatud väga palju, teisele peaaegu mitte midagi. Nende rituaalikäsituse aga võib muudetavate dimensioonidega üle kanda tänapäeva, mil on samuti väga oluline armastuse rohkem või vähem rituaalsete ja erootiliste toimingute (käepigistused, suudlemine, kallistused) järjekord erinevatel

karakteritel ja erinevates maades.

Aleksander Pulveri teemaks oli tänapäevane armastus psühholoogilisest ja füsioloogilisest aspektist võetuna. Algul tähendas armastus vaid seksuaalset erutust, tänapäevane mõiste tuli hiljem. Märkatav on armastuse seos enesehinnanguga: kõrgema enesehinnangu puhul tundub ka armastus vähemoluline. Lähisuhted teise inimesega on siiski vajalikud kõigile. Meeste ja naiste vahelistest erinevustest märkis A. Pulver, et naiste armastus on palju «külmem», erootilisele elamusele orienteerumine vaoshoitum. Hirm ja (ühine) hädaoht suurendavad armastust.

Kuulajate küsimustele vastates öeldi, et kõrgemat ja madalamat armastust oleks absurdne eristada: igasugused normid armastuses on sotsiaalselt tingitud, kuid ei pruugi olla põhjendatud. Armastuse müümine on küll eksisteerinud juba vanadest aegadest peale, kuid kas saab müüa Armastust? Prostitutsiooni negatiivsete külgede kõrval tuleks näha ka seda, et ta piirab suguhaiguste levikut, toimib seksuaalkasvatuse õpetajana, hoiab perekondi koos. Samuti võimaldab instinktide rahuldamise neil, kes seda mingitel põhjustel muidu ei saa.

Kassikalist küsimust — mis on armastus? — seekord enam ei esitatud.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mut, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772
Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe**
601-772

Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858
Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang**
601-858

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika
Mihkel Tiks 601-858 **Kajar Pruul**
601-858 (Tartus teisip reedeni k 13—15
tel 33-396)

Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858

Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
601-858

Tehniline toimetaja **Katrin Kuulmann**
601-858

Korrektor **Tiiu Vseviov** 601-858

Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Ladumisele antud 02. 07. 1986. Trükkimisele antud 08. 08. 1986. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 8,95. MB-07065. Tellimuse nr. 2634. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükkokoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a, Trükiarv 23 000. Адрес редакции: Таллин 200031. Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 3, сентябрь 1986. На эстонском языке.

Hind 45 kop.
78245

